

**TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSRICHTING
IN NEDERLAND (V.G.N.)**

UIT DE INHOUD:

- OOST – EUROPA NUMMER
- MEDEDELINGEN
- BOEKBESPREKINGEN

KLEIO

VERSCHIJNT MAANDELIJKS

16e JAARGANG – MAART – 3 – 1975

VERENIGING VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR

K. VAN DIJK, *voorzitter*, Groot Barlaken 25, Heiloo, tel. 072-33570.
DRS. E.A.J. OUDENHOVEN, *1e vice-voorzitter*, Ockenburg 29, Oosterhout, N.Br., tel. 01620-26655.
C.L.A. DANIELS, *1e secretaris*, Apolloplantsoen 23, Zaandam, tel. 075-165602.
MEJ. DRS. R.E. NOORDIJK, *2e secretaresse*, Allard Piersonstraat 11 D, Rotterdam, tel. 010-763074
DRS. C.P.W.F. HERZBERG, *penningmeester*, Paulus Potterstraat 26, Lisse, tel. 02521-15648, postrekening 128701, t.n.v. penningmeester van de VGN, Vreeswijkstraat 329, Den Haag.
DRS. G.J. SLOOTWEG, *redactie Kleio*, Van Kinsbergenlaan 21, Baarn, tel. 02154-5047.
DRS. H.W. TIMMER, *P.A.-commissie*, Rinze Koopmansstraat 83, Rotterdam, tel. 010-216004
A.P. DIJKSTRA, *Didaktiekcommissie*, H. Mesdagstraat 1, Meppel, tel. 05220-53559.
P.G. RUYLS, *Mavocommissie*, Zandkamp 140, Hoogland, tel. 03493-2128.
DR. F.G.G. GOVERS, *Pedakcommissie*, Elzenstr. 12, Uden (N.Br.), 04132-64117
DRS. H. ULRICH, Vronkenlaan 63, Leiderdorp, tel. 071-93094.
M.J. VAN VELZEN, *Onderwijscommissie*, Mgr. van Gilsstraat 6, Kerkrade, tel. 04445-5941.
A.L. VERHOOG, Drakestein 8, Leiderdorp, tel. 071-91003.

LEDENADMINISTRATIE

Aangifte en afschrijvingen van leden en informatie over contributiebetaling zenden aan: **Administratie V.G.N., mevr. N. Top-Andringa, Obrechtstraat 44, 's-Gravenhage, tel. 070-465973.** Bij aangifte wordt verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft.

CONTRIBUTIES

Contributies vanaf 1 januari 1971.

Gewone leden: a. docenten havo, v.w.o. en h.b.o.

f 45,—

b. docenten mavo

f 30,—

Buitengewone leden: a. gepensioneerden en b. zij die wel geschiedenisbevoegdheid bezitten, maar geen les geven op scholen voor mavo, v.w.o. en h.b.o.

f 25,—

Aspirantleden:

f 25,—

Echtparen:

f 50,—

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (V.G.N.), verschijnt tien maal per jaar.

REDACTIE

DRS. G.J. SLOOTWEG, *voorzitter*, Van Kinsbergenlaan 21, Baarn, tel. 02154-5047.

DRS. P. VAN HEES, *secretaris*, tel. privé: 030-882365, correspondentie: p/a Instituut voor Geschiedenis, Kromme Nieuwe Gracht 20, Utrecht.

C.M.H. BOSCH, Bloemendaal.

DR. P.C. EMMER, Haarlem.

DRS. C.P.W.F. HERZBERG, Lisse.

DR. P. VAN DER MEULEN, Bilthoven.

DRS. S.Y.A. VELLENGA, Utrecht.

F. VISSER, Den Haag.

Abonnementen: voor leden gratis, voor niet-leden f 40,— per kalenderjaar.

Actieve leraren/leraressen kunnen alleen met goedvinden van het bestuur van de V.G.N. in aanmerking komen voor een abonnement.

Abonnementen, opgeven aan: **Administratie V.G.N. mevr. N. Top-Andringa, Obrechtstraat 44, 's-Gravenhage, tel. 070-465973.**

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen uit dit nummer is slechts toegestaan na onze schriftelijke goedkeuring.

De redactie.

D. Lettinga-Karassavidoe

**DE RUSSISCH-ENGELSE BETREKKINGEN IN DE 16e EEUW – HET
GEZANTSCHAP VAN PISS'JAMSKIJ EN NEOEDATSJA NAAR ELISA-
BETH I (1582-1583).**

De landing van Engelse koopvaarders aan de mond van de Dvina in 1553 – men wilde langs deze route China en andere oosterse landen bereiken – leidde tot het aanknopen van rechtstreekse diplomatieke en handelsrelaties tussen twee, voordien voor elkaar volslagen onbekende machten, het tsarenrijk Moskovië en het Engelse koninkrijk. Terwijl het handelsverkeer via de daarvoor opgerichte Muscovy company al spoedig vaste vormen aannam, bleven de diplomatieke contacten tussen de heersers van beide rijken vooralsnog beperkt tot het van tijd tot tijd uitzenden, resp. uitwisselen van gezantschappen, een in de 16e eeuw nog gebruikelijke procedure, die echter juist in dit concrete geval maar weinig effect kon sorteren. Telkens bleek immers, dat de oorspronkelijke opdracht die men de afgezanten had meegegeven, door de ontwikkelingen, die tussentijds hadden plaats gevonden, achterhaald was en dat de op verre afstand en met lange tussenpozen gevoerde dialoog vertroebeld werd door allerlei misverstanden. Leerzaam in dat opzicht is het schriftelijk verslag "Statejnyj spisok", dat de Russische gezant Fjodor Piss'jomskij na de beëindiging van zijn missie aan Ivan de Verschrikkelijke uitbracht; een belangrijke eigentijdse bron, die waardevolle informatie biedt over de Russisch-Engelse betrekkingen van dat tijdperk.

Het gezantschap van Fjodor Piss'jomskij, een ervaren diplomaat van Ivan IV (1533-84) en diens secretaris, de djak (klerk) Neoedatsja Chovraleov, was de laatste van de drie missies, die de onfortuinlijke gewelddenaar op de tsarentroon naar Engeland had gestuurd. Zij stond in de schaduw van de pijnlijke nederlaag, die hij in de sinds 1558 met wisselend geluk gevoerde Lijflandse oorlog heeft geleden. In 1582 werd met Polen-Litouwen te Jam Zapolskij een vredesverdrag gesloten, waarna een jaar later ook een vrede met Zweden zou volgen. Niet alleen, dat Rusland al zijn veroveringen moest prijsgeven, het verloor ook een strook gebied aan de Finse golf, die als toegang tot de Oostzee toen al van enige betekenis was. Ivan IV kon zich hier maar moeilijk mee verzoenen. De oorlog was niet eens voorbij of hij begon voorbereidingen te treffen voor een nieuwe strijd, waarvoor hij in Europa een bondgenoot dringend nodig had. Veel keuze had hij niet; Engeland was zijn aangewezen partner vanwege de al bestaande handelsrelatie en ook omdat Elisabeth I met een toenemende vijandschap van de katholieke machten, waaronder ook Polen-Litouwen, te kampen kreeg.

Het was niet de eerste keer dat Ivan de Verschrikkelijke de koningin met een alliantievoorstel benaderde. Hierover werd reeds in 1567 onderhandeld, doch zonder resultaat. In 1580 heeft Ivan in besprekingen met de Engelse afgezant Sir Jeremy Horsey de zaak opnieuw geëntameerd en Piss'jomskij kreeg thans de opdracht om hetgeen toen was besproken in een formeel verdrag te doen omzetten. Daarnaast werd hem nog een bijzondere, geheime taak toebedacht. Hij moest aan het Engelse hof de nodige stappen ondernemen ten behoeve van een toekomstig huwelijk van zijn te vroeg afgeleefde meester met Mary Hastings, een verre nicht van Elisabeth I.

Ofschoon het Russisch gezantschap reeds op 23 juni 1582 de havenplaats Cholmogory

aan de Dvina bereikte, kon het pas op 11 augustus naar Engeland vertrekken aangezien de schepen van de Muscovy company, die voor de overtocht zorgde, door allerlei handelszaken opgehouden waren. Met het oog op de Deense zeerovers wilden de Russen, dat de tien Engelse schepen samen met vijf schepen van de Antwerpse koopman-avonturier Jan van den Valle, door de Russen Ivan Bjeloborod genoemd, zouden uitvaren, iets waarmee de Engelsen slechts met tegenzin instemden. Drie dagen nadat de vloot Cholmogory had verlaten, werd zij door een storm uiteengedreven. Het schip waarin de afgezanten voeren, vervolgde dan, vergezeld nog van 3 Engelse schepen, de gebruikelijke route van de Witte Zee langs Vardö en de grillige Noorse kust tot op de hoogte van de Shetland-eilanden, waarna men naar de Schotse kant overstak en vandaar zuidwaarts langs de Engelse kust voer. Op 16 september moesten de Russen wegens het slechte weer reeds te Scarborough aan wal gaan. Op de reis door het land werden zij begeleid door een hoveling van de koningin, Christopher Carlisle, die voor hun veiligheid en welzijn moest zorgen. Op 27 september bereikten zij Tottenham High Cross, waar zij voorlopig gehuisvest werden. Van Engelse zijde werd hun medegedeeld, dat er in Londen een epidemie heerste, zodat een verdere reis tot nadere orde moest worden uitgesteld.

Piss'jomschik en Neoedatsja bleven tot 15 juni 1583 in Engeland. Gedurende de 9 maanden, dat hun verblijf duurde, werden zij 4 maal door de koningin ontvangen:

- 1) op 4 november vond hun officiële ontvangst plaats op het koninklijk kasteel te Windsor
- 2) op 20 januari 1583 werden zij uitgenodigd voor een werkbezoek, waarbij de koningin met Piss'jomschik ook een persoonlijk onderhoud heeft gevoerd. Hiervoor al op 18 december heeft een ontmoeting plaats gevonden van de Russen met enkele vooraanstaande raadslieden van Elisabeth I, waarbij de kwesties van gemeenschappelijk belang werden besproken, kennelijk met het oog op de komende audiëntie.
- 3) op 23 april vierden de Russische afgezanten op uitnodiging van de koningin, de feestdag van de H. Georgius, patroon van Engeland (en van Rusland) op het paleis te Greenwich;
- 4) 26 mei nam het gezantschap officiële afscheid van Elisabeth I.

Men ziet, verreweg het grootste deel van hun verblijf hebben Piss'jomschik en Neoedatsja wachtend doorgebracht. De koningin heeft zich van haar kant overigens veel moeite getroost om hun het wachten zo aangenaam mogelijk te maken. Herhaaldelijk stuurde zij haar dienstlieden naar de Russen om naar hun welzijn te informeren en ook de kooplieden van de Muscovy company, zelfs oude bekenden uit Rusland, kwamen op bezoek. Bovendien werd het gezantschap, bij wijze van afwisseling, een andere verblijfplaats toegewezen, na Tottenham Woolwich en tenslotte Londen. Dit alles nam niet weg, dat de vertegenwoordigers van de Tsaar nu en dan ongeduldig werden. Toen eens, in plaats van de verwachte audiëntie hun een uitnodiging voor een hertenjacht bereikte, werden zij obstinaat. Zij waren naar Engeland voor belangrijke staatszaken gekomen en niet voor hun plezier, antwoordden zij, bovendien waren zij aan het vasten. Pas toen hun duidelijk gemaakt werd, dat een afwijzing van de uitnodiging het misnoegen van de koningin zou wekken, stemden zij toe.

Uit het verslag blijkt, dat de Russen zeer veel aandacht hadden voor de formaliteiten en protocolaire regels. In het algemeen kan men zeggen, dat de koningin, het hof en ook de lagere instanties zich er streng aan hielden. Het gezantschap werd met alle eerbewijzen

behandeld als een vertegenwoordiging van een machtige vorst, met wie men goede betrekkingen wenste te continueren. Zo werden b.v. kort voor hun vertrek, toen zij Engelse oorlogsschepen bezichtigden, saluutschoten ter ere van de tsaar gelost.

Van het begin af drongen de afgezanten aan op een spoedige ontvangst door de vorstin en de aanvang van onderhandelingen over de grote staatszaken. Toen zij erachter kwamen dat de Poolse gezant, die ongeveer tegelijkertijd was gearriveerd, veel eerder door Elisabeth was ontvangen, lieten zij de Engelsen duidelijk merken, dat zij in een epidemie in Londen niet geloofden en vroegen om een verklaring waarom men de ander de voorkeur had gegeven. Men trachtte ze gerust te stellen door de Pool als een onbelangrijk persoon, eigenlijk maar een koerier te kwalificeren. Zij waren echter officiële gezanten van hun vorst, bij wier ontvangst het hele hof aanwezig diende te zijn. In werkelijkheid natuurlijk wilde Elisabeth voorkomen, dat beide gezantschappen met elkaar hoe dan ook in contact zouden treden. Afgezien van de verwikkelingen, die daaruit zouden voortspruiten, wilde zij haar besprekingen met het Poolse gezantschap voor de Russen geheim houden; zij betroffen immers de Engelse handelsbelangen aan de Oostzee en werden op Engels initiatief gevoerd. Aan de andere kant mochten de Polen niet te weten komen hoe vriendschappelijk de relaties tot het tsarenrijk waren.

Het Russische alliantievoorstel, dat Piss'jomschik en Neoedatsja hadden te behartigen, kwamen in grote trekken op de herhaling van het aanbod van 1567 neer. Ivan de Verschrikkelijke wenste, dat zijn beminde zuster Elisabeth met hem een bondgenootschap zou sluiten, waarbij zij zijn vrienden en vijanden als haar vrienden en vijanden zou beschouwen en a vice versa. Beide heersers zouden elkaar met manschappen en materiële helpen. Voorts verlangde hij een onbeperkte uitvoer van oorlogstuig naar Rusland en uitzending van militaire deskundigen en ambachtslieden. Hier tegenover stelde de tsaar, dat de Engelsen alle soorten producten onbelemmerd uit zijn rijk zouden mogen uitvoeren. Tenslotte vroeg hij een vrijgeleide voor al zijn afgezanten wanneer zij op weg naar hun land, het Engelse grondgebied zouden passeren. Het eerste punt was uiteraard het belangrijkste en de gezanten moesten hier zo veel zien te bereiken dat een verdragsontwerp t.z.t. aan Ivan ter ratificatie voorgelegd zou kunnen worden. Dit was echter een bij voorbaat onhaalbare kaart. Voor Engeland was een verbond met het verre Moskovie volstrekt onaantrekkelijk. Tegen eventuele tegenstanders in West-Europa kon dat land geen hulp bieden en in het oosten, waar de Engelsen alleen handelsbelangen hadden, zouden deze door een alliantie met Rusland alleen maar worden geschaad.

Geen wonder, dat het schriftelijk antwoord op het Russische voorstel, dat Piss'jomschik en Neoedatsja op 19 maart 1583 ontvingen, voor hen een teleurstelling werd. Ten aanzien van het bondgenootschap toonde de andere partij zich weinig toeschietelijk. Men maakte vooral bezwaar tegen de automatische verplichting tot bijstand, wat tegen de westerse traditie indruisde; de koningin hoorde eerst als middelares op te treden en kon pas na de mislukking van haar mediatie tot vijandelijkheden overgaan. Verder wensten de Engelsen als prijs voor een verbond, een monopolie van handel aan de Russische kust, een eis waarvan men te Londen zeker kon zijn, dat hij voor Rusland onaanvaardbaar was. Gelet op hun instructie, mochten de afgezanten niet op de Engelse voorstellen ingaan, wel namen zij aanstoot aan twee formuleringen in het stuk, die zij beledigend voor hun verheven soeverein achtten. De tsaar werd nl. in het antwoord "broer en neef" genoemd, wat overigens met het westers gebruik overeenkwam. De Russen vonden echter, dat,

Iwan de Verschrikkelijke uit: P. Kovalevsky *Cultuurhistorische atlas van Rusland en de Slavische wereld*.
(Uitg. Broekman en De Meris), Amsterdam 1962

aangezien hun heerser de koningin "zuster" noemde, hij alleen als "broer" aangeduid diende te worden. Het andere bezwaar gold de uitdrukking "verzoeken" (prosjanje) die voor de tsaar niet van toepassing was; in het Russische voorstel had men "verlangen" (chotjenje) gebezigd. Op aandrang van de afgezanten werd de tekst van het schriftelijk antwoord op beide punten gecorrigeerd.

Dit was trouwens geheel in overeenstemming met de gedragslijn, die Elisabeth I in haar omgeving t.o.v. de Russische missie volgde. Omwille van de handelsbelangen behandelde men de representanten van de tsaar met de meeste welwillendheid, gunde hun de obligate eerbewijzen en gaf hun, waar het onbelangrijke formele zaken betrof hun zin. Een politieke verbintenis met het Tsarenrijk wilde men echter niet aan. De Engelse gezant Jeremy Bowes, die de Russen op hun terugreis naar Moskou vergezelde, kreeg een duidelijke instructie om het door Ivan begeerde bondgenootschap dilatorisch te behandelen.

Van het huwelijksproject kwam overigens ook niets terecht. Dat lag zeker niet aan Piss'jomskej, die zich in deze zaak tot het uiterste inspande. Zijn opdracht was Mary Hastings te zien te krijgen om haar uiterlijk aan zijn meester te kunnen beschrijven en een geschilderd portret van haar mee te brengen opdat Ivan zich ook een eigen oordeel zou kunnen vormen. Koningin Elisabeth, die in het vertrouwelijk gesprek op 18 januari door Piss'jomskej op de hoogte werd gebracht van Ivan's huwelijksplannen, toonde zich zeer diplomatiek. Dat de tsaar met haar in verwantschapsrelatie wilde treden, vond zij een grote eer. Alleen was zij bang, dat Mary hem niet zou bevallen; zij was niet mooi en haar gezicht was door de ziekte (pokken?) ontsierd. Piss'jomskej bleef echter aandringen op een persoonlijke ontmoeting met de huwelijkskandidate. In eerste instantie werd hem verteld, dat Mary ziek en te zwak was om voorgesteld te worden. Dan, het was intussen april, ging de koningin lastige vragen stellen over de status die de uit dit huwelijk geborene kinderen zouden krijgen. Zij liet daarbij merken, dat zij van het bestaan afwist van Maria Nagaja, de laatste echtgenote van Ivan en ook van de geboorte van de Tsarevitsj Dimitrij. Hiervoor was Piss'jomskej wel geprepareerd. Volgens zijn instructie moest hij de tsarina als een concubine van Ivan doen voorkomen, die uiteraard verstoten zou worden om plaats te maken voor de Engelse bruid, wier kinderen de status van legitieme nakomelingen zouden hebben. Het is de gezant kennelijk gelukt Elisabeth gerust te stellen, want in mei 1583 vond eindelijk zijn kennismaking met Mary Hastings plaats. Hij kreeg ruimschoots de gelegenheid om haar bij daglicht te bekijken toen zij in gezelschap van andere jongedames in de tuin van kanselier Bromley wandelde. Of de lange en magere Engelse hem werkelijk beviel weten we niet, zijn beschrijving van haar charmes in Statejnyj spisok doet in ieder geval geestdriftig aan. Volgens Horsey was hij zo onder de indruk, dat hij nadat hij aan haar voorgesteld was, voor haar voeten neerviel en dan schuchter wegliep. Door zijn tolk liet hij weten, dat een blik naar deze "engel" afdoende was om hem tevreden te stellen. Twee dagen voor zijn vertrek kreeg de gezant het portret van Mary dat hij mee naar Rusland nam. Haar vrienden zouden haar nog geruime tijd blijven plagen door haar als keizerin van Moskovië aan te spreken, doch deze kelk althans zou aan Mary Hastings voorbijgaan. Van haar bruidegom in spe zou zij niets meer vernemen. Ivan de Verschrikkelijke, die reeds lang aan syfilis leed, kreeg een pijnlijke ontsteking aan zijn geslachtsdelen, die hem fataal werd. Hij overleed op 18 maart 1584.

Inleiding. (Ab van Goudoever)

Roem en verguizing. Zelden is een schrijver bij zijn leven zo sterk geprezen en tegelijkertijd zo zwaar beklad als Solzjenitsyn. Wie is dit fenomeen, wat is zijn werk, hoe kunnen wij schrijver en oeuvre beoordelen? Propvol belangrijke elementen uit leven en werken van Solzjenitsyn is het laatste, nog onvoltooide werk: *De Goelag Archipel*.2)

Aleksandr Isajevitsj Solzjenitsyn (geboren 11 december 1918 te Kislovodsk) leidde tot 1962 een voor de buitenwacht onopvallend leven. Begaafde leerling op school, studeerde hij wiskunde in Rostov, won een Stalin-beurs en werd leraar op een middelbare school. Hij voelde zich weliswaar meer tot het schrijverschap aangetrokken, doch kreeg er de mogelijkheid niet voor.3) In de Tweede Wereldoorlog diende Solzjenitsyn aanvankelijk als voerman. Zijn wiskundeaanleg bracht hem de officiersrang. Aan het front in Oost-Pruisen ingezet (1945), volgde de meest cruciale gebeurtenis in Solzjenitsyn's leven: arrestatie. Wegens onvoorzichtige uitlatingen over Stalin in particuliere brieven werd hij tot acht jaar kamp veroordeelt. De helft van deze tijd (1946-50) redde de wiskunde Solzjenitsyn doordat hij terecht kwam in een *sjarasjka*, een research-instituut met gevangenen als wetenschappelijk personeel.

In zijn laatste kampjaren liep hij maagkanker op, die hem na zijn kamptijd, toen hij verbannen in Kazachstan woonde, bijna het leven kostte. Hij kwam er bovenop, ging weer les geven op school, werd gerehabiliteerd (1957) en schreef, zonder hoop op publikatie. Veel van zijn werk dat wij kennen ontstond in deze periode en legde zijn kampervaringen vast. In het gunstige klimaat na het 22e Partijcongres en door persoonlijke inzet van Chroesjtsjov kon zijn novelle '*Een dag in het leven van Ivan Denisovitsj*' in Novyj Mir (november 1962) geplaatst worden. Een week later sprak iedereen er over. De levensloop van Solzjenitsyn sindsdien mag algemeen bekend verondersteld worden 4).

"Goelag Archipel": een karakteristiek. (Z.R. Dittrich)

Het formidabele werk "*De Goelag Archipel*", waarvan tot dusver twee boeken verschenen zijn, valt niet gemakkelijk te karakteriseren. Solzjenitsyn, die zich voorheen als woordkunstenaar van de klassieke genres, met name de op zijn 19de-eeuws breedopgezette roman placht te bedienen, is kennelijk tot de slotsom gekomen, dat voor datgene, wat hij hier te vertellen had de traditioneel literaire vormen niet geschikt waren. Hij koos voor een non-fiction van bijzondere aard die hijzelf typeert als een poging, een proeve van artistiek onderzoek.

In de Duitse vertaling staat hiervoor "*Bewältigung*", een ominous woord, dat echter precies aangeeft, waar het de auteur om gaat: het in het reine komen met een afschuwelijke fase van het nationale verleden, nadat het vigerende regime met de abortieve en bijna in haar tegendeel gekeerde destalinisatie genoegzaam aangetoond had deze soort zelfkritiek niet aan te kunnen. Geschreven met de pen van een begenadigd schrijver, die niet alleen zijn talent, maar ook zijn ganse persoonlijkheid in dienst stelt van een niemand en niets ontziende herwaardering van de Sovjetrussische historie is "*De*

Goelag Archipel" een mengeling van een geniaal met sublieme ironie en bijtend sarcasme geladen pamflet, van een nuchter zakelijke documentatie, die zich vaak van understatement als stilistisch middel bedient en van een geschiedfilosofische verhandeling, die soms in een voor ons gevoel ouderwetse retoriek vervalt. Het autobiografische kader, in het eerste boek nog manifest, is in het tweede teruggebracht tot een paar passages en wat aanvullende informatie; het is merkbaar, dat zich in het boek gaandeweg een objectivering voltrekt.

Aan de andere kant blijft de schrijver, bij evocatie van bepaalde gebeurtenissen, procédés bezigen, die wel in de belletrie maar niet in de historische betoogtrant thuishoren. Wie zich zijn vlijmscherpe tekening van de oude Stalin uit de "Eerste Cirkel" herinnert, weet, wat ik hiermee bedoel: een meesterlijk portret, dat naar mijn gevoel beter en indringender is dan wat de geleerde biografen als Deutscher of Ulam van de dictator hebben gemaakt, maar dat je met de werkwijze en middelen die ons historici ter beschikking staan, nooit tot stand kunt brengen, laat staan waarmaken.

Nu Solzjenitsyn evenwel het veld van geschiedkundig onderzoek bewust betreden heeft, zal hij er beter aan doen om zich voortaan tot een wetenschappelijk aanvaardbare wijze van argumentatie te bepalen.

Vraagstelling. (Ab van Goudoever)

Hoofdpersonen in "Goelag Archipel" zijn de slachtoffers van het sovjet-bewind; telkens andere komen naar voren in een min of meer toevallige selectie afhankelijk van de ervaring van de auteur. De handeling wordt bepaald door wat hen overkwam op de reis van arrestatie via vonnis tot kamp of gevangenis. Talloze varianten van elke fase zijn opgenomen. Elk geval, elke groep, elk hoofdstuk in het boek vormt een aanklacht op zichzelf.

Wie wordt aangeklaagd? Wat zijn de motieven van de schrijver om zo'n requisitoir te houden? Welke ideeënwereld treffen we in het werk aan? Ziedaar enkele vraagpunten, onderdelen van het thema: 'Het verschijnsel Solzjenitsyn in de Sovjet-Unie van gisteren'. De volgende analyse, primair vanuit 'Goelag Archipel' doch voor vele punten het andere werk erbij betrekking, geeft hieraan een uitwerking.

hoe is nu de titel?

Solzjenytsin in 1968, uit: Zhores A. Medvedev, *10 Years after Ivan Denisovitch*. (Macmillan), Londen 1973

I. TERREUR

De geschiedenis van de terreur. (Harry Paf)

In de reactie op de gevolgen van de willekeur van Stalin zijn drie golven van arrestaties wel heel bekend geworden. Bij de golf van de jaren 1929-30 zijn zo'n vijftien miljoen boeren de toendra en de taiga ingestuwd. Aan hen zijn vrijwel geen procesverbalen verspild. Aanvankelijk ging het tegen de koelakken, dat wil zeggen boeren die gebruik maakten van de arbeid van landarbeiders. Tegen 1930 vielen onder die naam kortweg "alle flinke boeren": flink op hun bedrijf, flink bij de arbeiders en zelfs gewoon in hun overtuigingen (GA, p. 56). Deze groep slachtoffers is heel stil opgeslorpt en in vergetelheid geraakt. "En intussen heeft Stalin (en U en ik) geen zwaarder misdaad op zijn geweten" (GA, p. 32). Daarna kwam de golf van 1937, die nu ook mensen met een positie en met een partijverleden meesleurde. Van hen leven velen nog en getuigen van hun leed, waardoor deze stroom dan ook de grootste bekendheid gekregen heeft. De derde golf was die van 1944-46, waarbij hele volken en tallozen, die terwille van het Russische volk in krijgsgevangenkampen hadden gezeten, afgevoerd werden. Stalin wilde het volk niet laten bijkomen of uitrusten (GA, p. 32). Verder heeft elke regio en elke stad wel een eigen golf van arrestaties gehad, bijvoorbeeld de Baltische republieken tussen 1948 en 1949 en Leningrad in 1935.

Bij de bespreking van de andere groepen slachtoffers beginnen we met de stromen die steeds weer terugkeerden. Vooral de *Kerken* zijn steeds weer een object van onderdrukking geweest. Het begon in 1918 met plundering van kerken en kloosters, waarbij talrijke gelovigen, met name de in het geloof zo standvastige vrouwen het slachtoffer werden. In 1922 ging de geheime dienst zich intensief met kerkelijke aangelegenheden bemoeien. Vervolging van geestelijken, theosofen, mystici, filosofen, spiritisten en religieuzen vond op grote schaal plaats. De vernietiging van de religie bleef volgens Solzjenitsyn een van de voornaamste doelstellingen van de geheime politie, de G.P.Oe. en haar latere opvolgers MVD, NKVD, KGB. Dit vernietigingsproces is nooit tot stilstand gekomen. In de 'zaak der klerikalen' (1920), het Moskouse proces tegen de Kerk (1922) en het Petrogradse proces tegen de Kerk (1922) schaaft de auteur zich duidelijk aan de kant van de Kerk. Hij laat duidelijk merken, zoals ook bij de zovele andere processen, dat die rechtszaken slechts een farce waren. Bij het Moskouse proces tegen de Kerk roemt hij ondubbelzinnig de eerlijkheid en de moed van Patriarch Tichon. Ook alle secten werden neergeslagen, zelfs die sympathiseerden met het communisme, omdat de leden te goed onderlegd waren, goed thuis waren in de godsdienstige literatuur en een filosofie hadden, die een mengeling van baptistisch geloof, tolstojanisme en yogaleer was: zo'n commune moest wel misdadig zijn. Verder waren aanhangers van welke politieke partij dan ook, behalve de oorspronkelijke bolsjeviki, zeker van hun noodlot.

In de jaren twintig konden zij hun partij en hun partij-ideologie nog afzweren, waardoor hun vonnis tijdelijk uitgesteld werd, maar hun beurt kwam later wel. Deze operatie ("het patience-spel") verliep erg geleidelijk en erg stil maar is wel tot het uiterste uitgevoerd. Gevolgen zijn het proces tegen de Sociaal-Revolutionairen (1922), die onder andere van aanstichting van de Burgeroorlog en van landverraad beschuldigd werden, en het proces tegen het Bonds bureau der Mensjeviki (1931), die de regering omver zouden hebben willen werpen.

родился 1918 г. в Кисловодске. авторизован к много разлет.
мать - сестра по матери
 в 1936 г. оконч. ср. шк. в Ростове ЧД
 1941 г. в 1940 г. - ^{временная} служба в Крас. Армии 1939-1941 - МИРМ,
Завед. (курсы)
 с 1941 г. по 1945 г. - в Кр. Армии (ранен, курсы воен. ун-та)
 с 1947 г. по 1948 г. - командир батальона и непрерывно
 на фронте
 В 1945 г. арестован на фронте же
 В 1946 г. освобожден ОО и 8 лет лагерей
 В 1948 г. отправлен в "вынужденную" в Казахстан -
 без суда и приговора
 в 53-54 г. пережит смертельную опасность заглавными
 и выжидательными
 В 1956 г. освобожден из ссылки, переехал в Самарканд
 в 1963 г. преподавал физику, математику, астрономию
 в школе (Рязань)
 с 1963 г. занимается только писательской работой.
 Изучил манускрипты восточных
 Авесты и Шахнам. - 1954.
 Круг - 1955-1958.
 Изд. М., Мадрид 1959
 Круг, Круг в море - 1961
 Рак Круга - 1963-1966
 Круга - 1962.
 Прав Круга - 1964
 Круга - 1964

Autobiografische notitie van Solzjénysin, uit Ueber Solschenizyn, herausgegeben von E. Markstein
 und F. Ph. Ingold, (Luchterhand Verlag), Darmstadt-Neuwied 1973.

De *ationale stromen* bleven ook steeds doorgaan. Het begon in de jaren twintig met mensen uit Georgië, Armenië, Toerkmenistan en Azerbeidzjan. Later kwamen daar de Estlandse, de Letse, de Litouwse, de Oekraïense en de Kazachstanse nationaliteiten nog bij op beschuldiging van pogingen uit de Unie te treden. Na de oorlog werden bovendien Kalmukken, Tsjetsjenen en Krimtataren afgevoerd, omdat ze zich in de oorlog misdragen zouden hebben.

Ook de *intellectuelen* zijn voortdurend het slachtoffer geweest van Stalins duistere praktijken. De ingenieurs kregen de schuld van alle economische mislukkingen en tekortkomingen. De fouten van het beleid worden op de rug van de ingenieurs afgewenteld. "Elke branche, elke fabriek en elke vennootschap van ambachtlieden was verplicht in eigen kring sabotage op te sporen" (GA, p. 47). Het enige, dat de arrestatie van de ingenieurs kon ophouden, was het ontbreken van aflossers, die gereed voor het werk waren. Het proces tegen de Glavtop (1921) en het proces van de Sjachtjy-ingenieurs (1928) zijn een voorbeeld van deze praktijken. Deze processen verliepen echter erg moeizaam, omdat de beklaagden niet wilden meewerken. In het proces tegen de Prompartija (1929) was dan ook alles beter geregeld en er was totaal geen schriftelijk bewijsmateriaal nodig, omdat de beklaagden van te voren zodanig bewerkt waren, dat ze zichzelf beschuldigden! De basis van de grote showprocessen van de jaren dertig was hiermee wel gelegd.

Verder werd iedereen die maar een glimpje van het *Westen* had gezien en er over kon vertellen, onder het mom van een of andere beschuldiging vervolgd. Onder hen zaten krijgsgevangenen, burgers die onder Duitse bezetting hadden gezeten, Esperantisten, vluchtelingen en partizanen. Bovendien werd iedereen, partizaan, geïnterneerde, krijgsgevangene of overloper, op een hoop gegooid, zodat het weinig uitmaakte of je naar de Duitsers overliep of krijgsgevangene bleef. De schrijver heeft voor het gedrag van de "*Vlasov-mannen*", die naar de Duitsers overgelopen en na de oorlog in de Sovjet-Unie gestraft waren, dan ook begrip en medelijden. Stalin had hen in de oorlog namelijk verraden en in de steek gelaten. Solzjenitsyn wil hier de lezers zelf laten oordelen wie het meest schuldig waren: die jeugdige overlopers of het Vaderland zelf? Geen biologische aanleg tot verraad, maar maatschappelijke oorzaken moeten ervoor geweest zijn (GA, p. 218). Ook werden er steeds weer mensen opgepakt op beschuldiging van contra-revolutionaire handeling, dat wil zeggen elke handeling die erop gericht was het gezag te verzwakken, wat dus in feite vrijwel alles kon betekenen. Hetzelfde gold voor spionage. Gezien de talrijke veroordelingen op dit punt, was spionage zo ongeveer het voornaamste bestaansmiddel van de Russische bevolking! De meest voorkomende beschuldiging was echter die van "Propaganda dan wel agitatie, inhoudende een aansporing tot omverwerping, ondermijning dan wel verzwakking van het Sovjetgezag" (GA, p. 64).

Bijzonder illustrerend voor de terreur is ook de '*sociale profylaxe*' geweest: het arrest wegens behoren tot een potentiële vijandige klasse. Deze omvatte in 1927 zo'n totale zuivering van de grote steden, dat men bij de gevangenen handen tekort kwam om de gearresteerden uit te laden en in te schrijven. Op identieke wijze werden ingenieurs het slachtoffer wegens sabotage. Er is zelfs nog een periode geweest, dat de leden van de regerende partij aan de beurt waren voor arrestatie. Aanvankelijk (1927-1929) waren dat de trotskisten, maar later was dat de eigenlijk helemaal niet bestaande 'rechtse' oppositie. Op deze wijze werd de gehele partij langzamerhand gezuiverd. In het algemeen waren hier weinig topmensen van de Communistische Partij bij betrokken. Alleen in 1937 is er een verpletterde slag toegebracht aan de topleiding van de partij, van het sovjetbestuur, van de legerleiding en van de topleiding van de GPOe en de NKVD zelf.

Tenslotte zijn er ook nog enige *tegenstroompjes* te bespeuren. Hieronder zaten veel vrouwen, die de Tsjeka hun diensten als tipgeefster en medewerkster aanboden. Verder werden er in 1939 wat veroordeelden vrijgelaten om de bevolking toch maar te laten denken, dat de rechtzaken wel onderzocht werden.

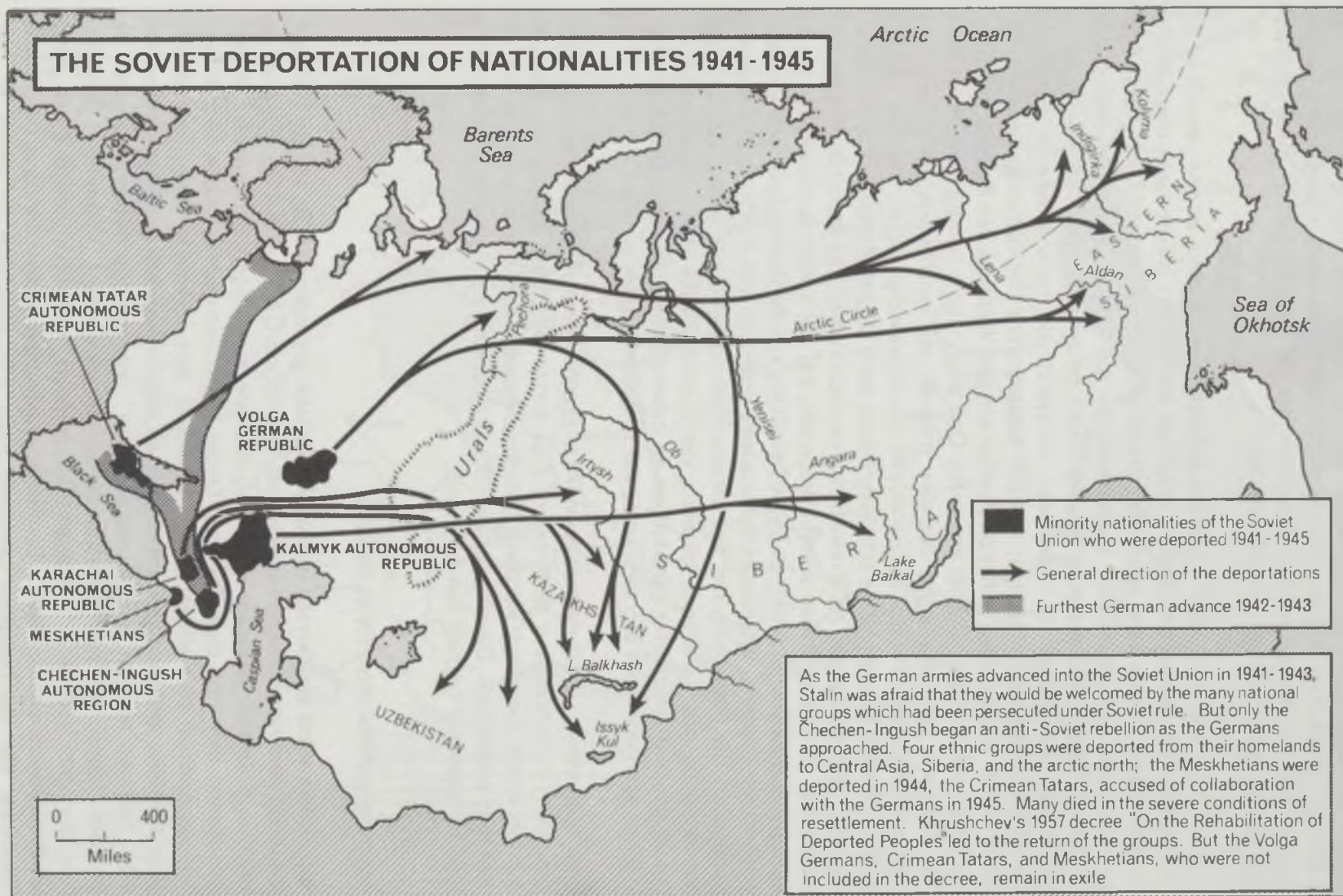
Dat ook Lenin voor een groot deel verantwoordelijk is voor deze terreur, wordt in de volgende hoofdstukken behandeld. Solzjenitsyn laat zich in het gehele boek minachtend uit over de topleiders. Steeds weer lopen de 'showprocessen' uit de hand, hoe zorgvuldig ze ook georganiseerd zijn. Bovendien veroordeelt hij ten zeerste de manier, waarop de leiders hun beleidsfouten afschuiven op de ingenieurs en andere intellectuelen om zo de onfeilbaarheid van het systeem te handhaven. Solzjenitsyns mening over de wetgeving blijkt goed uit het volgende. "Bijzonder moeilijk (maar tevens een bijzonder voordeel) bij de organisatie van al die stromen is het ontbreken van een Wetboek van Strafrecht" (GA, p. 38). Tot 1922 was dat namelijk niet aanwezig. Ook de cynische behandeling van artikel 58 van het Wetboek van Strafrecht, dat elke misstap, elk voornemen, elke handeling bestrijkt, is erg illustrerend voor Solzjenitsyns verontwaardiging ten aanzien van de wetgeving. Bij dit alles benadrukt de schrijver steeds weer de *passiviteit*, de willoosheid, het stilzwijgende aanvaarden van de arrestatie bij de slachtoffers. Hij geeft toe, dat hij zelf in dat opzicht niet van de doorsnee arrestant afweek. Hij wil verder aantonen, dat bij de afslachting van die miljoenen mensen en bij de bevolking van de Goelag Archipel sprake is geweest van een koelbloedig, uitgedacht consequent beleid en van een niet verslappende onverzettelijkheid. "De ware wet, die het arrestatiebeleid beheerste was. . . de ten taak stelling van een getal, van variërende tabellen, van planning. Elke stad, elk rayon en elk legeronderdeel had een streefcijfer opgekregen en moest dat binnen een bepaalde termijn bereiken. Al het overige hing af van de routine der brigadiers" (GA, p. 64).

Het doel van Solzjenitsyn is om de mensen *wakker te schudden*, om datgene wat vergeten lijkt te zijn weer in herinnering te brengen. Zijn eerste zorg gaat daarbij uit naar die slachtoffers die nooit genoemd worden. Onbekende categorieën komen naar voren, als resultaat van zijn onderzoek. Die verschrikkelijke herinnering zal de mensen beschermen tegen henzelf en tegen het bestuur van hun land.

Het verschijnsel der criminelen. (Wim Rongen)

Een zeer bijzondere vorm van terreur jegens de politieke gevangenen is de terreur die door de *criminele medegevangenen* werd uitgeoefend. (zie vooral GA, p. 405-414). Eind vorige eeuw werden de politieke gevangenen niet als gewone misdadigers behandeld. Op deze manier respecteerde men hun eigen mening. Onder het sovjetregime worden de politieke en criminele gevangenen niet alleen tegelijk vervoerd, wat tijdens het tsarisme niet het geval was, de politieke gevangenen worden zelfs als minderwaardige personen behandeld. De criminelen behoren niet tot een "vijandige klasse", kunnen nog verbeterd worden, en hebben daarom lagere straffen. Prostituees kregen drie jaar, 'nonnetjes' (gelovige vrouwen) de tien jaar (GA, p. 42). Volgens Solzjenitsyn heeft Stalin altijd al een zwak gehad voor de "jongens van het vak". De politieke gevangenen worden door de gabbers met medewerking van de bewakers bestolen, maar zijn psychisch en fysiek te zeer verzwakt om verzet te bieden.

De politieke gevangene verwacht zo'n behandeling door medegevangenen niet. Maar -aldus

Solzjenitsyn- zo gauw je in de Stolypin staat (benaming voor een trein voor gevangenenvervoer), dan houdt al het normale menselijk contact op. De omgangsvormen waarmee je tot dan toe geleefd hebt, zijn nutteloos. Je vroegere leven is afgelopen; probeer zo gauw mogelijk afstand te doen van alles wat je hier lief is.

Solzjenitsyn's ervaringen met de criminelen moeten wel bijzonder veel indruk op hem gemaakt hebben, want zij stammen uit één enkel jaar: 1945-46. 5) De rest van zijn gevangenisperiode zat hij in een bijzonder kamp, een zgn. sjarasjka (1946-50), en daarna in een kamp zonder criminelen (1950-1953, de periode waarin "Ivan Denisovitsj" speelt).

II VISIE OP DE COMMUNISTEN EN HUN LEIDERS

In de "Goelag Archipel" laat Solzjenitsyn de leidende personen van de Sovjet-Unie min of meer uitgebreid de revue passeren. Zijn oordeel en de door hem aangedragen gegevens over onder meer Lenin, Stalin, Boecharin en Gorkij zijn vaak dermate treffend, dat het gerechtvaardigd is Solzjenitsyns visie op deze lieden aan een afzonderlijk onderzoek te onderwerpen. Ter vergelijking wordt dan een studie gemaakt van de communisten, ook de 'gewone', die aan de terreur niet ontsnapten.

De leiders Lenin en Stalin. (Regien van der Sijp)

In de "Goelag Archipel" wil Solzjenitsyn aantonen, dat de misdaden van Stalin niet slechts betreurenswaardige fouten waren zoals Chroesjtsjov c.s. beweerden, maar dat terreur en willekeur steeds bestanddeel van het systeem waren. De misdaden begonnen niet onder Stalin maar onder *Lenin*. Zo herinnert Solzjenitsyn eraan dat Lenin eind 1917 eiste, dat men voor het scheppen van een streng 'revolutionaire orde' alle pogingen tot anarchie van de zijde van dronkaards, straatschenders, contra-revolutionairen en anderen moesten onderdrukken. In het algemeen stelde hij tot gemeenschappelijk doel: 'de zuivering van de Russische aarde van alle ongedierte'. (GA, p. 34) Onder ongedierte werden verstaan: arbeiders, die er de kantjes van af liepen, priesters in het algemeen, spoorwegpersoneel enz.

Deze zuivering was slechts mogelijk door een nieuwe rechtsvorm: buitenwettelijke vergelding (zie hieronder: strafrecht sinds de revolutie), waarbij normale rechtelijke procedures geen doorgang meer vonden. (GA, p. 35) In 1918 eiste Lenin zelfs dat rechters, die te clemente vonnissen oplegden, uit de partij gestoten moesten worden (GA, p. 245n). Bij het opstellen van het Wetboek van Strafrecht in 1922 breidde Lenin de zes wetsartikelen, waarin als maximumstraf de doodstraf was opgenomen, met nog zes artikelen uit. Volgens hem moest de doodstraf uitgebreid worden tot alle activiteiten van de mensjeviki, sociaal-revolutionairen etc. Er moest een formule gevonden worden waardoor deze activiteiten in verband gebracht worden met de internationale bourgeoisie (GA, p. 288).

"Terreur is een middel waarmee men overtuigt"- De rechtbanken moeten terreur niet uitsluiten. . . Terzelfdertijd legde Lenin de grondvesten voor artikel 58 van het Wetboek van Strafrecht, op grond waarvan de meeste politieke gevangenen veroordeeld zijn. De formulering van dit artikel is zo breed en vaag mogelijk gehouden om daarmee gebruik ervan niet te zeer te beperken".

"Brengt U mij St. Augustinus hier en ik zal hem aanstonds binnen dat artikel wringen", zegt Solzjenitsyn (GA, p. 290).

Stalin, Lenins uiteindelijk opvolger, was sinds 1917 een der leidende figuren van de bolsjevistische partij. Als Secretaris-Generaal van de communistische Partij sinds 1922 kreeg hij de volgende twee jaar steeds meer macht over het partij apparaat. Na Lenins dood wist Stalin zijn tegenstanders groep voor groep te elimineren, tot de oppositie tenslotte buiten de partij geplaatst werd. Aanvankelijk (1927-1929) betrof het alleen de trotskisten, maar later volgde de niet-bestaande rechtse oppositie: door vanaf de staart het ene lidje na het andere te vermalen komt de muil van lieverlee ook aan de eigen kop toe" (GA, p. 59).

Door een aantal jaren onafgebroken terreur maakte Stalin een einde aan alle resten van vrije meningsuiting binnen en buiten de partij (GA, hfdst. 2). In feite vernietigde Stalin de partij als instelling en ondermijnde haar monopolistische positie: het resultaat was dat hij zowel de ambtenaren van de veiligheidspolitie als van de staatsbureaucratie tot instrument maakte van zijn persoonlijke heerschappij. De macht werd niet omschreven door de wet, maar door de mate waarin men de machinerie van onderdrukking hanteerde.

Al in de 'Eerste Cirkel' 6) laat Solzjenitsyn zich zeer *cynisch* uit over Stalin, waarbij hij hem titels geeft naar gelang het voorval: Grootste van alle Groten, de Weldoener van de gehele Mensheid, de meest Nabije en meest Geliefde, nadat hij Abakoemov net bedreigd had met de dood.

Hij beschrijft Stalin als een ziekelijk-achterdochtig man: 'Zijn eerste gedachte was altijd: in hoeverre kan ik deze persoon vertrouwen? En ten tweede is de tijd niet rijp om deze persoon te liquideren? Hoe meer mensenlevens Stalin nam, hoe meer hij voortdurend in angst zat voor zijn eigen leven. Bovendien drukte op Stalin voortdurend de pressie om zijn ware zelf te verbergen achter een masker van almacht: 'Hij moest zich altijd doen voorkomen als een bergarend. Om zich over zijn eigen onzekerheid heen te zetten luisterde hij vol verheerlijking naar zijn eigen speeches. Sarcastisch beschrijft Solzjenitsyn de *grootheidswaan* van Stalin als deze zijn eigen biografie herhaalde malen opnieuw leest: "Het was een groot geluk, dat in de moeilijke dagen van de Grote Oorlog van het Vaderland we geleid werden door een wijs en ervaren leider — de Grote Stalin (inderdaad, het volk had het getroffen). Allen kennen de vernietigende macht van Stalins logica, de helderheid van zijn geest (zonder valse bescheidenheid was het allemaal waar). Zijn liefde voor het volk. Zijn gevoeligheid voor anderen. Zijn verrassende bescheidenheid (bescheidenheid - ja dat was erg waar).

Bijna alle grote terreurdaden hebben zich onder Stalin afgespeeld, maar desondanks komt de naam van Stalin in de "Goelag Archipel" vrij weinig voor. Het waren de arrestatiegolven van 1929/30 tijdens de gedwongen collectivisatie (Stalins vijfjarenplan); de golf van 1937/38 waarbij de arrestaties geschieden op grond van toewijzing van quota en de arrestaties van 1944-46, toen hele volken en alle Russische soldaten uit Duitse krijgsgevangenschap afgevoerd werden.

In feite is de "Goelag Archipel" één aanklacht tegen een systeem, die een man als Stalin aan de macht heeft gebracht en getolereerd heeft, dat hij aan de macht bleef door middel van een onvoorstelbare terreur-heerschappij.

Partijschrijver Gorkij

Gorkij, in zijn tijd een van de meest populaire schrijvers in Rusland, sympathiseerde vanaf 1901 sterk met de sociaal democraten. In 1908 is hij doorlopend in briefwisseling met Lenin geweest, die zijn persoonlijkheid en talent steeds zeer hoogschatte. Ook Solzjenitsyn koesterde in den beginne hoge achting voor Gorkij, "... omdat hij tenslotte alle andere Russische schrijvers de loef had afgestoken in zijn proletarisch-zijn" (GA, p. 165 en 187). Van 1921 tot 1928 kantte Gorkij zich tegen de bolsjeviki en vertrok naar het buitenland. Gezien de hekel die Lenin had aan intelligentsia, achtte hij het voor schrijvers nuttig een aantal weken in de gevangenis door te brengen. Toen Gorkij zich hier over beklagde, antwoordde Lenin hem niet zijn energie te verspillen aan het beklagen van verdorven intellectuelen (GA, p. 38).

Later ging Gorkij volgens Solzjenitsyn door de knieën voor materiële welvaart; hij zag in dat geld en roem alleen dan te verkrijgen waren, als hij terugkeerde naar zijn vaderland en verschillende voorwaarden zou accepteren (GA II, p. 60n-61n). 7) Toen Gorkij daarop werd uitgenodigd een kamp te bezoeken in Siberië om zijn bevindingen hierover aan het volk mee te delen, verklaarde hij, na de vele klachten van een gevangene te hebben vernomen: dat hij beschaamd was woorden te gebruiken voor de verbazingwekkende energie, die de mensen aanwendden, die als onvermoeibare en waakzame beschermers van de revolutie tegelijkertijd ook fantastische moedige scheppers van hun cultuur vermochten te zijn (GA II, p. 60). In 1934 bezongen in een publikatie 36 Sovjetauteurs onder leiding van Gorkij het eerste grote project van kampwerk: het Witte-Zee-kanaal. Daarmee was dit het eerste geschrift in de Russische literatuur, dat *slavenarbeid* verheerlijkte (GA, p. 10).

"Er bestaan Gorkij kampen en in welk een hoeveelheid. Ja, er is een zelfs een aparte mijn naar hem genoemd: genoemd naar Maksim Gorkij. Ja, Aleksej Maksimovitsj Gorkij. . . met je hart en je naam, kameraad . . ." (GA, p. 414n).

Partijtheoreticus Boecharin. (Arie Bloed)

Een onthullend oordeel velt Solzjenitsyn over N.I. Boecharin (1888-1938) -- algemeen beschouwd als de belangrijkste partijtheoreticus na Lenin, tot 1929 lid van het politburo, schepper van de Stalin-grondwet van 1936 en vanaf 1917 lid van het Centrale Comité--, de "*lieveling*" van de partij, die de Grote Zuiveringen evenmin overleefde als zovele andere prominente figuren. Hij wordt geschetst als iemand, die er alles, maar dan ook alles voor over heeft om maar niet uit de partij gestoten te worden en is daartoe zonder dwang bereid zichzelf door het slijk te halen. Het eerste proces tegen Kamenjev en Zinovjev in 1935 becommentarieerde hij met: "Wat denk je? Het zijn er de mensen naar. Er kan best iets van aan zijn . . ." (GA, p. 335). Toen daarna ook tegen Boecharin zelf een hetze begon, deed hij weinig anders dan eindeloos brieven schrijven aan "*Dierbare Koba*" (Stalin). Men manipuleerde hem van hoop tot vrees en Boecharin liet zich murw maken. Zijn laatste daad, de "brief aan het toekomstige C.C." 8), was "nòg een jammerklacht om hem weer op te nemen in de partij (hij heeft die verknochtheid met dure schande betaald!)" (GA, p. 339). Dat ging vergezeld van zijn goedkeuring van alles wat tot 1937 gebeurd was! En Boecharin, bang voor de dood, speelde de hem toebedeelde rol in het proces, opdat de partij geen nadeel zou ondervinden 9). De dialectische werkwijze van deze "*partijblindeman*" krijgt van Solzjenitsyn ook nog een veeg uit de pan, waarbij Boecharin in feite op één lijn gesteld wordt met staatsaanklager Vysjinskij: "Des te hartstochtelijker hebben hij en een dergelijke reus onder de marxistische dialectici als Boecharin zich waarschijnlijk overgegeven aan dialectische verfraaiingen rond de rechterlijke leugen. Boecharin vond het nog te idioot en gênant, dat een geheel onschuldige te gronde zou moeten gaan (hij had er zelfs *behoefte* aan zijn eigen schuld te vinden!), maar Vysjinskij vond het aangenermer zich een man van de logica te voelen dan een openhartige schoelje" (GA, p. 92n). Boecharin komt er toch nog iets beter af.

In de eerste vijftien jaar van het Sovjet-bewind werden door de "gewettigde revolutionariteit" en de "revolutionaire legaliteit" de tegenstanders van de nieuwe regering uitgeschakeld. Maar, zo stelde Chroesjtsjov; "met ingang van 1934 ongeveer is de schending begonnen van Lenins normen van wettigheid" (GA, p. 332). Door het aanzien van de namen der beklaagden trokken de processen tegen de bolsjevistische leiders de aandacht van de gehele wereld. "Stomverbaasd heeft de wereld drie toneelstukken achtereen gezien, drie uitgebreide, kostbare stukken, waarin de grote leiders van de onversaagde communistische partij, de partij die de hele wereld op haar kop had gezet, in rep en roer had uitgebracht, nu als mistroostige, gedweeë bokken optraden en alles mekkerden wat hun was opgedragen en zichzelf bespogen en slaafs zichzelf en hun overtuiging neerhaalden en misdaden bekenden die zij onmogelijk hadden kunnen plegen" (GA, p. 332).

Voor vele is het een raadsel dat deze oude revolutionairen, die de martelkamers van de tsaar hadden doorstaan, zich tijdens de rechtszittingen zo zwak toonden. Solzjenitsyn maakt duidelijk dat zij *geen* oude revolutionairen waren. De echte oude revolutionairen, sociaal-revolutionairen en anarchisten, hadden zware straffen gekend, maar de latere revolutionairen, de bolsjeviki, hadden nooit bijzondere martelkamers of speciale dwangarbeid toegemeten gekregen. De meesten van de partijleiders die in de jaren 1936-38 voorgeleid werden hadden onder de tsaar slechts "*schertsstrafjes*" ondergaan. "Tot aan hun opsluiting in de Loebjanka hadden ze geen idee van een echte gevangenis of van de knellende greep van een onrechtvaardig onderzoek" (GA, p. 334). Solzjenitsyn verheerlijkt hier niet de tsaristische tijd. Hij ontleent de gegevens omtrent de straftijden van de bolsjeviki aan het officiële Encyclopedisch Woordenboek "*Granat*".

Solzjenitsyn meent dat de bevreesding over het gedrag van de grote leiders alleen maar samenhangt met het geloof in hun uitzonderlijkheid. De kneedbaarsten, van wie Stalin wist dat ze beslist geen "supermensen", maar gewoon slappelingen waren, werden voorgeleid. Solzjenitsyn toont weinig medelijden met de communistische leiders. Wel heeft hij sympathie voor een man als Vlasov, 10) een plaatselijk functionaris, één van de slachtoffers van de zuiveringen op het platteland. Deze Vlasov toonde karakter en hij weigerde zichzelf te beschuldigen.

Uit de beschrijving van de gevangenen blijkt dat Solzjenitsyn weinig waardering heeft voor het gedrag van de gearresteerde revolutionairen 11), maar de bolsjeviki gedroegen zich volgens hem wel het meest verachtelijk. De communisten en trotskisten hielden zich angstvallig ver van de socialistten, in wie ze contra-revolutionairen zagen. Ze saboteerden gemeenschappelijke hongerstakingen en er was geen sprake van solidariteit met de ander. Iedere groep streed voor zich alleen om het eigen vaandel zuiver te houden. De communisten streden helemaal niet; ze konden zich toch niet verzetten tegen hun eigen systeem en gevangeniswezen.

De niet-communisten werden meestal niet tot zelfbelastering gedwongen. Het feit dat zij uitkwamen voor hun bijzondere mening was al voldoende voor een veroordeling. "Maar een communist heeft nooit zijn bijzondere meningen", stelt Solzjenitsyn, "en waarop zouden ze hem nog kunnen veroordelen als ze hem geen zelfbelastering afpersen" (GA, p. 386).

Solzjenitsyn verklaart het gedrag van de gearresteerde bolsjeviki door te wijzen op hun gebrek aan een eigen mening. Zij konden niet in het verzet komen tegen het door henzelf geschapen bewind. Bovendien hadden ze nauwelijks enige ervaring met straftijden, zodat ze minder weerstand hadden dan andere groepen politieke gevangenen. Omdat de communisten in het gevang zo weinig solidariteit toonden met hun andersdenkende lotgenoten en tot binnen de gevangenismuren hun tegenstanders bleven haten, kan Solzjenitsyn *geen sympathie* voor hen opbrengen.

Conclusies

De Sovjetleiders kunnen in de ogen van Solzjenitsyn niets goeds doen. Allen dragen zij medeverantwoordelijkheid voor het systeem der terreur. Lenin wordt thans met nadruk als zodanig naar voren gebracht door Solzjenitsyn. Ook grote bolsjeviki die in de historie als niet onsympathiek bekend zijn worden in de aanklacht betrokken, zelfs Boecharin, Stalins bekendste slachtoffer. Solzjenitsyn zoekt daarbij niet naar een verklaring vanuit de personen, doch wijst primair naar de zelfgeschapen structuren, het eigen systeem waarin de leiders gevangen zaten. Relatief staan zij in de 'Goelag Archipel' dan ook minder op de voorgrond dan het sovjetstelsel.

Het is met walging dat Solzjenitsyn refereert aan het gedrag van de gevangen en terechtstaande bolsjeviki. Hun zelfvernedering, hun laagheid wekt zijn afschuw op, temeer wegens hun eerdere trots en onverzoenlijkheid. In de hele grote zuiveringsperiode (1936-38) zijn de gevangen communisten walgelijker dan Stalin en zijn trawanten (GA, p. 114).

III. ACHTERGRONDEN VAN HET STELSEL

Historisch aspect. (Gorrit Goslinga)

Aan de hand van getuigenissen —directe en indirecte— demonstreert Solzjenitsyn hoe de slachtoffers van de 'organen' verrast werden door hun arrestatie. Zowel de arrestant als zijn omgeving zijn door de *overrompelingstactiek*, die al in de jaren '20 werd toegepast, volstrekt weerloos. Men denkt er niet aan zich te verzetten, meent dat er een vergissing in het spel is, vreest (ten onrechte) door een niet-meegaande houding zijn positie te verslechteren. Omstanders vrezen voor zichzelf en geloven de officiële berichten over contrarevolutionairen, spionnen en saboteurs. Niet ongebruikelijk is de gefingeerde aanklacht, voor een nuchter mens vaak ongeloofwaardig. Niet zelden wordt de arrestant *zelf* gevraagd een aanklacht te formuleren. Wil men zichzelf *niet* beschuldigen dan hebben de organen wel krachtiger drukmiddelen achter de hand. In hoofdstuk drie van deel I beschrijft Solzjenitsyn een heel assortiment. Uiteindelijk gaat het er niet om wat de beklagde gedaan heeft, maar wat hij *is*, zijn overtuiging, zijn sociale herkomst.

Solzjenitsyn rekent af met de opvatting dat direct na de revolutie alles vrij en eerlijk verliep totdat Stalins leiderschap de samenleving corrumpeerde. Al in het jaar van de revolutie, 1917, was er voor bepaalde soorten mensen ('schadelijke insecten' volgens Lenin, GA, p. 34) geen plaats in het proletarisch paradijs. De gevangenen bleven dan ook in gebruik, onder een mildere naam maar met een harder regiem dan onder de tsaar. En de politieke gevangenen konden ook niet meer de aandacht op zich vestigen door bijvoorbeeld hongerstakingen: een publieke opinie om een beroep te doen was er niet meer. Lenin instrueert zijn medewerkers met name tegenover de intelligentsia de terreur als middel tot overreding te gebruiken. Het is met duidelijke instemming dat Solzjenitsyn in dit verband een citaat geeft van Plechanov, aartsvader van het Russische marxisme, waarin deze zich afvraagt of de werkende klasse in 1917 te vroeg de macht heeft verworven, wat volgens hem rampzalig zou zijn (GA, p. 165). Om het minderheidsbewind overeind te houden, moeten de leiders wel meedogenloos optreden tegen elke afwijkende mening. Vooral de andere revolutionaire stromingen worden hiervan slachtoffer, en in een later stadium de gelouterde zelfstandig denkende veteranen binnen de partijgelederen. Solzjenitsyn ziet bij dit alles de rol van de ideologie gereduceerd tot een *middel tot zelfrechtvaardigheid* van de onderdrukker, zoals het christendom voor de inquisiteur en de rassenleer voor de nazi (GA, p. 149). Zo kunnen arrestaties een zaak worden van plancijfers, want ook de organen moeten aan hun arbeidsnorm voldoen. In zo'n algehele sfeer van verdachtmaking en angst, waar massale arrestaties gebruikelijk zijn, gelooft de gewone man al te licht dat vertegenwoordigers van andere sociale groepen saboteurs en spionnen zijn. De gedachte dat het land wemelde van de spionnen leefde dan ook zeker niet alleen in de verwrongen geest van Stalin.

Hij bracht de uitspraak van Catharina de Grote, liever 999 onschuldigen te laten boeten dan dat één spion vrijuit ging (GA, p. 205) letterlijk in praktijk en meer dan dat. Verdenking van *spionage*, zelfs 'contacten die aanleiding geven tot verdenking van spionage' was genoeg voor tien jaar strafdruk. Iedereen die het buitenland had bezocht en dus kon vergelijken kon zo geïsoleerd worden. Daarbij maakte het bijvoorbeeld geen verschil of een soldaat uit Duitse krijgsgevangenschap ontsnapt was, of juist voor de nazi's had gewerkt. Ook wat dat betreft trad Stalin in het spoor van Lenin, die al in 1922 intellectuelen als 'militaire spionnen' (GA, p. 304) liet verbannen.

In de tweede helft van de 19e eeuw hadden zich in Rusland bepaalde legitimiteitscriteria ontwikkeld, die in concreto bijvoorbeeld inhielden: toewijzing van een advocaat gedurende de gehele loop van een proces aan een verdachte, en ook: openbaarheid van rechtszittingen (GA, p. 238). Naast verwezenlijking van recht in deze vorm bestonden er ook administratieve mogelijkheden om personen te straffen zonder proces: bestuurlijke repressie door soms de goeverneur, soms de onder-minister. Het gaat dan om incidentele gevallen, het systeem kwam pas in de jaren twintig (GA, p. 253).

Het zou echter onmogelijk geweest zijn 'het Russische land van alle soorten ongedierten te zuiveren' (Lenin), als verouderde processen en normale rechtelijke procedures gebruikt moesten worden. En daarom werd er na 1917 een totaal nieuwe vorm aangenomen: *buitenwettelijke vergelding* en deze ondankbare taak werd opofferend aanvaard door de Tsjeka, de Schildwacht van de Revolutie, die het enige straffende orgaan was in de menselijke geschiedenis, dat onderzoek, arrestatie, ondervraging, vervolging, procesgang en ten uitvoerbrenging van het vonnis (GA p.35) in één paar handen verenigde. Een bijzonder 'voordeel' bij dit alles was de afwezigheid van een Wetboek van Strafrecht of welk strafrechtelijk systeem dan ook vóór 1922 (GA, p. 38). Aldus werd het aan de verdachte overgelaten zijn onschuld te bewijzen (normaliter ligt de bewijslast bij de aanklager). Maar zelfs het bestaan van een Wetboek van Strafrecht kon eenzelfde gedragslijn van de geheime politie MGB in 1950 niet verhinderen: "Laat hij ons bewijzen, dat hij geen vijandige bedoeling had" (GA, p. 120).

In 1922, toen de nieuwe staat zijn *eerste Wetboek van Strafrecht* kreeg drong Lenin er bij de toenmalige volkscommissaris van justitie op aan in dit wetboek een zo ruim en zo vaag mogelijk omschrijving van het misdrijf van contra-revolutionaire activiteit op te nemen. Hij vond dat de rechtbanken geen einde moesten maken aan de terreur - "dat beloven is zelfbedrog" - maar haar moesten motiveren en legaliseren, principieel, duidelijk, zonder hypocrisie en zonder opsmuk. Men moest de breedst mogelijke formuleringen gebruiken, want alleen het revolutionaire rechtsbewustzijn en het revolutionaire geweten behoorden uit te maken, wanneer en in welke vorm zij zal worden toegepast" (GA, p. 289).

Bij deze brief ingesloten zaten twee concepten, waaruit in de loop van een paar jaar *artikel 58* zou ontstaan (GA, p. 289). Het is op dit artikel 58, dat bijna ieder optreden van de partij-organen met betrekking tot (politieke) misdadigers was gebaseerd. Artikel 58 bestaat uit veertien onderdelen, waaronder landverraad geïnterpreteerd en zo veel werd toegepast als onderdeel 10: "propaganda of actie, bevattend een oproep tot omverwerping, ondermijning of verzwakking van de Sovjetmacht. . . en evenzeer, de verspreiding of voorbereiding of het bezit van geschreven materiaal of gelijke inhoud". Hierbij moet men ook voor ogen houden, dat intentie gelijk stond aan uitvoering en even zwaar bestraft werd (GA, p. 59-65). Gedurende de jaren werden ondervragingen op grond van artikel 58 bijna nooit ondernomen om de waarheid aan het licht te brengen, maar waren eenvoudig een onderdeel van een onvermijdelijke smerige procedure (GA, p.87). Vysjinskij, staatsaanklager, schreef in zijn rapport van 1937: voor een sterfelijk wezen is het onmogelijk de absolute waarheid vast te stellen, alleen de relatieve waarheid. . . Daarom is het zinloos absoluut bewijs te zoeken. Bewijzen van schuld zijn relatief en de ondervrager kan ze ontdekken door zijn conclusies te baseren op zijn eigen verstand, maar ook op zijn partijgevoeligheid, zijn morele waarden en zijn karakter (GA, p. 92).

Bovendien werden arrestaties uitgevoerd op grond van *valse aanklachten* (GA, p. 24). Men zegt, dat verzonnen aanklachten in de eerste jaren van de partij-organen ontstonden, zodat hun voortdurende heilzame werking misschien als noodzakelijk gezien zou worden (GA, p. 87). "Hij werd gevangen genomen in het begin van de oorlog wegens 'antisovjet propaganda', het resultaat van een aanklacht verzonnen door een aantal burens, die zijn appartement wilden hebben en dat naderhand ook kregen. Het werd later duidelijk, dat hij niet betrokken was bij dat soort propaganda, ofschoon dat wel mogelijk was geweest, omdat hij naar de Duitse radio luisterde. Toen bleek, dat hij niet luisterde naar de Duitse radio-uitzendingen, maar hij wel geluisterd kon hebben, omdat hij thuis een verboden radio ontvanger had. En toen bleek dat hij niet zo'n radio ontvanger had, was het nog altijd waar, dat hij er een bezeten had kunnen hebben, omdat hij van beroep radio-technicus was. Bovendien vond men na de aanklacht twee radiobuizen in een doos en zijn appartement (First circle, p. 549).

In de eerst na-oorlogse jaren werd de toelaatbaarheid van *marteling* vanuit marxistisch oogpunt in het Tsjeka Weekblad, het Rode Zwaard en de Rode Terreur besproken . . Oordelend vanuit de daarop volgende gebeurtenissen, luidde het antwoord bevestigend (GA, p. 90). Bepalend was dat men bekende. Hoe men daartoe kwam was van geen belang.

Dat de gevangenisstraffen meestal een farce waren, begreep iedereen; Bij de doortocht-gevangenis N. begroetten ze in 1945 de gevangene met het afroepen van zijn straf: " -die en die, artikel 58-1a, 25 jaar." Het hoofd van de escorte was nieuwsgierig: "Waarvoor kreeg je dat? -"Voor helemaal niets."

"Je liegt: het vonnis voor helemaal niets is tien jaar" (GA, p. 243). Tussen mensen die wel en niet voor de Duitsers hadden gewerkt tijdens hun krijgsgevangenschap werd geen onderscheid gemaakt wat straf betrof. Dat was typisch Stalin, die geweldige gelijkstelling van vrienden en vijanden, die hem uniek maakte in de hele menselijke geschiedenis (First circle, p. 184).

Ook wat *niet-politieke gevangenen* betrof waren er arrestatie-golven te bespeuren. Men ontdekte een verbazingwekkende eenstemmigheid en eentonigheid in de gepleegde misdaden. De hele Sovjet-Unie zou in een beroering van enkel verkrachting verkeren, of enkel moord, of enkel het destilleren van drank, ieder om beurt - in gevoelige reactie op het laatst uitgevaardigde regeringsdecreet (GA p. 81).

De *wetgevers* waren al dermate gewend aan de volkomen willekeurige berechting en veroordeling, dat ze in 1958 in het ontwerp van de nieuwe "Algemene beginselen van strafrechtelijke vervolging van de USSR" vergeten waren iedere verwijzing naar mogelijke gronden voor vrijspraak in te sluiten. . . En vrijspraak is, in feite, ook ondenkbaar vanuit economisch oogpunt. Het zou betekenen dat de aanklagers, de veiligheids-officieren, de ondervragers, de staf van de vervolger, de wacht in de gevangenis en van het konvooi allen voor niets hadden gewerkt (GA, p. 241).

De *huidige situatie van de wet* (wetteloosheid) in de Sovjet-Unie is nog steeds totaal verschillend van al het andere wat op aarde bekend staat als 'de wet'. Waar elders is het mogelijk, dat na verschijning van een nieuw wetboek van strafrecht (1960) met een maximum van 15 jaar, de straffen van 25 jaar niet worden opgeheven? De dwaze Romeinen kwamen op het idee, dat 'de wet geen terugwerkende kracht heeft'. Maar in ons land heeft de wet die wel, aldus Solzjenitsyn. Een reactionair oud gezegde luidt, dat

'de wet niet kan worden geschreven nā de daad'. Maar in ons land kan dat wel. Vroeger kon iedereen gemakkelijk worden opgepakt op grond van artikel 58-10. Tegenwoordig kan iedereen die de autoriteiten niet aanstaat, opgepakt worden op grond van de wet met betrekking op de gewone misdaden. Er is veel gepubliceerd en gedrukt over fundamentele zaken, decreten, wetten, zowel tegenstrijdig als samenhangend. Maar het land leeft niet overeenkomstig deze bepalingen, de arrestaties worden niet uitgevoerd overeenkomstig deze bepalingen, de processen zijn er niet mee in overeenstemming en het oproepen van getuige-deskundigen evenmin. 12)

(Wim Rongen)

IV. SOLZJENITSYN: ZIJN VISIE OP HET WESTEN EN OP HET RUSSISCHE VOLK

A. Kritieken

Solzjenitsyns ideeën over het Westen kunnen niet los gezien worden van zijn ideeën over het Russische volk. Dit blijkt duidelijk uit de kritieken op Solzjenitsyns ideeën, kritieken die vooral losbarstten naar aanleiding van de publikatie van "Augustus 14" 13) in het Westen. De Literatoernaja Gazeta begon een ware campagne, die een hoogtepunt vond in het artikel van de Finse communist Martti Larni (Literatoernaja Gazeta 23-2-72 14). Larni had een aantal kritieken op Solzjenitsyn, die vaker geuit zouden worden:

- 1) Solzjenitsyn verheerlijkt het Duitse militarisme en de Duitse beschaving.
- 2) Hij schildert een Russisch volk zonder patriottisme, moed en energie.
- 3) Hij zou het niet erg gevonden hebben als de Russen de beide wereldoorlogen verloren hadden.
- 4) Hij verlangt naar het oude tsaristische Rusland.

Ad 1) Solzjenitsyn roemt in "Augustus 14" niet het Duitse militarisme en de Duitse beschaving, wel de *Duitse efficiëntie en planning*. Hij vergelijkt deze efficiëntie van de Duitsers met het trage, zonder planning gevoerde beleid van de Russische generaals. Typerend is een uitspraak van de Duitse generaal von François: "De Duitsers zijn agressief en snel, de Russen echter zijn onmethodisch en hebben geen verantwoordelijkheidsgevoel" (Aug., p. 226). De Russische generaal Artamonov zegt: "Het onconventionele is typisch Russisch en zal de efficiënte, gedresseerde Duitsers verrassen" (Aug., p. 235). Solzjenitsyn toont zich een sociaal kritikus van het tsarisme. De Russische militaire leiding, representanten van de tsaristische elite, is, mede doordat bij benoemingen tot generaal niet naar bekwaamheid maar naar aantal dienstjaren gekeken werd, onbekwaam een grote veldslag te leiden. Tegenover deze elite die thee drinkt als de veldslag in volle gang is (Aug., p. 263) plaatst Solzjenitsyn het gewone Russische volk, dat vol geestkracht en patriottisme is. Illustratief is de ervaring van kolonel Vorotyntsev, wanneer hij onder de gewone soldaten verkeert: hier leert hij de sterke, onuitputtelijke geestelijke kracht van Rusland kennen, iets wat hij in Moskou en St. Petersburg helemaal vergeten was (Aug., p. 253). Deze mensen zijn bereid voor Rusland te vechten.

Ad 2) Moed, patriottisme en energie zijn *wel degelijk* aanwezig bij het Russische volk. Het komt er alleen niet altijd uit. In "Augustus 14" maakt Solzjenitsyn een duidelijke scheiding tussen elite en volk, wat energie betreft. Hoe zijn visie op het Russische volk is wordt in paragraaf C. behandeld.

Ad 3) De kritiek dat Solzjenitsyn *nederlagen* van Rusland niet betreurd zou hebben werd ook bij het verschijnen van de "Goelag Archipel" veel gehoord (Pravda 14-1-74 15). Men baseert dit vooral op Solzjenitsyns uitspraak dat Churchill en Roosevelt uitblonken door voortdurende kortzichtigheid en stomheid (GA. p. 208-211). Zij zouden zich door Stalin hebben laten inpalmen en zo Oost-Europa verkwanseld hebben. Deze opmerking over Churchill en Roosevelt maakt Solzjenitsyn bij zijn verhaal over de Vlasov-mensen, die door Churchill en Roosevelt uitgeleverd werden. Deze uitspraak getuigt naar mijn mening veeleer van *teleurstelling* over de ongeïnteresseerdheid van de westerse machthebbers voor de zaak van de Vlasov-mensen, dan van een verlangen dat de Sovjet-Unie de oorlog

verloren had. Eenzelfde teleurstelling spreekt uit het repatriëren van de ongeveer één miljoen vluchtelingen voor het Sovjet-regime. Deze vluchtelingen verdwenen regelrecht in de gevangenissen en kampen van de Goelag Archipel. Solzjenitsyn had vijftientig jaar niet geloofd dat het westers publiek en de westerse pers hier niets van wisten. Dit was echter toch zo (GA, p. 79n). Hij idealiseert het Westen: hoe heeft het Westen met zijn verworvenheden, oa. vrije pers zo iets kunnen doen?

Ad 4) De kritiek dat Solzjenitsyn naar het oude *tsaristische* Rusland verlangt, is op verschillende opmerkingen van Solzjenitsyn gebaseerd. Volgens een zekere Romanovskij in de Literatoernaja Rossija van 7-4-72 16) maakt Solzjenitsyn in "Augustus 14" de Revolutie en wat daaruit ontstaan is belachelijk. In de Pravda van 14-1-74 kon men lezen dat Solzjenitsyn de misdaden van het tsarisme begatelliseert en dat hij het pre-revolutionaire prijst in vergelijking met de huidige toestand. Echter, de terreur was onder het tsarisme niet in die mate een onderdeel van het systeem als onder Stalin. Onder de tsaren werden de morele waarden van de mens erkend — de gevangenen werden beter behandeld (GA, p. 162, 333, 387), — de eigen mening van politieke gevangenen werd erkend, zij werden niet als gewone criminelen behandeld (GA, p. 404). Voor Solzjenitsyn is hét belangrijke verschil tussen tsarisme en Sovjet-regime, dat het tsarisme een *morele basis* had, de orthodoxie, en dat het Sovjetregime deze niet heeft. Na de Revolutie werd het rechtssysteem verkracht (zie vooral GA, deel I, hfdst. IX); de relativistische moraal ging zelfs zo ver dat het begrip schuld werd afgeschaft.

B. Visie op het Westen.

Een belangrijke bron is de Open Brief 17) waarin Solzjenitsyn als zijn mening geeft dat het Westen verzwakt is. Een groot probleem overigens bij de beoordeling van Solzjenitsyns ideeën over het Westen is, in hoeverre de Open Brief in het oordeel betrokken moet worden. De brief is erg emotioneel geladen, en vele van de in deze brief gedane uitspraken zijn later door Solzjenitsyn niet meer herhaald. De westerse cultuur verkeert in een historische, psychologische en morele crisis (OB p.9 en 11), voornamelijk door oorzaken van buitenaf, maar innerlijk.

Het verval van het Westen is mede in de hand gewerkt door de Sovjetdiplomatie, die de eenheid van het Westen heeft doorbroken (OB p. 11). Toch bezit het Westen een *dynamiek*, die haar in staat stelt de crisis te overwinnen (OB, p.24). Dit in tegenstelling tot de Sovjet-Unie, die onbeweeglijk en verstard is en zich daardoor moeilijk kan redden uit de crisis.

Solzjenitsyns houding ten opzichte van het Westen is ambivalent: enerzijds bewondert hij bepaalde westerse verworvenheden (OB, p. 55), anderzijds ziet hij voor zijn volk geen democratie, doch vooralsnog een autoritaire structuur (OB, p. 52) weggelegd. Hij bewondert bepaalde westerse instellingen, maar verwerpt de westerse aard. Illustratief voor dit laatste is een antwoord in een vraaggesprek met Le Monde en Associated Press (23-8-73): "Ons land is een dik, stroperig milieu. Het is bijzonder moeilijk om er ook maar de geringste beweging in te veroorzaken, maar als die beweging er eenmaal is, sleept hij ook direkt het hele milieu met zich mee. Het democratische Westen lijkt op een dun gas, of bijna op een vacuum; je kunt er gemakkelijk met je armen zwaaien, springen, kopje duikelen, maar het heeft op niemand invloed. Alle overigen doen chaotisch mee. 18)

Solzjenitsyn moet niets hebben van het *rationalisme* van het Westen, wat blijkt uit zijn negatieve ideeën over de Verlichting (OB, p. 12), de basis van dit westers rationalisme. Hij verzet zich tegen het pluralisme en individualisme van het Westen, en beklaagt zich over de ongeïnteresseerdheid van het Westen ten opzichte van het Oosten: Zie zijn ideeën over Churchill en Roosevelt (zie hierboven ad 3), en zijn verwijten jegens het Bertrand Russell-tribunaal (GA, p. 433). En dat terwijl Bertrand Russell al in 1920 duidelijk liet blijken op de hoogte te zijn van de werkelijke situatie in de Sovjet-Unie. 19)

C. Waardering van de Russen

In "Augustus 14" schildert Solzjenitsyn de incompetentie van de elite tegenover de latente energie van de gewone Rus. Hij stoort zich echter duidelijk aan de *passiviteit* van de Rus, die bijzonder moeilijk actief te maken is (zie citaat hierboven). Deze passiviteit blijkt verschillende malen:— we hadden ons bij onze arrestatie moeten verzetten (GA, p. 24); — wij (Russen) zijn bang om actief te zijn. Daarom durven wij ons niet tegen de Sovjetleiders te verzetten 20): —wij kunnen alles, maar we durven niet (Leeft niet met de Leugen, p. 60). Op die passiviteit maakt Solzjenitsyn *zelf* geen uitzondering, hetgeen blijkt uit zijn zelfbeschuldigingen: bij zijn arrestatie heeft hij zich ook niet verzet (GA, p. 25/26); toen hij officier was, gedroeg hij zich ook autoritair (GA, p. 140-141); tijdens de ondervragingen had hij zich krachtiger kunnen opstellen (GA, p. 123); hij had zelf ook "Blauwpet" kunnen worden (GA, p. 139). 't Besluit om dit niet te worden, kwam voort uit een zeer diep gevoel, uit een tijd dat moraliteit niet relatief was, en toen 't onderscheid tussen goed en kwaad bepaald werd door het hart (GA, p. 139). Toen is hij zich gaan verzetten tegen het geduldig meedraaien in het systeem.

Solzjenitsyn roept het Russische volk op actief te worden, voordat de geestelijke ondergang zich voltrekt: onze trots, onze hardheid hebben we opgegeven, we zijn nauwelijks nog mensen (Leeft niet met de Leugen, p. 59). Hij wil de Rus wakker schudden, hij wil de geestelijke kracht die er onder de tsaren was weer doen herleven. Het Russische volk moet zich tegen de relativistische moraal en bestialiteit in het huidige Rusland verzetten: "het wordt moeilijk in zo'n land te leven" (GA, p. 152). Deze geestelijke kracht is onder het huidige regime verdwenen, enerzijds door de passiviteit van het Russische volk (We vergeten alles. Wat we ons herinneren, is wat ons gevraagd is om te herinneren. Dit is een ergerlijk kenmerk van ons volk. Misschien dat het zijn grondslag heeft in goedheid, maar het blijft ergerlijk. We zijn een gemakkelijke prooi voor leugenaars. GA, p. 247), anderzijds door de relativistische moraal van het regime.

In "Augustus 14" is de *religiositeit* als typisch russisch gegeven sterk geaccentueerd. Een van de meer positieve figuren in de roman, Nechvolodov, is van mening dat de Russische moraal en orthodoxie altijd beter en zuiverder zijn dan die van het Westen (Aug., p. 213). Het ontwikkelen van een sociale orde is minder belangrijk, dan het ontwikkelen van de ziel, zegt Varsonofiev (Aug. p. 428), een mening waar Solzjenitsyn achterstaat 21).

Een ander typisch russische gegeven is het gebrek aan efficiëntie. Dit is vooral duidelijk in "Augustus 14". De Rus bezit een ontoereikende bekwaamheid tot organisatie, de hele geschiedenis door (GA, p. 248).

D. Solzjenitsyn en zijn plaats in de Russische traditie

A. Brumberg 22) wees er al op dat Solzjenitsyns ideeën veel lijken op die van de Slavofielen. Deze stroming in de 19e eeuw bracht in haar denken een sterke scheiding aan tussen het Westen en Rusland. Voor hen was, of zij het Westen nu kenden of niet, de haat van het Westen jegens het Oosten een axioma 23). Rusland had een eigen geestelijk karakter en moest daarom een eigen weg gaan 24). Dit wil Solzjenitsyn ook: de Sovjet-Unie moet zich niet meer laten leiden door het Westen en haar technologie (OB, p.25). Net als de Slavofielen verzet Solzjenitsyn zich tegen het individualisme en rationalisme van het Westen.

Solzjenitsyn wil van het Westen nemen wat hem bevalt, vrije pers en vrije kunst b.v., en voor het overige moet de Sovjet-Unie haar eigen weg gaan. Hiermee volgt Solzjenitsyn de traditie van de Russische literatuur. Niet alleen Slavofielen, ook o.a. de Westersgezinden (*Zapadniki*) namen een ambivalente houding ten opzichte van het Westen aan: men wil er *wat* van overnemen, maar dat kan niet: of het westen helemaal overnemen of niet!

De Slavofielen spreken van het verrotte Westen (*gniloj zapad*), hoewel ze het Westen vaak niet kenden. Dit geldt voor Solzjenitsyn ook: hij is diep overtuigd van de innerlijke zwakte van het Westen zonder goed op de hoogte te zijn van de westerse situatie.

Conclusies

Solzjenitsyns visie op het Westen is erg traditioneel; zij wordt gekenmerkt door *ambivalentie*: enerzijds bewondering voor Westerse efficiëntie, planning en verworvenheden, anderzijds verzet tegen het chaotische, het individualisme en rationalisme van het Westen. Evenals bij o.a. de Slavofielen is de kritiek van Solzjenitsyn op het Westen nogal ongefundeerd. Solzjenitsyns informatie over het Westen, voor zijn verbanning was beperkt; naast de Sovjetpers was hij aangewezen op westerse radiostations 25).

Van het hoogste belang acht Solzjenitsyn de *geestelijke ontwikkeling* van het Russische volk. Op deze manier kan het Russische volk weer een morele basis krijgen. Daarom is deze geestelijke ontwikkeling veel belangrijker dan het ontwikkelen van een wetenschappelijke en rationeel bepaalde sociale orde.

Wil men te weten komen, wat Solzjenitsyns mening is over het pre-revolutionaire Rusland, dat wil zeggen, het Rusland van voor de Oktoberrevolutie, dan is men, met uitzondering van "Augustus 1914", aangewezen op fragmentarische impressies. Solzjenitsyn hanteert namelijk bijna voortdurend het systeem van de 'flash back': een situatie, een ervaring, opgetekend uit de mond of de geschriften van celgenoten, vroegere of latere slachtoffers van de stalinistische (of leninistische) terreur, wordt vergeleken met situaties uit het tsaristische tijdperk.

Maatstaf bij Solzjenitsyns beoordelingen (en: veroordelingen) in dit opzicht is de *behandeling* van politieke delinquenten, of wat daarvoor doorging. Een voorbeeld hiervan is de beschrijving die hij geeft van het wedervaren van Fastenko, een sociaal-democraat van het eerste uur, die Solzjenitsyn tijdens zijn eerste gevangenschap ontmoet: "En zo kwam het dan dat de mensen buiten de poort nadat zij via een telegram van de amnestie hadden gehoord, des daags op 17 oktober (1905) het nieuws aan de delinquenten hadden aangekondigd. De politieke delinquenten begonnen uitgelaten rumoer te maken, de vensterruiten stuk te slaan, de deuren te vernielen en van de gevangenisdirecteur hun onmiddellijke invrijheidstelling te eisen. Hebben ze toen meteen iemand van hen met de laarzen zijn snufferd stuk getrapt? Is toen iemand in het strafhok gezet? Hebben ze toen de een of andere cel de boeken of het koopstalletje ontzegd? Wel nee! De onthutste gevangenisdirecteur rende van cel tot cel en verzocht sussend "Heren! Ik smEEK U". Hiertegenover stelt Solzjenitsyn dan de gang van zaken tijdens de amnestieverlening door Stalin op 7 juli 1945, waarbij ervoor gezorgd werd dat juist de politieke gevangenen bleven zitten (GA, p. 162 en 162n).

Een ander voorbeeld is het aantal misdrijven dat met de dood bestraft kon worden, en het aantal doodvonnissen dat metterdaad ten uitvoer werd gebracht. Ook hier komt Solzjenitsyn met vergelijkende cijfers (GA, p. 351). Tijdens de regering van Peter de Grote bestonden er tweehonderd artikelen met betrekking tot misdrijven waarop de doodstraf stond. Onder de regering van zijn opvolgster Elisabeth werd geen enkel doodvonnis (als zijnde te barbaars) ten uitvoer gebracht. Tijdens Alexander I bestond de doodstraf alleen voor oorlogsmisdaden. Tussen 1826 en 1906 werden 1397 doodvonnissen uitgesproken, waarvan er 894 werden voltrokken. (Hiervan alleen reeds in de periode 1876-1905 waarin het hoogtepunt der gewelddadige activiteiten van o.a. de Narodniki valt 486). In de jaren 1905-1908 ("de eerste revolutie" en de onderdrukking daarvan — Stolypin!) bedraagt het aantal uitgevoerde doodvonnissen 2200, een aantal dat Tolstoj de tranen in de ogen brengt. De cijfers van na de oktoberrevolutie spreken een andere taal: tussen juni 1918 en oktober 1919 werden meer dan 16.000 doodvonnissen voltrokken, en volgens de ondergeschikten van Jezjov werden er in de jaren 1939/1940 ruim één miljoen mensen gefusilleerd.

En in het derde deel van "Goelag Archipel" lezen we (GA II, p. 143):

"Hoewel Rusland zeven eeuwen lang aan Aziatische slavernij gewend is, heeft het over het algemeen geen honger gekend. De lijfeigenen waren *slaven*, maar zij waren *verzadigd*." Deze vergelijking met lijfeigenen werkt hij dan ten aanzien van de politieke gevangenen nader uit, waarbij zijn conclusie is dat het *bestaansrecht* van de lijfeigenen, hoe miezerig dat bestaan vaak ook mocht zijn, wordt erkend, terwijl dat van de politieke gevangenen van na 1917 op zijn minst discutabel is.

Mede op grond van bovenstaande cijfers evolueert Solzjenitsyn van de man die zich aan het marxisme conformeerde zoals hij in zijn eerste gevangenschap nog was, via de twijfels zoals die in Kankerpaviljoen geuit worden 26) tot de man die in zijn "Open Brief aan de Sovjetleiding" het marxisme definitief afwijst (OB, p. 42-44).

Vanwaar deze ontwikkeling? Wat is er gebeurd met het Russische volk van voor 1917 waarvan Solzjenitsyn verzucht: "Onder de vele normen die wij hebben verloren, komt ook nog deze voor: die van de zieleadel der mensen die voor ons Russisch hebben gesproken" (GA, p. 160).

Solzjenitsyn zelf geeft op verschillende plaatsen het antwoord: het is weggefallen van het christendom, het orthodoxe geloof uit de Russische samenleving. "In die tijd (dat wil zeggen voor 1917) was echter aan een belangrijke voorwaarde voldaan: dat autoritaire systeem had (al was het maar bij wijze van uitgangspunt, in principe) een sterke morele grondslag: niet de ideologie van het overal aanwezige geweld, maar de *orthodoxie* van Sergej Radonezskij en Nil Sorskij, nog niet mishandeld door Nikon, en nog niet gebureaucratiseerd door Peter de Grote" (OB, p. 51).

Wat dit aspect betreft, zij tenslotte nog verwezen naar de "Zaak der Klerikalen" in 'Goelag Archipel', naar "Ivan Denisovitsj" waar de moed van Ivans kampgenoten-baptisten met bewondering wordt beschreven en, uiteraard, naar "Augustus 1914", waar de eenvoudige soldaten voor Rusland vechten en sterven en waarbij hun geloof de kracht geeft om een helse vuurdoop te doorstaan, terwijl hun generaals thee drinken en bezig zijn de berichten van het front ten eigen voordele wat "bij te kleuren" of zelfs te vervalsen.

Het is tamelijk duidelijk dat het morele verval van Rusland te wijten is aan het *verdwijnen van het geloof* (en het verschijnen van de ideologie), maar er is meer. Een aantal passages in het werk van Solzjenitsyn doen sterk denken aan de *slavofiele* traditie, echter in weinig passages doet hij hiervan zo welsprekend getuigenis als in de "Open Brief", waarin hij zich nogal sterk afzet tegen de westerse technocratie, zoals de slavofielen vóór hem ten aanzien van de Industriële Revolutie: "Onze progressieve publicisten van zowel voor de revolutie als daarna, hoe prettig vonden ze het niet om die reactionairen — juist in Rusland waren er altijd veel van — te bespotten: al degenen die ertoe opriepen het oude Rusland te behouden en te ontzien, zelfs de meest afgelegen gehuchten van drie hutten, zelfs de landwegen naast de spoorweg, de paarden te behouden al waren er auto's, de kleine bedrijfjes niet te verwaarlozen vanwege de enorme fabrieken en industriecomplexen, de stalmest niet af te schaffen vanwege de kunstmest, niet met miljoenen in de steden bij elkaar te kruipen, elkaar niet op het hoofd te klimmen in gebouwen met veel verdiepingen. En hoe werden ze niet uitgelachen en verketterd, deze reactionaire "slavofielen" (deze spotnaam werd tot een gangbare term, in hun onschuld wisten ze geen andere naam voor zichzelf te bedenken)" (OB, p. 20-21).

Conclusies

Wie is Solzjenitsyn nu eigenlijk, of liever wat is hij? Het antwoord op deze vraag is niet zo eenvoudig: er is, zoals reeds eerder gesteld, onmiskenbaar een evolutie in zijn denken aantoonbaar. Maar een evolutie waarheen? Solzjenitsyn maakt het ons moeilijk: hij is nauwelijks "etiketteerbaar" (en daardoor onschadelijk te maken), maar is veeleer een eclecticus, een man die in Rusland én in het Westen (met sterk voorbehoud: democratie)

iets van zijn gading vindt, en probeert een synthese te vinden die in Rusland, tegen de specifiek Russische historische achtergrond, toepasbaar zou zijn. Concluderend kunnen we evenwel voorzichtig stellen, dat Solzjenitsyn een romanticus is, gelet op zijn verheerlijking van de geneugten van het plattelandsleven, het terugdraaien van de urbanisatie, en het filosoferen over toestanden die voorlopig nog niet realiseerbaar lijken. In deze romantische nostalgie zit onvermijdelijk een reactionair element.

Solzjenitsyns houding t.a.v. de "massa" is echter enigszins ambivalent: enerzijds onmiskenbare romantische liefde voor het Russische volk (al ontbreken de kritische noten niet), anderzijds de merkwaardige uithaal in "Goelag Archipel" (GA II, p. 148): "de criminelen, dat wil zeggen het lompenproletariaat". Solzjenitsyn verwerpt niet per se de autocratie, en zeker niet voor Rusland. Het gaat er maar om wat voor vorm die autocratie heeft, en dat deze door christelijke normen getemperd wordt. Op langere termijn heeft Solzjenitsyn geen bezwaar tegen de democratie, zonder echter voor de westerse praktijk veel enthousiasme te kunnen opbrengen.

Solzjenitsyn past in de lijn der Slavofielen: expliciet in de boven aangehaalde passage uit de "Open Brief", impliciet, maar nochtans niet minder evident in zijn andere werk: de afwijzing van de westerse technocratie, zijn religieus denken en het als het ware creëren van een "meerwaarde" van het Russische volk, zieleadel die, (slechts tijdelijk?) is onderdrukt door de bolsjevistische ideologie.

In zijn "Open Brief" van september 1973 waarschuwt Solzjenitsyn voor een naderende *catastrofe* voor de Russische natie. Twee zaken bedreigen Rusland: een oorlog met China en een gemeenschappelijke ondergang met het Westen als gevolg van de vervuiling. De ideologische bepaaldheid van de Sovjetpolitiek is het grote struikelblok voor een reddende koerswijziging. Als een rode draad loop in de "Open Brief" dan ook de idee, dat de Russische politiek gebaseerd moet zijn op een sterk nationaal Patriottisme, zoals Stalin in de Grote Vaderlandse Oorlog aanhing, in plaats van op een Marxistisch-Leninistisch Internationalisme. Op het terrein van de internationale politiek is de positie van de Sovjet-Unie sterker dan ooit: de oude Europese mogendheden hebben afgedaan en de Verenigde Staten zijn na Vietnam innerlijk verscheurd. Het Westen vormt geen eenheid meer en verkeert in een algehele crisis. De Sovjet-diplomatie is hier mede debet aan want zij maakt niet de fouten van de tsaristische diplomatie, die mank ging aan te grote bureaucratie en zich teveel door idealisme — de Heilige Alliantie — liet leiden, dat een consequent streven om nationaal egoïsme te bevredigen, in de weg stond. Met name Stalin wist in 1945 Roosevelt en Churchill te overvleugelen, zodat Oost-Europa aan de Sovjet-Unie toeviel. Het grote gevaar bestaat nu hierin dat het Kremlin, overmoedig door dit succes, een te ambitieuze en internationalistische politiek volgt en de realiteit van het Chinese gevaar over het hoofd ziet. Een waarschuwing moet toch zijn het Duitsland van na 1919 dat met Russische hulp een sterke Wehrmacht kon opbouwen met alle gevolgen vandien. Het China van Mao Tse-Toeng, dat met Russische hulp is groot geworden, moet een tweede waarschuwing zijn. Duitsland en China zijn voorbeelden van een politiek, die teveel beheerst wordt door ideologische leuzen als "strijd tegen het westerse imperialisme" en "socialistische solidariteit", en daarom de veiligheid van de Russische natie onnodig in gevaar brengt.

Het spookbeeld van een *oorlog met China*, die tot een bijna totale vernietiging van de Sovjet-Unie zal leiden, wordt uitvoerig geschilderd. De voornaamste oorzaak is gelegen in de ideologie, in de strijd om het morele leiderschap van de socialistische wereld. Moet de Sovjet-Unie om een dode- verouderde- ideologie zijn bestaan in de waagschaal stellen? Beter is het om de internationalistische Marxistisch-Leninistische ideologie op te geven ten gunste van een meer patriottistische politiek om de kans op een botsing met China zo klein mogelijk te houden. Laat China moreel leider van de socialistische wereld worden met alle vruchteloze inspanningen van dien.

De Sovjet-Unie moet de aandacht richten op de interne ontwikkeling. Evenals het Westen wordt de Sovjet-Unie bedreigd door ondergang wegens de *vervuiling*. Solzjenitsyn knoopt hier aan bij de Club van Rome en gewaagt van de doodlopende straat der beschaving. Het uit het Westen geïmporteerde marxistische vooruitgangsgeloof met zijn op groei gebaseerde model beheerst de maatschappelijke ontwikkeling in de Sovjet-Unie. De vooruitgang van het proletariaat wordt gekoppeld aan de industriële ontwikkeling. Het gevolg is, wat Solzjenitsyn noemt de "Economie van het Gigantisme." Mens en industrie worden geconcentreerd in reusachtige eenheden, vervuiling, uniformiteit van het geestelijk leven, eentonigheid en verveling zijn symptomen van een ongezonde samenleving die de eigen, traditionele waarden van het lieflijk agrarische Rusland ontkent. De steden zijn de kankergezwellen van de samenleving.

Het Westen zal op grond van zijn dynamiek wel een oplossing voor de problemen van de

groei-economie vinden maar in de Sovjet-Unie zal dit wegens de door de ideologie veroorzaakte verstarring veel moeilijker zijn. De op ideologische gronden gebaseerde collectieve landbouw met zijn grote tekorten is een last en een voorwerp tot spot voor de wereld, de door de ideologie bepaalde nadruk op zware industrie belemmert het ruilverkeer van consumptiegoederen en noodzaakt de Sovjet-Unie haar kostbare grondstoffen als ruilmiddel te gebruiken. Nodig is een deconcentratie en een stabilisatie van de economie in plaats van groei en concentratie. Rusland heeft met de ontsluiting van het Noord-Oosten de kans de in het verleden gemaakte fouten te vermijden.

De Marxistisch-Leninistische *ideologie* is de grote *Leugen* in de Russische samenleving. De politiek en de economie en de samenleving worden er op een gevaarlijke manier door gedirigeerd. De ideologie is schadelijk voor de volksgezondheid met haar wurgende uniformiteit. De ideologie is een wassen neus: immers de Russische samenleving is gebaseerd op materiële berekening en op onderschikking van de onderdaan, niet op het ideologisch élan! Leugens zijn voor de stabiliteit van de machthebbers niet nodig. De marxistische leer moest uit de staatsopvoeding gehaald worden en hiervoor in de plaats moet een vrij spel van ideologieën komen zodat de dynamiek in de samenleving weer hersteld kan worden. De Sovjet-Unie zal dan niet meer afhankelijk van het Westen worden ten aanzien van het wetenschappelijke en culturele leven.

Typerend voor Solzjenitsyn zijn de volgende gedachten. Rusland was na 100 jaar van autoritair systeem aan het begin van deze eeuw nog lichamelijk en geestelijk gezond. Het tsaristische systeem had hiervoor één voorwaarde vervuld: het had een sterke morele grondslag namelijk de *Orthodoxie*. Toen dit beginsel aan kracht verloor ging de tsaristische staat te gronde. Het autoritaire is op zichzelf gezien niet onverdragelijk, wél is dat de willekeur en wetteloosheid, die immers geen morele basis in het volk hebben. Solzjenitsyn knoopt hier aan vast dat de vrijheid een zaak van moraal is. Deze vrijheid heeft haar grenzen: ze moet beknot worden als er wanorde ontstaat. Zo is ordening niet amoreel, wel amoreel wordt de ordening als deze de tirannie nadert. De Sovjet-Unie heeft voorlopig nog autoritaire ordening nodig, omdat het niet rijp is voor vrijheid. Een vrijere ordening zou plaats moeten vinden op basis van Sovjets, die van 1905 die niet aan ideologie gebonden moeten zijn.

Solzjenitsyn bepleit een politiek van contractie en isolatie voor de Sovjet-Unie, met uitbanning van de ideologie om redding van het Vaderland mogelijk te maken. De Sovjet-Unie zou zich dus terug moeten trekken uit de wereldpolitiek, hetgeen van Solzjenitsyn toch wel een zeer onrealistische gedachte is. Een samenleving die zo in ideologie verankerd ligt kan deze ideologie immers niet zomaar opgeven omdat zijn wortels aangetast worden.

De kritiek op Solzjenitsyn in de Sovjet-Unie is tot 1965 overwegend *positief*. De kritische geluiden beperken zich tot literaire kritiek en houden geen veroordeling van de persoon Solzjenitsyn in. De achtergrond hiervan is de van officiële zijde afgekondigde destalinisatie. Chroesjtsjov had daarover op het 22e Partijcongres in oktober 1961 gezegd dat het machtsgebruik van de Stalin-periode tot in de kleinste details uitgezocht moest worden, zodat Partij en Volk de waarheid daarover zouden leren kennen. Dit moest gebeuren opdat zulke verschijnselen zich in de toekomst niet zouden herhalen. Het eerste boek van Solzjenitsyn "Een dag in het leven van Ivan Denisovitsj" (november 1962) past geheel in dit kader. De uitgave van dit boek in de Sovjet-Unie wordt door Chroesjtsjov persoonlijk gesteund en het krijgt goede perskritieken: "Solzjenitsyn heeft zich in zijn verhaal doen kennen als een echt helper van de Partij in de heilige en noodzakelijke strijd tegen de persoonsverheerlijking van Stalin en haar gevolgen" (Izvestija 18 November 1962 27). De geringe kritiek die er is wordt voornamelijk geleverd op de teneur van het boek: Solzjenitsyn is te eenzijdig negatief in zijn beoordeling van het kampwezen. Dat de gevangenkampen sociaal nuttig zijn en een opvoedend karakter hebben komt bij hem te weinig naar voren. Ook toont Solzjenitsyn geen enkele waardering voor degenen die als bewakers in de kampen werken.

Tussen 1965 en 1969 is de officiële houding ten opzichte van Solzjenitsyn *gedifferentieerd*. De periode van destalinisatie is in 1965 voorbij. De beoordeling van Ivan Denisovitsj wordt herzien. In het partijblad "Kommunist" wordt het boek voorgesteld als "een in ideëel en artistiek opzicht beslist aanvechtbaar werk". Er is echter nu nog geen sprake van een algehele veroordeling van Solzjenitsyn. De partijbureaucratie wil hem eerder tot inkeer brengen. Om dit te bereiken werd publikatie van boeken van Solzjenitsyn van hogerhand tegengehouden, werden er manuscripten van hem door de KGB in beslag genomen en werd een lastercampagne tegen hem op gang gebracht. Hij zou in de oorlog met de Duitsers gecollaboreerd hebben, zijn gevangenisstraf onder Stalin zou rechtmatig geweest zijn. De officiële schrijversbond evenwel staat niet als een blok afwijzend tegenover het werk van Solzjenitsyn. In een vergadering te Moskou (november 1966) spreekt de bond zich uit vóór een publicatie van "Kankerpaviljoen" in de Sovjet-Unie. Als voorwaarde daarvoor werd gesteld, dat Solzjenitsyn enkele passages zou veranderen.

De *algehele veroordeling* van Solzjenitsyn en zijn werk is het eindpunt van een ontwikkeling die begint in mei 1967. In die maand houdt de schrijversbond een congres te Moskou. Ter gelegenheid daarvan verzond Solzjenitsyn aan de bond een brief waarin hij pleitte voor afschaffing van de censuur en een voorstel deed aan de bond om te gaan fungeren als orgaan dat de rechten van haar leden zou beschermen tegen de willekeur der autoriteiten. De autoriteiten vonden nu dat Solzjenitsyn te ver gegaan was. Zij verlangden dat hij zich zou distantiëren van de discussie die in het Westen ontstaan was rond zijn brief aan de schrijversbond, en dat hij zich tegen uitgaven van zijn werken buiten de Sovjet-Unie zou keren. De geheime politie zelf had voor overbrenging van manuscripten naar het Westen zorg gedragen ten einde de auteur te compromitteren. *Ideologische motieven* deden hun intrede: Solzjenitsyn moest zich als sovjetburger beschouwen, als een soldaat in de strijd van het socialisme tegen het imperialisme, en diens gevolgje nalaten

ideeën te koesteren die "de vijand" tegen de Sovjet-Unie zouden kunnen gebruiken. Het orgaan van de schrijversbond "Literatoernaja Gazeta" wees Solzjenitsyn in juni 1968 met scherpe bewoordingen op deze plicht. Toen Solzjenitsyn geen gehoor gaf aan deze eisen, en zelfs contact opnam met een Zwitsers advocaat om zijn auteursrechten in het Westen veilig te stellen werden er maatregelen tegen hem getroffen: in november 1969 werd Solzjenitsyn geschorst als lid van de schrijversbond. Vanaf deze tijd werd Solzjenitsyn beschouwd als iemand die buiten de sovjetwereld staat, als een vijand. De sovjetkritiek op Solzjenitsyn is geworden tot een algehele veroordeling van zijn werken en denken op ideologische gronden.

Als zodanig kan de kritiek op "Augustus 1914", dat in 1970 in het Westen verscheen, en bovenal die op "Goelag Archipel" beschouwd worden. De argumenten die tegen Solzjenitsyn ingebracht worden laten zich onderscheiden in vijf categorieën. Solzjenitsyn wordt van de volgende misdaden tegen de Sovjet-Unie beschuldigd: Hij is een contrarevolutionair, een landverrader, een tegenstander, een tegenstander van de socialistische maatschappij, een werktuig van het Westen, en tenslotte een tegenstander van vooruitgang en democratie.

Contrarevolutionair.

De beschuldiging dat Solzjenitsyn een contrarevolutionair is, is voornamelijk gebaseerd op "Augustus 14". Solzjenitsyn wordt op twee punten aangevallen. Ten eerste beschrijft hij in "Augustus 14" zijn familie. De Literatoernaja Gazeta nam een artikel uit het Hamburgse blad "Der Stern" over naar aanleiding hiervan (Literatoernaja Gazeta 12-1-1972). "Der Stern" had een interview gehad met een tante van Solzjenitsyn, Irena Sjtjerbak. Deze had daarin gezegd, dat Solzjenitsyns grootouders vermogende landheren waren. Zijn grootvader was mede-eigenaar van een bank, zijn vader voerde voor de revolutie een rijk leven, met een eigen auto en reizen naar Europa. De revolutie beroofde Solzjenitsyn van een rijke erfenis. Een dergelijk verhaal behoort tot de traditie van het veroordelen van iemand op basis van zijn sociale afkomst, zoals vooral in de jaren twintig en dertig bedreven werd. Er wordt een verband gelegd tussen iemands afkomst en opvoeding enerzijds, en de activiteiten in zijn latere leven anderzijds. Bij elke tegenstander van het sovjetregime worden *materiële belangen als* primaire drijfveren beschouwd, analoog aan de marxistische theorie van bovenbouw die bepaald wordt door de economische onderbouw. Tevens blijkt uit dit verhaal de werkwijze van de sovjetkritiek. Het verhaal is namelijk een verzinsel: "Der Stern" heeft nooit een correspondent naar Solzjenitsyns tante gestuurd. Deze gegevens over zijn familie werden het blad toegespeeld door een Russische journalist en KGBman Victor Louis. Deze had de tante van Solzjenitsyn bezocht en haar geïnterviewd. Door gegevens uit een buitenlands blad over te nemen blijft de naam van de Literatoernaja Gazeta onaangetast. Solzjenitsyn zelf toonde de onjuistheid van deze beweringen aan: zijn grootouders kwamen uit een deel van de Kaukasus, waar geen grote landeigenaren leefden. Zijn tante acht hij een onbetrouwbare bron, omdat hij haar slechts enkele keren in zijn leven had ontmoet en haar nooit goed had gekend.

Ook op grond van de inhoud van "Augustus 1914" werd Solzjenitsyn aangevallen. Weer citeerde de Literatoernaja Gazeta de mening van een buitenlander ditmaal de Finse communist Martti Larni, die in het boek belangrijke tegen de Oktoberrevolutie gerichte uitingen had ontdekt. Het boek, aldus Martti Larni, is een pleidooi voor een bewind van

"technici", vaklieden, mensen met een praktische instelling, inplaats van een bewind van revolutionaire, intellectuele extremisten die slechts kunnen afbreken. In Larni's ogen had Solzjenitsyn het liefst gezien dat in 1917 het *grootkapitaal* in Rusland aan het bewind gekomen was. De revolutionairen worden door Solzjenitsyn uiterst negatief voorgesteld in de persoon van de sociaal-democraat Lenartovitsj, die stelt dat Rusland de oorlogspanningen moest opgeven en vernietiging onder ogen zien in het belang van het slagen der Revolutie.

De kritiek van Larni is *niet* erg gefundeerd: Het bleek dat hij zijn kritiek op krantenartikelen over "Augustus 1914" gebaseerd had, zonder het boek zelf ooit onder ogen te hebben gehad. De ideologie kwam voor Larni op de eerste plaats.

Landverrader

Een tweede soort kritiek is het voorstellen van Solzjenitsyn als landverrader. De eerste officiële reactie op het verschijnen van de "Goelag Archipel" in het Westen is het artikel "De Weg van het Verraad" in de Pravda van 14 januari 1974: Solzjenitsyn koestert een *pathologische haat* tegen zijn vaderland. In de "Goelag Archipel" bedrijft hij allerlei lasterpraat tegen de Sovjet-Unie, bijvoorbeeld dat Hitler de aan hem onderworpen gebieden beter behandelde dan de Russen, of dat de slag bij Stalingrad alleen gewonnen kon worden door het inzetten van "strafbataljons" van politiek onbetrouwbaren.

Boveral wordt hem in dit artikel kwalijk genomen, dat hij het opneemt voor de "Vlasovmannen", volgelingen van generaal Vlasov, die aan Duitse zijde tegen het vaderland vochten, en sindsdien in de Sovjet-Unie gelden als het schoolvoorbeeld van collaboratie en lafheid. Vlasov was een onbekwaam militair die, omdat hij in het sovjetleger geen carrière kon maken, naar Hitler overliep. Zelfs de Duitsers vertrouwden hem niet. Solzjenitsyn ziet zo'n figuur en diens volgelingen echter niet als "bevrijder van Rusland", die Rusland van het socialisme bevrijd zou hebben. Aldus het artikel uit de Pravda dat hoofdzakelijk berust op een oppervlakkige en eenzijdige interpretatie van gedeelten van de "Goelag Archipel". Solzjenitsyn neemt het voor de volgelingen van Vlasov op uit motieven van medemenselijkheid en begrip voor de vaak onmogelijke situatie waarin zij verkeerden. Nergens blijkt dat hij de Vlasovmannen als helden beschouwt die Rusland van het socialisme hadden kunnen bevrijden. Het Pravda-artikel geeft ook geen bewijsplaatsen of verwijzingen naar de tekst van "Goelag Archipel". Daarnaast blijkt uit het artikel een ideologische interpretatie van het begrip "landverraad": wie zich tegen het communistisch systeem keert, keert zich ook tegen het vaderland. Sovjet-Unie en "Rusland" zijn daarentegen voor Solzjenitsyn geen identieke begrippen. Solzjenitsyn geeft in "Goelag Archipel" geen blijk van haat tegenover zijn vaderland, maar van afkeer van het sovjetbewind.

Vijand van het socialisme

Hierop aansluitend volgt de derde soort kritiek in de Sovjetpers, namelijk dat Solzjenitsyn een vijand van het socialisme is. In zijn eerdere werken keerde Solzjenitsyn zich niet tegen de socialistische maatschappijordening als zodanig, maar beperkte zich tot het leveren van kritiek op bepaalde uitwassen in de tijd van Stalin. In de "Goelag Archipel" blijkt dat dit slechts een *dekmantel* was. Hij bekent hierin openlijk vijandig te staan tegenover het

socialisme. In zijn ogen is het socialistisch systeem verantwoordelijk voor de machtspositie die Stalin kon verwerven en het plegen van machtsmisbruik op grote schaal. Daarbij vindt men, verlaagt Solzjenitsyn zich tot het leveren van lasterpraat aan het adres van het socialisme, als zou bv. de "dictatuur van het proletariaat" iedere efficiënte leiding en bedrijfsvoering in de industrie onmogelijk maken. In zo'n socialistisch systeem, zo stelt hij, zouden ingenieurs ondergeschikt zijn aan niet terzake kundige arbeiders.

Tenslotte komt Solzjenitsyns haat tegen het socialisme tot uiting in betuiging van spijt over de eliminatie van groepen uitbuiters als de koelakken en zijn waardering voor een contrarevolutie secte als de constitutioneel-democraten en andere tegen het bolsjevistische bewind gerichte groepen als de sociaal-revolutionairen.

Uit het feit dat Solzjenitsyn een vijand van het socialisme is vloeit voor de sovjetcritici automatisch voort, dat hij de "vijanden van het socialisme", het Westen helpt. Hij wordt in de Literatoernaja Gazeta van 20 februari 1974 voorgesteld als een "*huurling van het westers imperialisme*". De teneur hiervan is dat Solzjenitsyn vroeger al heimelijk voor het Westen werkte, doordat hij geen stelling wenste te nemen tegenover gebruikmaking van zijn werken in het Westen voor anti-sovjet doeleinden. In de "*Goelag Archipel*" zou hij volgens de Literatoernaja Gazeta, verder gaan: daarin stelt hij zich openlijk en weloverwogen in dienst van dit Westers imperialisme. Het artikel doet het voorkomen alsof Solzjenitsyn, samen met de andere Russische dissidenten als Sacharov er hoofdzakelijk op uit is om de westerse mogenheden op te roepen tot een agressieve houding tegenover de Sovjet-Unie, met als doel de sovjetmacht te verzwakken. Het Westen moet volgens Solzjenitsyn economische sancties tegen de Sovjet-Unie treffen om zo invloed te krijgen op het binnenlands beleid. Het Westen moet zich ook blijven bewapenen om als hecht machtsblok de Sovjet-Unie tegemoet te treden. De Sovjet-Unie moet tenslotte afhankelijk worden van kredieten uit het Westen. Deze houding betekent dat Solzjenitsyn tegen de gedachte van vreedzame coëxistentie en ontspanningspolitiek moet zijn. Hij wil de *koude oorlog* weer aanwakkeren, ideeën die onder weldenkende politici allang begraven zijn. Hij denkt in het patroon van communistenhaters als senator McCarthy. Het uitgeven van "*Goelag Archipel*" past in dit patroon. Solzjenitsyn liet zogenaamd "onder dwang" zijn boek in het Westen uitbrengen onder het voorwensel dat de sovjetveiligheidsdienst het manuscript in handen had gekregen. Dit manuscript was echter al meer dan een half jaar in handen van een westerse uitgeverij en werd gepubliceerd juist op het moment dat er een crisis in de kapitalistische wereld optrad.

Hierachter zaten reactionaire kapitalistische belangengroepen, met wie Solzjenitsyn samenwerkte. Hun bedoeling was het socialisme in het Westen in diskrediet te brengen en zo de opmars ervan te stuiten. De "*Goelag Archipel*" is voor de sovjetcritici reactionaire propaganda. Uit deze achtergrond is ook de instemming te verklaren met Solzjenitsyns uitwijzing op 13 februari 1974: daarmee is hij voor de westerse propaganda waardeloos geworden. Hij kan dan geen martelaar meer worden. Binnen enkele jaren zal ook het Westen hem vergeten hebben en is hij niets anders dan een van de duizenden contrarevolutionaire emigrés die Rusland sinds 1917 ontvluchtten.

De inhoud van de "*Goelag Archipel*" komt in dit artikel in Literatoernaja Gazeta nauwelijks aan bod: het is de veronderstelde intentie van Solzjenitsyn die telt. Het moet duidelijk gemaakt worden dat alleen een vijand van het volk zo kan handelen.

Reactionair

Tenslotte kan gewezen worden op een artikel uit de Literatoernaja Gazeta van 1 mei 1974, waarin Solzjenitsyn als tegenstander van vooruitgang wordt voorgesteld: Hij is een reactionair, hij wil terug naar de *autocratie* van de tsaren gebaseerd op de grondslagen van het Russisch-orthodoxe geloof. Het Russisch volk is in zijn ogen nog niet rijp voor de democratie. Het artikel stelt Solzjenitsyn voor als iemand die belachelijke meningen heeft, zijn mening is even onzinnig als bijvoorbeeld een eis van Russische zijde, dat de Verenigde Staten weer een kolonie van Engeland zouden moeten worden, omdat ze zich door middel van een revolutie daarvan afgescheiden hebben. De verontwaardiging in de pers is ook te zien in een stroom van "spontane brieven van sovjetarbeiders", die door de Pravda gepubliceerd worden, naar aanleiding van het verschijnen van "Goelag Archipel", met bewoordingen als: "Solzjenitsyn is een gedegenereerd persoon. Zijn uitwijzing is terecht omdat hij het sovjetsysteem ondermijnde". Hij wordt voorgesteld als een Judas. Zo wordt dan zijn "civiele dood", de uitwijzing gerechtvaardigd.

Conclusie

De sovjetkritiek op "Goelag Archipel" is meer op ideologische motiven dan op feiten gebaseerd. Op de inhoud van het boek wordt nergens diep ingegaan. Bij deze ideologische presentatie legt de sovjetpers een grote dosis "morele verontwaardiging" aan de dag. Solzjenitsyn wordt niet langer als literator beschouwd maar als lasteraar en politiek pamflettist.

Maarten Brinkman

VIII. SOVJETRUSSISCHE DISSIDENTEN OVER DE "GOELAG ARCHIPEL 'EN DE "OPEN BRIEF"

Op de publikatie van de "Goelag Archipel" in het Westen volgde in de Sovjet-pers een geweldige hetze tegen Solzjenitsyn en zijn werk. Tegen alle laster van officiële zijde in werd de schrijver verdedigd door enkele dissidenten, van wie de kernfysicus A.D. Sacharov en de historicus R.A. Medvjedjev de belangrijkste zijn.

Sacharov

In een verklaring stelt een groep van vijf dissidenten rond Sacharov dat er geen wettelijke gronden zijn om Solzjenitsyn te veroordelen wegens het publiceren van een boek zonder officiële toestemming: "Het recht van een schrijver om te schrijven en te publiceren naar zijn geweten is één van de meest geheiligde rechten in een beschaafde maatschappij en kan niet beperkt worden tot nationale grenzen" (Trouw, 7-1-'74). Sacharov komt ook met een persoonlijke verklaring. Hij prijst de moed en het talent van de schrijver: "De Goelag Archipel is van *enorme morele betekenis* voor de bevolking van de Sovjet-Unie". De beschuldiging dat Solzjenitsyn een vijand van het socialisme en een verrader is wijst Sacharov van de hand: "Niemand weet wat socialisme precies is en welke vorm het zou moeten krijgen. Solzjenitsyn wijst ons op het verleden, niet opdat er iemand terecht moet staan of veroordeeld moet worden, maar opdat onze herinneringen ons tot mensen maken" (Trouw, 11-1-1974). Over het "verraad" van Solzjenitsyn: "Wie het boek van Solzjenitsyn kent weet dat dit verraad bestaat uit de feiten die hij onthulde over de monsterachtige misdaden die in het recente verleden van de Sovjet-Unie werden bedreven. Tientallen miljoenen mensen, communisten en niet-communisten, atheïsten en gelovigen, intellectuelen, arbeiders en boeren werden het slachtoffer van een terreur die later de naam "sociale gerechtigheid" kreeg (Trouw 15-2-'74). Sacharov betreurt het feit dat zo weinigen bekend zijn met de inhoud van een boek met een zo geweldige betekenis: "De Goelag Archipel is een krachtige en met vaste hand geworpen steen tegen de muur van wantrouwen en onbegrip die de mensheid scheidt en die is opgericht met leugens, kwaadaardigheden, lafheid en domheid" (NRC, 25-2-'74). Sacharov komt niet met een bespreking van de "Goelag Archipel", wel benadrukt hij de betekenis en het belang van het boek als *aanklacht* tegen terreur en onmenselijkheid.

Medvjedjev

Een uitvoerige reactie op de "Goelag Archipel" is de recensie van Medvjedjev (Ned. vertaling in Vrij Nederland 13 en 20-4-'74). Medvjedjev is diep onder de indruk van het boek: "Ik denk dat slechts weinigen na het lezen van dit boek precies dezelfde zijn gebleven als toen ze de eerste bladzijde op sloegen. In dat opzicht zou ik noch in de Russische, noch in de wereldliteratuur iets weten waarmee Solzjenitsyns boek te vergelijken is". Medvjedjev bestrijdt de *leugens* die over de "Goelag Archipel" in de Sovjet-Unie in omloop zijn. Hij verzekert dat alle belangrijke feiten in het boek volkomen betrouwbaar zijn. De slechts enkele onnauwkeurigheden en onjuistheden doen niets af aan het belang van het boek. De beschuldigingen dat Solzjenitsyn de Vlasov-mannen en de nazi's zou schoonwassen en prijzen noemt Medvjedjev boosaardige leugens.

Medvjedjev staat *kritisch* tegenover Solzjenitsyns conclusies t.a.v. de betekenis van de Oktober-Revolutie en de rol van Lenin en Stalin. Tegenover de mening van Solzjenitsyn, "dat zelfs Stalin alleen maar een blinde en niet zo belangrijke uitvoerende kracht is geweest", stelt Medvjedjev: "Het stalinisme is in menig opzicht de ontkenning en bloedige liquidatie van het bolsjevisme en van alle revolutionaire krachten, in zekere zin is het de meest authentieke contra-revolutie". Medvjedjev staat zeker niet onkritisch tegenover de eerste periode van het Sovjetbewind en hij erkent dat Lenin ernstige fouten heeft gemaakt, zoals misbruik van de doodstraf en een veel te ver gaande beperking van de democratie. Maar het totaal van Lenins activiteiten beoordeelt hij positief. Dat Solzjenitsyn daar anders over denkt is zijn goed recht. "In een socialistisch land moet ieder zijn mening en oordeel kunnen geven over de activiteiten van een willekeurig machthebber." Medvjedjev is het niet eens met Solzjenitsyns visie dat de zedelijke inspiratie van een maatschappij niet kan komen van enige politieke doctrine, maar slechts van de godsdienst en dat alleen diepgelovige mensen alle misère van Stalins kampen en gevangenen beter konden doorstaan dan anderen. Een maatschappij waarin godsdienst de morele leiding heeft kan ontaarden in de allerergste vorm van theocratie. Medvjedjev is er van overtuigd dat in een voorzienbare toekomst de Russische maatschappij het zal moeten zoeken in een combinatie van *socialisme en democratie* en dat juist de ontwikkeling van het marxisme en van het wetenschappelijk communisme de meest rechtvaardige vorm van menselijk samenleven mogelijk zal maken. "En zolang er in ons land niet zo'n socialistische democratie bestaat, zal de ontwikkeling van onze maatschappij traag, eenzijdig en misvormd blijven en zullen geestelijke giganten als Solzjenitsyn tot de zeldzame verschijnselen behoren".

Dat Solzjenitsyn een tegenstander van het marxisme is mag geen bezwaar zijn. "Een dergelijke tegenstander is veel beter voor het marxisme dan zulke "medestanders" als S. Michalkov of A. Tsjajkovsky", de officiële literatoren.

Medvjedjev staat kritisch tegenover veel van Solzjenitsyns conclusies, vooral waar het gaat om het marxisme-leninisme en de Revolutie, maar dat verhindert hem niet de schrijver te verdedigen tegen valse beschuldigingen in de officiële pers, waarin de Sovjetburgers een verworpen beeld van de "Goelag Archipel" te zien krijgen.

De "Open Brief"

Terwijl Sacharov en Medvjedjev grotendeels instemmen met Solzjenitsyns aanval op het Sovjetverleden, uiten zij *scherpe kritiek* op de inhoud van de "Open Brief". De ideeën en idealen van Sacharov 28) en Medvjedjev 29) over heden en toekomst van de Sovjetmaatschappij verschillen duidelijk van die van Solzjenitsyn, zoals hij die in de "Open Brief" formuleert. Een van de weinige punten van overeenkomst is dat zowel Solzjenitsyn als Sacharov en Medvjedjev tegenstanders zijn van een gewelddadige omwenteling in de Sovjet-Unie.

In overeenstemming met zijn vorige politieke publicaties 30) pleit Sacharov voor democratisering van de Sovjetmaatschappij en voor samenwerking met het Westen. Hij veroordeelt Solzjenitsyns visie dat Rusland het meest gebaat is bij een autoritair bestuur en dat het zich het beste van het Westen kan afwenden. De democratische weg is volgens Sacharov het enige heilzame pad van ontwikkeling voor elk land en toenadering is de

enige kans om de mensheid te redden. De Sovjet-Unie kan economisch, wetenschappelijk en technisch niet geïsoleerd leven. Sacharov meent dat Solzjenitsyn het Chinese gevaar overschat. De Sovjet-Unie is militair veel sterker dan China. Bovendien bewijst men, door overschatting van de dreiging van China, de democratie een slechte dienst, omdat oorlogsdreiging de invloed van de militairen vergroot. Sacharov vreest dat sommige van Solzjenitsyns voorstellen een deel van de leiders en van de bevolking zullen aanspreken: Een autoritair bewind, een eng-Russisch chauvinisme (ten koste van de andere volken binnen de Unie) en vrees voor afhankelijkheid van het Westen. Als ze in zulke vruchtbare grond vallen kunnen Solzjenitsyns voorstellen volgens Sacharov *gevaarlijk* zijn voor de ontwikkelingen van de democratie.

De kritiek van Medvedjev komt op veel punten overeen met die van Sacharov, zoals t.a.v. het autoritaire regime, het nationalisme en isolationisme van Solzjenitsyn en diens overdrijving van het Chinese gevaar. Medvedjev *verwijt* Solzjenitsyn dat hij Stalinisme voor marxisme aanziet: De marxistische ideologie is niet verantwoordelijk voor het bloed van de 25 miljoen mensen die in de jaren van het stalinistische regime zijn omgekomen. Medvedjev deelt Solzjenitsyns visie op de Orthodoxie geenszins, hij ziet geen toekomst in de Kerk. Zijn hoop is gevestigd op de ontwikkeling van een socialistische democratie, zoals ook in vorige hervormingsvoorstellen 31) van zijn hand naar voren komt. Tot een dergelijke democratie behoort volgens hem echter tevens de garantie van gewetens- en geloofsvrijheid. Medvedjev besluit zijn artikel met de opmerking dat vele grote schrijvers een moeilijk karakter hadden en er een voor hun tijd reactionaire ideologie en politieke conceptie op na hielden, wat hen niet verhinderde een onuitwisbaar spoor, niet alleen in de geschiedenis van de artistieke creativiteit, maar ook in de maatschappelijk-politieke geschiedenis, achter te laten. In dit opzicht is Solzjenitsyn in de wereldliteratuur geen uitzondering.

Ab van Goudoever
CONCLUSIE

Sympathie voor enige sovjetleider is afgewezen in "Goelag Archipel". Primaire verantwoordelijkheid voor de terreur ligt bij Lenin en Stalin, gebrek aan protest daartegen is het euvel van mindere goden. Zij gelden als moreel zwakke broeders: geen grote bolsjevik heeft verzuimd voor andere bolsjeviki als beul op te treden. Ja, meer nog, elke bolsjevik was een beul van niet-communisten (GA, p. 120). Zelfs de communisten die tot de slachtoffers behoren verdienen geen sympathie. Men ontkomt zo niet aan de indruk dat Solzjenitsyn hierbij denkt: "Net goed! Eigen schuld! 32)

Dit hard aandoende oordeel is in een christelijke moraal nauwelijks verdedigbaar, maar is begrijpelijk gelet op de omvang van de terreur. Een werkelijk onderzoek naar de drijfveren van de communisten en hun leiders is niet gegeven in "Goelag Archipel". De verklaring voor de terreur is een uitleg geheel vanuit het communisme als ideologie, als rechts-verkrachter, als systeem. Het doel van het boek is niet het beoefenen van een wetenschappelijke geschiedschrijving, maar het verrichten van een artistiek onderzoek. De betekenis daarvan wordt nu duidelijk: het gaat om het wakker schudden, het bewust maken van ieders verantwoordelijkheid. Solzjenitsyn is immers niet alleen tegenover communisten kritisch gestemd, hij nodigt tevens de natie uit tot een zelfonderzoek door zijn verwijt over de passiviteit van het volk, waarvan hij zichzelf niet uitzondert.

Bij het onderzoek naar de visie van Solzjenitsyn op Rusland en het Westen bleken er in de Russische traditie diverse aanknopingspunten, die echter geen van allen tot een duidelijk resultaat leidden. Solzjenitsyn is niet als slavofiel, zapadnik of wat ook te klassificeren. Uit de afzonderlijke behandeling van deze problematiek in dit artikel blijkt dan ook dat de thema's in elkaar overlopen. Elke indeling stuit op bezwaren. Immers, kritiseert Solzjenitsyn het westerse rationalisme, het wordt gecompenseerd door een bewondering voor efficiency. Doet een zweem van de idee "Volksgeist" hem als romanticus vermoeden, dan betreft het een latente geest die vooralsnog een negatieve waardering oogst wegens passiviteit. Solzjenitsyns religiositeit mag de ethiek van het christendom naar voren halen, voor het overige speelt zij in zijn werk alleen con sordino mee.

Kortom, pogingen om Solzjenitsyn te karakteriseren in algemene categorieën zijn tot falen gedoemd. Toch is er een begrip dat hem ten voeten uit tekent. Gezien al die kritiek op het verleden, op het communisme, op de mentaliteit, gezien de vorm van die kritiek, past bij hem het begrip "geweten", en dat niet in beperkte zin, maar zich uitstrekkend tot de natie. Het geweten gaat spreken, ook al is het onderzoeksmateriaal onvolledig. Het aparte, afzonderlijke vertegenwoordigt het algemene, is ervan een symbool 33). Derhalve de conclusie: *Solzjenitsyn treedt op als geweten van de natie.*

Hierdoor wordt verklaard waarom de machthebbers zo algemeen krachtig tegen Solzjenitsyn tekeer gaan: qualitate qua hebben zij het meest last van een gewetensonderzoek. Vandaar ook de waardering van de dissidenten, die deels zelf een identieke rol vervullen. Begrijpelijk wordt dan de uitschieter "Open Brief", want politieke voorstellen vanuit het geweten bepaald hebben de neiging buiten de realiteit te staan, hoe jammer dat wellicht is.

De door Chroesjtsjov gelanceerde these van de "persoonsverheerlijking", die als een in wezen toevallige en voorbijgaande afwijkende van het rechte communistische pad voorgesteld werd, valt zelfs in de termen van de marxistisch-leninistische geschiedbeschouwing als een pover doekje voor het bloeden te karakteriseren. Verscheidene dissidente communisten hebben dan ook deze verklaring van het stalinistische schrikbewind als ontoereikend afgewezen. In hun streven naar een adequate ontleding van het verschijnsel dat hen in de regel in conflict met de partij bracht, kwamen zij echter niet verder dan een tegenoverstelling van de Stalin-era met de geestdriftige eerste jaren na de revolutie, toen Lenin als gezagvolle, doch bescheiden, begrijpende en geduldige leidsman de beweging aanvoerde.

Voor degenen die de oktoberomwenteling van meet af aan als een onvermijdelijk, vooruitstrevend en zonder meer positief te waarderen historisch gegeven beschouwen, immers ook een voor de hand liggende zaak. Solzjenitsyn, die aanvankelijk dit uitgangspunt met de marxistische critici van het stalinisme zal hebben gedeeld, heeft zich door zijn overgang naar religieus-ethische, en zelfs positief-christelijke posities hier voorgoed van losgemaakt — niet alleen de era van Lenin, maar ook de oktoberrevolutie als zodanig worden in zijn geschiedenisvisie, die "de Goelag Archipel" ten grondslag ligt, openlijk ter discussie gesteld. Met een overstelpende hoeveelheid aan materiaal, dat hij in zijn boek aandraagt, toont hij aan dat de beruchte praktijken van het stalinisme reeds in het allereerste stadium van het communistisch bewind hun oorsprong vinden en dat Lenin door zijn stelselmatige bestrijding van "burgerlijke" rechts- en fatsoennormen een wegbereider was van de latere verschrikkingen. De wortel van het kwaad lag in het feit dat eind 1917 een minuscule minderheidsgroep aan de macht kwam, die zich alleen met behulp van grofste vormen van intimidatie en terreur in het zadel kon handhaven. Toch blijft Solzjenitsyn in zijn analyse niet bij de oktoberomwenteling steken. Op enkele plaatsen in het boek breekt duidelijk het besef door, dat onverdraagzaamheid, machtsmisbruik en corruptie en aan de andere kant de lijdzame opstelling tegen het tyrannieke gezag een erfstuk zijn van het Russische verleden, dat de revolutie alleen maar in een nieuwe context geplaatst heeft. Toegegeven, de auteur heeft deze problematiek niet verder uitgewerkt, in het raam van zijn werk was er trouwens nauwelijks ruimte voor maar het feit dat hij zich ervan bewust is, voegt aan zijn bestrijding van het stalinisme een nieuwe dimensie toe.

NOTEN

1. Werkcollege 1974-75 van de afdeling Oosteuropese Geschiedenis aan het Instituut voor Geschiedenis te Utrecht, onder leiding van Prof. Dr. Z.R. Dittrich.
Deelnemers: Arie Bloed, Ron Böhm, Maarten Brinkman, Gorrit Goslinga, Ab van Goudoever, Bert Groen, Harry Paf, Hanuš Renner, Wim Rongen, Regien van der Sijp, Ton van der Wolf.
Elke auteur is voor zijn tekst verantwoordelijk.
2. Russische editie Parijs 1973
Geautoriseerde Duitse vertaling Bern 1974
Engelse pocketeditie met register New York/Londen 1974.
Nederlandse vertaling Baarn 1974.
Het betreft in bovengenoemde uitgaven de eerste twee delen in één band. Een tweede band met het derde en vierde deel is in het Russisch (Parijs 1974) en in een Duitse editie (Bern 1974) verschenen.

- Wij bezigen voor de citaten en de verwijzingen naar de Nederlandse editie van de eerste band in de afkorting GA, zonder een oordeel uit te spreken over de kwaliteit van de vertaling.
3. Zie de autobiografie in de uitstekend verzorgde documentatiebundel van Driessen, J.J.,ed., Solzjenitsyn. Baarn 1973.
  4. Een indringend, persoonlijk getint verslag van Solzjenitsyns belevenissen na 1962 is opgetekend door één zijner vrienden, de bekende eveneens uitgewezen dissident Z.A. Medvjedjev, in "10 years after Ivan Denisovitch", Londen 1973.
  5. Labedz, L.,ed.,Solzjenitsyn. A documentary record. Harmondsworth 1972, p. 26.
  6. Solzhenitsyn, A.I., The first circle. New York 1969, p. 100-129.
  7. Verwijzing naar de Duitse editie van de tweede band: GA II.
  8. Het gaat hier om een tekst die Boecharin zijn ega uit het hoofd liet leren. Zij overleefde de zuiveringen en zond de brief, "Aan een toekomstige generatie van partijleiders", in 1961 aan de Centrale Controle Commissie in verband met Boecharins potentiële rehabilitatie, die er overigens niet van kwam. De brief is afgedrukt in Medvedev, R.A., Let history judge. Londen 1972, p. 183-184.
  9. Een soortgelijke interpretatie van Boecharins gedrag is in literaire vorm te vinden bij Arthur Koestler, "Darkness at noon", in 1940 verschenen. Voor de hoofdpersoon in dit werk, Rubashov, koos Koestler Boecharin als model.
  10. Niet te verwarren met generaal A.A. Vlasov, die overgelopen was naar de Duitsers.
  11. In dit verband verstaat Solzjenitsyn onder "revolutionairen": bolsjeviki, trotskisten, sociaal-revolutionairen, mensjeviki, etc.
  12. Uittreksel van het zevende deel van "De Goelag Archipel", in "De Volkskrant", 15 februari 1974.13. Afkorting bij verwijzing: Aug.
  14. Zie Current digest of the Soviet press, 3-5-1972,p.l.
  13. Solzhenitsyn, A.I., August 1914, Harmondsworth 1974. Afkorting bij verwijzing: Aug.
  15. idem, 6-2-1974, p.l.
  16. idem, 3-5-1972, p. 7n.
  17. Solschenizyn, A., Offener Brief an die sowjetische Führung (September 1973). Darmstadt 1974. Afkorting bij verwijzing OB.
  18. Het interview is opgenomen in Driessen, op.cit., p. 230-246.
  19. Russell,B., The practice and theory of Bolshevism. Londen 1920.
  20. Solschenizyn, A., Lebt nicht mit der Lüge (Februar 1974), in OB, zie noot 17, p. 59-64.
  21. Neumann-Hoditz, R., Alexander Solschenizyn in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Reinbek bei Hamburg 1974, p. 119.
  22. Brumberg,A., Dissent in Russia, in Foreign affairs vol.52 no.4,july 1974, p. 794.
  23. Riasanovsky,N., Russland und der Westen. München 1954, p. 62.
  24. Tschizewskij,D., Russische Geistesgeschichte II. Hamburg 1961, p. 68.
  25. Interview van New York Times en Washington Post met Solzjenitsyn op 30 maart 1972, in: Driessen, op.cit., p. 217.
  26. Solzhenitsyn, A.I., Cancer ward. Harmondsworth 1971, p. 471.
  27. Kortheidshalve wordt alleen rechtstreeks naar de Russische pers verwezen; en is evenwel gebruik gemaakt van de vertaling in "Current Digest of the Soviet press".
  28. Zie "Time", 22 april 1974.
  29. Zie "Der Spiegel", 9 september 1974.
  30. Sakharov,A.D., Sakharov speaks. Edited by H.E. Salisbury. Londen 1974
  - Sacharov,A.D., Toertsjin, V.F. Medvjedjev, R.A., Een hervormingsprogramma, in: Internationale Spectator, jrg.XXIV nr. 14,22 juli 1970, p. 1380-1397.
  31. Medvedev,R.A., De la démocratie socialiste. Parijs 1972.
  32. Te onzent treft men een dergelijk oordeel aan bij K. van het Reve, "Onder het vaandel van het Marxisme", Hollands Maandblad nr. 305, april 1973, p. 26.
  - In Tsjechoslowakije 1968 heeft men getracht het geweten zuiver te houden door niet opnieuw een sfeer van vervolging, nu ten aanzien van de voormalige "beulen" te scheppen. Zie mijn "De Praagse Lente: een verantwoording van de intelligentsia", De Gids 1973 nr. 4/5, p. 358.
  33. Mandelstam,N., Tweede boek. Amsterdam 1973, p. 386.

Ab van Goudoever
BOECHARIN IN BALANS

Het scherpe oordeel van Solzjenitsyn over Boecharin in zijn laatste jaren¹ noodt tot een nader onderzoek naar de motieven van Boecharins optreden en de interpretatie van zijn gedrag in de jaren dertig. In een algemener kader wordt deze problematiek hieronder uitgewerkt.

Aan de macht

Tot zijn politieke val in 1929 was Boecharin na Lenin de voornaamste partijtheoreticus geweest. Niet alleen een origineel scheppend marxistisch denker² —met name zij gewezen op zijn sociologische benadering van historisch-materialistische theorie³ —was Boecharin ook een briljant journalist en populair verbreider van de bolsjevistische ideeën⁴. Hij had in de partij wel een hoge positie als lid van het politburo (1924-29), maar bezat daarnaast geen organisatorisch belangrijke functie als bijvoorbeeld partijsecretaris: hij was hoofdredacteur van de 'Pravda' (1917-29). Tijdens het zenith van Boecharins aanzien, eind 1925 tot begin 1928, was hij weliswaar secretaris-generaal van de Komintern, doch hield zich er niet uitvoerig mee bezig behalve dan inzake het schrijven van concepten voor programma's. Boecharin was *geen praktisch politicus*⁵, hij was *theoreticus*. Van de directe overgang naar het socialisme die het Oorlogscommunisme wilde en waaraan Boecharin een fors tribuut⁶ had bijgedragen, was hij teruggekomen, geschrokken door het grote falen van deze politiek. Zijn ideologische positie, die in de jaren twintig nu gekenmerkt werd door gematigdheid met betrekking tot het tempo waarin het socialisme bereikt moest worden gaf hem het imago van de 'ideoloog van de NEP'⁷. Tegelijk evenwel stelde hij zich principiële op vòr revolutionaire terreur, doch trad in de praktijk voor individuele gevallen matigend op⁸. Hij genoot de reputatie eerlijk, onomkoopbaar en rechtvaardig te zijn; hij kwam sympathiek over⁹.

Door zijn identificatie met de NEP was Boecharin in de jaren 1927-28, toen de partij in beginsel besloot tot industrialisatie en collectivisatie (ook Boecharin hechtte zijn goedkeuring hieraan; 15e Partijcongres december 1927) en Stalin de koers in de richting van radicaler oplossingen ging bepalen, bijzonder kwetsbaar.

Boecharins val

Aanvankelijk beperkte Stalins aanval op Boecharin cum suis (Rykov, Tomskij) zich tot een signalering en veroordeling van anonieme 'rechtse gevaren', in besluiten vastgelegd waarvoor Boecharin zelf de concepten opstelde¹⁰. Hoewel hij de gevaren onderkende, was Boecharin tot *concessies* en *compromissen* bereid. Een zwak punt was zijn gebrek aan 'cliënten', trouwe supporters in de machtscentra van de partij. Populariteit in den lande, potentiële massasteun was niet voldoende, bovendien deed Boecharin er geen beroep op. Buiten de partij politiek voeren werd immers als illegitiem beschouwd! Voorts was er de code dat onenigheid in het politburo niet naar buiten mocht blijken¹¹. Juist ook Boecharin cum suis —de bedreigden— wensten die eenheid vòr alles te handhaven¹². Openlijke twist in de boezem van de partij zou ernstige repercussies voor de monopoliepositie van de partij hebben, zou het sovjetbewind in gevaar brengen; dat was

Bocharin in de verdediging uit: Stephen F. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution, a political biography, 1888-1938*. (A.A. Knopf), New York 1973.

belangrijker dan de kwestie van macht binnen de partij. Vandaar Boecharins politieke val: deels uit eigen onvermogen, deels door de gewoonten in de partij, deels door zijn hogere waardering voor ideeën dan voor macht.

Vernedering

Ook nadat Boecharin eind november 1929 uit het politburo was gezet ging hij het pad van concessies verder op en tekende een korte verklaring dat hij politiek fout geweest was. De eerste van een reeks *knievalen*, waarop Solzenitsyn zijn oordeel grondvest. Toch is Boecharins gedrag tweeledig¹³. Op het 16e Partijcongres (1930) weigerde hij op te treden, doch kwam eind 1930 toch met een beperkt toegevend verklaring. De partij had hem als lid van het Centrale Comité gehandhaafd, wellicht zag Boecharin nog mogelijkheden wat invloed uit te oefenen. Een belangrijke mogelijkheid daartoe was intussen afgesneden. Een tweetal artikelen die van zijn hand in 'Pravda' verschenen, was aanleiding voor een politiek schrijfverbod dat tot 1933 zou duren. In die artikelen had Boecharin zich rijkelijk van *Aesopisch taalgebruik* bediend, een bekende techniek van de oppositie in het tsarenrijk om door keuze van onderwerp en formulering allerlei bedekte kritiek te spuien. Boecharins ambiguïteit verandert in 1933 evenwel in een duidelijker positie waarin zijn steun aan de partij de overhand heeft. In januari herroept hij zijn eerdere politiek en betuigt hij zijn schuld. In deze verklaring maakt hij toespelingen op het gevaar van Hitler en op de hongersnood in Rusland, als kennelijke motivatie om door deze knieval bij te dragen tot noodzakelijke eenheid (vergelijk noot¹⁴). Bovendien begon het politieke klimaat gunstiger te worden. Een gematigder tendens deed zich meer gelden en behaalde op het 17e Partijcongres begin 1934 zelfs successen¹⁴. Boecharin werd weliswaar tot kandidaat-lid van het Centrale Comité gedegradeerd, maar hij mocht er het woord voeren en kreeg zelfs applaus. Sindsdien bekleedde hij weer een prominente zij het politiek onbelangrijke positie als hoofdredacteur van 'Izvestija'. Een en ander kostte Boecharin uiteraard voortdurende lofprijzingen aan Stalins adres, waarin anderen overigens hem gemakkelijk overtroffen¹⁵.

Verklaring

De herroeping van eigen, veroordeelde standpunten, het toegeven van schuld, gepaard gaand met het oproepen tot eenheid door gevallen groten was een algemeen verschijnsel in de jaren dertig. Zinovjev en Kamenjev bijvoorbeeld werden driemaal uit de partij gezet en beleden telkens weer schuld¹⁶: een continu Canossa. Een belangrijk stuk verklaring wordt gedekt door het begrip *partijnost*, partijzin, een bolsjevistisch 'my party right or wrong'. Deze identificatie met de partij was niet alleen ontstaan door het te boven komen van alle perikelen die de uitoefening van de macht met zich had gebracht, zij bevatte een absolute loyaliteit die voor het lidmaatschap van de partij voor de oktoberrevolutie de facto een vereiste was. Bezwaren tegen ontwikkelingen in de partij werden ondergeschikt aan de partijeenheden: Boecharins waarneming dat de partij tot een bureaucratie zonder politiek leven verviel¹⁷ bracht hem er niet toe uit te treden.

Ook persoonlijke eigenschappen speelden een rol. Boecharin was qua temperament tot compromis en matiging bereid¹⁸ en zag tevens zijn hoop op invloed niet terstond verloren gaan. Door te herroepen heeft hij de kans gehad nog iets te zeggen. Wat was het

alternatief? Verlies van invloed, ballingschap, daarenboven het epitheton 'contra-revolutionair', wat op zich al psychologisch onverteerbaar moet zijn voor een oude bolsjevik! Ten slotte was het politieke geschil met Stalin niet in de doelen maar in de methode en in het tempo gelegen. Over harde methodes was ook Boecharin wel heengestapt in de voorafgaande jaren, zij het beduidend genuanceerder dan vele collega's.

Waardering

Cohen merkt op dat Boecharin in deze jaren een man van gezag in de partij is gebleven en dat zijn intellectuele invloed bleef. Hij ziet erin een verklaring voor de dualiteit in Boecharins gedrag en het doorgaan van de aanvallen op het 'rechtse gevaar': Boecharin is nog steeds de vertegenwoordiger van een non-stalinistisch bolsjevisme. In zijn Izvestija-artikelen neemt het thema van socialistisch humanisme als tegenhanger van fascisme (lees:stalinisme) een belangrijke plaats in¹⁹.

Conquest noteert dat Boecharin wel het dehumaniserende aspect van de snelle collectivisatie en industrialisatie begon te begrijpen, doch dat hij zich het meest zorgen maakte om het effect ervan op de partij: de communisten werden beroepsburocraten. Boecharin zweeg echter inzake de hongersnood en de terreur op het platteland²⁰.

Ulam deelt deze visie op een aantal punten door erop te wijzen dat ook Boecharin cum suis geen moeite hadden met terreur tegen politieke vijanden²¹. Uiteindelijk laat *Ulam* toch een tragische interpretatie overwegen: "het waren mannen die geloofden dat communisme op meer humane en rationeler wijze opgebouwd kon worden en bereid waren voor hun geloof met hun leven te betalen"²². Ook bij *Deutscher*²³ overweegt de interpretatie van de tragiek der herroepende bolsjeviki, zonder nochtans op hun eigen verantwoordelijkheid voor het noodlot van anderen te wijzen.

In het algemeen is hiermee het probleem van de waardering gesteld: *tragiek of amoraliteit*. Een complicerende factor die niet naar voren wordt gebracht in deze beschouwing is het showproces tegen Boecharin, Rykov en anderen in maart 1938, waar Boecharins gedrag positieve waardering oogst in de aangehaalde literatuur. Zijn optreden daar en zijn executie na het proces geven aan de interpretatie 'tragiek' een extra impuls en vertroebelen het beeld van de voorafgaande jaren.

Conclusie

Amoraliteit als verklaring voor het gedrag van Boecharin gaat op indien men hem zijn instemming met een aantal verwerpelijke aspecten der sovjetpolitiek waaronder juist aspecten van de terreur, of zijn zwijgen daarover ten laste legt. De vraag 'is het moreel verantwoord' heeft hij over het algemeen niet gesteld. Door zich aan Stalin te onderwerpen legt hij zich neer bij diens politiek. Oordelen op grond hiervan is echter te schielijk, want de balans laat ook een zeker tegenwicht zien. Er zijn gegevens waaruit blijkt dat Boecharin tenminste een minder inhumane weg naar het socialisme kende dan de weg die in de Sovjet-Unie onder Stalin op een pseudo-socialisme uitkwam²⁴. De knievalen²⁵, waarin Boecharin zich vergeleken met anderen nog beperkte, waren het gevolg van een complex oorzaken, waaronder partijzin, loyaliteit aan de revolutie en aan de partij naïeve hoop op werkelijke invloed en een op ideeën gerichte instelling als de voornaamste uitsprongen. Over het geheel genomen ligt Boecharins *tragiek* niet zozeer erin dat hij

omkwam in een systeem waarvoor hijzelf partiële verantwoordelijkheid droeg, maar veeleer in het feit dat hij wel gevaarlijke ontwikkelingen voorzag of voorvoelde²⁶, maar niet de juiste geestelijke instelling had noch de praktisch politieke oriëntatie om ertegen op te treden.

NOTEN

1. *Zie Bloed*, Partijtheoreticus Boecharin, in 'Kleio', maart 1975, p. 98.
2. *Nove*, Observations, p. 200.
Om aan te tonen dat in de Sovjet-Unie ook een positieve bijdrage aan de ontwikkeling van het socialisme geleverd is verscheen de studie over Boecharins theorieën van *Stehr*, Vom Kapitalismus zum Kommunismus. Vergelijk ook de opmerkelijk positieve waardering van Joegoslavische zijde in *Vranicki*, Geschichte des Marxismus (oorspronkelijke editie 1961), p. 579-580.
3. *Bukharin*, Historical materialism, oorspronkelijke uitgave 1921.
4. In het bijzonder vond het volgende werk grote verbreiding, ook buiten Rusland: *Bukharin en Preobrazhensky*, ABC of communism (eerste editie 1919).
5. Cf. Lenins'testament', waarin Boecharin een goed theoreticus wordt genoemd. *Ulam*, Stalin, p. 218, geeft daarop als commentaar: "lees: niet een politicus".
6. *Ökonomik der Transformationsperiode* (oorspronkelijk uitgave 1920). Dit werk wordt door *Cohen*, In praise of War Communism, p. 192, een "eulogistic and controversial analysis of war communism" genoemd.
7. In zijn voortreffelijke en erudiete biografie van Boecharin (de eerste!) ziet *Cohen* als één der beweegredenen voor Boecharins NEP-gezindheid *morele* bedenkingen tegen een harde aanpak van de boeren, hoewel Boecharin dat zelf ongetwijfeld zou tegenspreken. Harde aanpak van de boeren was volgens 'links' nodig om in het kapitaal voor industriële groei te voorzien. Boecharin had bezwaar omdat dit precies een kapitalistische methode voor kapitaalaccumulatie was. (*Cohen*, Bukharin, p. 165-173). Boecharins ethische bezwaren golden m.i. dan ook veeleer het mishandelen van de *ideologie*.
8. *Mandelstam*, Memoires, p. 24, 25.
9. Ibid.; zie voorts *Cohen*, Bukharin, p. 82.
10. *Schapiro*, Communist party, p. 374.
11. Deze code werd in 1928 als dringende noodzaak gevoeld. Enerzijds werd het uitbreken van oorlog met de kapitalistische landen reëel geacht, anderzijds voelde het regime zich bedreigd door toenemende boerenonrust.
12. Bevreemdend is dan ook het gesprek van Boecharin met Kamenjev in juli 1928. Contact met de verstoten oppositie was een inbreuk op de code. Boecharin wilde met Kamenjev tot overeenstemming komen tegen Stalin. Daar dit gesprek niet geheim bleef gaf hij Stalin een krachtig argument tegen hemzelf in handen, dat Boecharins val bespoedigde. Deze maneuver was politiek wel erg onhandig.
13. De gegevens voor Boecharins leven na 1929 zijn uit *Cohen*, Bukharin, p. 337-381.
14. *Cohen* gaat zeer ver in de vergelijking van de politiek die door de gematigden voorgestaan zou worden (namelijk verzoening en burgervrede, een relax-periode voor de bevolking) en Boecharins denken uit de jaren twintig (*Cohen*, Bukharin, p. 355). De enige overeenkomst is echter 'matiging na enorme offers'. Boecharins matiging door de NEP toe te juichen vindt geen pendant bij de gematigden in de jaren dertig die hoogstens vermindering van spanning wilden. Ook is *Cohens* presentatie optimistisch over de reële mogelijkheden van matiging. De partij mocht in deze in 1934 meegaan, intussen werd Stalins macht dankzij gebruik maken van andere dan formele partijkanalen nog steeds groter. In de jaren twintig had Stalin zich al niet aan besluiten van het Partijcongres gehouden, aldus *Cohen* zelf (Bukharin, p. 284-333).
15. *Cohen*, Bukharin, p. 358, merkt op dat Boecharins wierook zo ambigu mogelijk werd gepresenteerd om scepticisme uit te lokken. Eenzelfde interpretatie geeft *Katkov*, Trial of Bukharin, p. 83. De meest verachtelijke vleierij evenwel pleegde Radek, zie *Conquest*, Terror, p. 220.
16. *Conquest*, Terror, p. 188.

17. *Cohen*, Bukharin, p. 321. *Boecharin* had dit gevaar al eerder gesignaleerd, zie zijn rede op 3 februari 1923 "Proletarische Revolution und Kultur", p. 47, waarin duidelijk de vrees voor vorming van een nieuwe klasse 'uit de nieuwe intelligentia, de nieuwe burgerij, plus een deel van de arbeiderspartij'. De invloed van bijvoorbeeld *R. Michels*, *Democratie en organisatie* (ed. J.A.A. van Doorn, Rotterdam 1969), is onmiskenbaar. Boecharin onderscheidt zich hier van andere bolsjeviki, met name van Lenin, door deze interesse voor contemporaine non-marxistische sociologische theorie. Vergelijk *Cohen*, Bukharin, p. 14,21 en *Nove*, *Observations*, p. 189.
18. *Cohen*, Bukharin, p. 57.
19. *Cohen*, Bukharin, p. 347, 348, 363. Gezien de positieve benadering van Boecharin door *R.C. Tucker*, leermeester van Cohen, zal in zijn nog te verschijnen tweede deel van de Stalin-biografie een soortgelijke interpretatie te vinden zijn. Zie *Tucker*, Stalin, p. 458 en *Tucker*, *Political mind*, p. 78-86.
20. *Conquest*, *Terror*, p. 50.
21. *Ulam*, Stalin, p. 258, 299. Een belangrijk bezwarend argument tegen Boecharins 'humanitaire reputatie' kwam in diens gesprek met Kamenjev naar voren: Stalin wilde geen doodstraf in het Sjachty-proces, maar werd in het politburo door 'ons' overstemd, aldus Boecharins. *Ulam* geeft dit argument aan doch laat dit in zijn visie niet overwegen (ibid. p. 308). Vergelijk Boecharins houding ten aanzien van de doodstraf in het proces tegen de Socialisten-Revolutionairen (1922): hij was persé *niet* om ethische maar om politieke redenen tegen het uitspreken van de uiterste straf op dit proces. Zie *Cohen*, Bukharin, p. 168.
22. *Ulam*, Stalin, p. 482.
23. *Deutscher*, Stalin, p. 370, 371.
24. *Medvedev*, *Let history judge*, p. 534-556.
25. Boecharins eigen commentaar op de vernederende knieval was: 'we zijn allen verplicht te liegen, maar daar zijn grenzen aan'. Er is een nieuwe moraal verbreid onder de oude bolsjeviki, aldus Boecharin; men accepteert alle voorwaarden door de partij opgelegd met de bedoeling afspraken te schenden en de partij te bedriegen.
Uit de context blijkt echter dat deze passage op het gedrag der Trotskisten slaat. Zie *Nicolaevsky*, *Power and the soviet elite*, p. 54-55, waarin een gesprek van deze voormalige mensjevnik met Boecharin als 'Brief van een oude bolsjevnik' is opgenomen. Uit dit gesprek, in 1936 te Parijs gehouden, spreekt Boecharins desillusie en weerklinkt acceptatie van het lot. Deze conversatie en de weergave ervan vormt een aanzienlijke bijdrage voor de tragische interpretatie. Wegens datgene wat er niet in wordt gezegd m.i. niet geheel terecht.
26. Cf. *Mandelstam*, *Memoires*, p. 123-125; *Humbert-Droz*, *Mémoires*, p. 315, 379; *Cohen*, Bukharin, p. 99, 206, 207. Zie ook hierboven, noot 17.

Literatuur

- Bloed, A.*, Partijtheoreticus Boecharin. In: Solzjenitsyn: historisch fenomeen. Kleio maart 1975
- Bucharin, N.I.*, Ökonomik der Transformationsperiode. Hrsg. G. Hillmann, Reinbek 1970
- Bucharin, N.I.*, Proletarische Revolution und Kultur. Frankfurt am Main 1971
- Bukharin, N.I.*, Historical materialism. A system of sociology. Michigan 1969
- Bukharin, N. and Preobrazhensky, E.*, The ABC of Communism. Harmondsworth 1969
- Cohen, S.F.*, Bukharin and the bolshevik revolution. A political biography 1888-1938. New York 1973
- Cohen, S.F.*, In praise of War Communism: Bukharin's The economics of the transition period. In: Revolution and politics in Russia. Essays in memory of B.I. Nicolaevsky, edited by A. and J. Rabinowitch. Bloomington (Indiana) 1972
- Conquest, R.*, The great terror. Stalin's purge of the thirties. Rev. ed. Harmondsworth 1971
- Deutscher, I.*, Stalin. A political biography. Rev. ed. Harmondsworth 1966
- Humbert-Droz, J.*, Mémoires de. De Lénine à Staline. Dix ans au service de L'Internationale Communiste 1921-1931. Neuchâtel 1971
- Katkov, G.*, The trial of Bukharin. Londen 1969
- Mandelstam, N.*, Memoires. Amsterdam 1971
- Medvedev, R.A.*, Let history judge. The origins and consequences of Stalinism. Londen 1972
- Nicolaevsky, B.I.*, Power and the soviet elite. 'The letter of an old Bolshevik' and other essays. Londen 1965

- Nove, A.*, Some observations on Bukharin and his ideas. In: Essays in honour of E.H. Carr, ed. by C. Abramsky. Londen 1974
- Schapiro, L.*, The communist party of the Soviet Union. Londen 1970
- Stehr, U.*, Vom Kapitalismus zum Kommunismus. Bucharins Beitrag zur Entwicklung einer sozialistischen Theorie und Gesellschaft. Düsseldorf 1973
- Tucker, R.C.*, Stalin as revolutionary 1879-1929. A study in history and personality. Londen 1974
- Tucker, R.C.*, The soviet political mind. Londen 1972
- Ulam, A.B.*, Stalin. The man and his era. New York 1973
- Vranicki, P.*, Geschichte des Marxismus II, Frankfurt am Main 1974

Ruud Soeter
MEDVEDEV EN HET STALINISME*

*Roj A. Medvedev, Laat de geschiedenis oordelen. Ontstaan en gevolgen van het Stalinisme. Amsterdam-Brussel 1973 (626 blz., prijs f 45,-).

Na het verschijnen van het boek van Alexander Solzjenitsyn "De Goelag Archipel" zijn in het Westduitse blad *Der Spiegel* en in *Vrij Nederland* 13 en 20 april 1974 kritieken op dit werk verschenen van de dissidente sovjet-historicus Roj Medvedev.

Hierin bestrijdt Medvedev de opvatting van Solzjenitsyn, dat Lenin en Stalin op één lijn stonden en dat Stalin voortborduurde op wat Lenin voor hem had gedaan. Medvedev ontkent niet dat Lenin fouten heeft gemaakt, zelfs onvergeeflijke, maar hij stelt alleen Stalin verantwoordelijk voor de politiek na Lenin's dood, die hij karakteriseert als niet-leninistisch.

Deze visie heeft Medvedev zelf uitgewerkt in een zeer lijvig werk, waarvan in 1973 een Nederlandse vertaling is verschenen onder de titel "Laat de geschiedenis oordelen".

Medvedev heeft dit boek bedoeld voor discussie in de Sovjet-Unie over het stalinisme en zijn gevolgen, maar daar is publikatie niet mogelijk gebleken. De auteur wil de kritiek op het stalinisme stimuleren niet om —zoals hij in zijn voorwoord schrijft— de Sovjet Unie-of het socialisme in het algemeen in diskrediet te brengen, maar om volledig herstel van de gemaakte fouten mogelijk te maken en te voorkomen dat ze opnieuw worden gemaakt. Op basis van toegankelijke officiële documenten (voor niet-officieel onderzoek zijn niet alle archieven openbaar), van publikaties die na het XXe en XXIIe partijcongres verschenen en van memoires, persoonlijke documenten en ooggetuigeverslagen, behandelt Medvedev de geschiedenis van de stalinistische politiek. Eveneens tracht hij verklaringen te geven voor de ontwikkelingen.

Het boek bestaat uit drie delen. Deel één geeft een uitvoerig en schokkend overzicht van Stalins misdaden. Medvedev begint met de pogingen van Stalin de macht te krijgen. Daarvoor was strijd tegen de "linkse" en de "rechtse" oppositie nodig. Beschreven wordt hoe eerst de "linksen" werden uitgeschakeld, met behulp van de "rechtse", die overigens op dat moment nog niet als zodanig werden gekwalificeerd. Na het uitschakelen van de "linksen", waren de "rechtse" aan de beurt. Die strijd wordt o.a. gevoerd naar aanleiding van de agrarische politiek. De "linksen" wilden een harde aanpak van de koelakken en een snelle kollektivisatie van de landbouw. Stalin verzette zich tegen zo'n politiek, tot hij de "linksen" had weten uit te schakelen, maar daarna maakte hij de gekritiseerde aanpak tot de zijne om zo "rechts" te kunnen bestrijden. Gevolg van de toen gevoerde politiek van versnelde kollektivisatie was, dat de landbouw ontwricht werd. Achteraf kregen de lokale autoriteiten van Stalin echter de schuld van de problemen.

Ook op het gebied van de industrialisatie wilde Stalin te veel ineens. Medvedev noemt in dit verband Stalin "een volutarist en opsteller van niet te realiseren plannen" (p.147). De bovenmatige versnelling van de industrialisatie leidde tot "een verlaging van het levenspeil van de arbeiders, tot ontregeling van de voedselvoorziening en van de levering van industrieproducten" (p. 147).

Stalin, tegen wie Lenin in zijn beroemde testament had gewaarschuwd, voerde na de kapitulatie van de beide oppositiestromingen, in de periode van "eenheid zonder weerga", een politiek van massale terreur, "die de Partij schade toebracht, waarvan zij nog steeds niet is hersteld" (p. 105). Medvedev behandelt aan de hand van vele voorbeelden deze

enorme repressie, die vooral plaats vond na de moord op de leningradse partijfunktionaris Kirov, die kon gelden als een gegadigde voor de positie van Stalin in het Centraal Comité. De schuld voor die moord werd toen gelegd bij aanhangers van Trotskij en Zinovjev, maar Medvedev noemt een aantal aanwijzingen die kunnen duiden op de betrokkenheid van Stalin. In de "geweldige vleesmolen" (p. 243) kwamen veel partij- en staatskaders, buitenlanders, maar ook gewonen mensen terecht, die vanwege een klein verzuim al van sabotage konden worden beschuldigd en verklaard tot "vijanden van het volk". Van normale rechtsprocedures was nauwelijks sprake en veel bekentenissen of verklaringen werden afgedwongen, o.a. via marteling.

Ondanks het aansprekende overzicht van de terreur, ligt het belang van "Laat de geschiedenis oordelen", hoe cynisch dit misschien ook mag klinken, meer in deel twee, waarin Medvedev verklaringen tracht te geven voor wat er gebeurd is. In dit deel maakt Medvedev duidelijk dat zijns inziens Stalin brak met de leninistische principes, in plaats van deze, zoals wel wordt beweerd, te volgen. Medvedev stelt Stalin persoonlijk verantwoordelijk voor de gevoerde politiek. Hij bestrijdt theorieën als zou Stalin niet op de hoogte zijn geweest, door zijn eigen geheime dienst werd misleid of dat het inderdaad ging om "vijanden van het volk". Evenmin aanvaardt Medvedev de visie dat Stalin paranoïde was. Weliswaar had hij psychopatische trekjes, maar hij wist wie hij aanpakte, hetgeen niet wijst op krankzinnigheid o.i.d. De opvatting waarin Stalin wordt gezien als bestrijder van het bureaucratisme, die monsterlijke beschuldigingen nodig had om populaire mensen, die een belemmering waren voor de revolutie te kunnen aanpakken, verwerpt Medvedev ook. Want waarom verdwenen er anders zoveel niet-burokraten, aldus Medvedev. Hij konkludeert dat niet dementie of intriges van medewerkers de oorzaken waren, maar wel Stalins mateloze ambitie en zucht naar absolute macht, waar bijkwam dat Stalin zich inferieur voelde aan andere partijleiders. Stalin wilde zeker niet het kapitalisme herstellen, aldus Medvedev, maar evenmin streefde hij naar maximaal geluk voor de werkende mensen.

Een persoon als Stalin kon alleen zover komen, omdat een aantal omstandigheden in zijn voordeel werkten. Maar Medvedev is het zeer oneens met de theorie dat terreur in de Sovjet-Unie onvermijdelijk was, wilde de revolutie slagen in dit achterlijke land. Wel was, volgens Medvedev aan centralisering niet te ontkomen, maar de gevoerde politiek was niet noodzakelijk. In personen: "Het was een historisch toeval dat Stalin, de belichaming van de slechtste elementen in de Russische revolutionaire beweging aan de macht kwam na Lenin, de belichaming van al het goede" (p. 404). Stalin profiteerde van de geweldige persoonsverheerlijking, die overigens van bovenaf werd gestimuleerd. (De oorzaak van deze kultus zoekt Medvedev niet op het platteland of in de "Russische ziel", maar in het feit dat door de snelle revolutionaire veranderingen de leiders tovenaars leken.) Als er al kritiek was, dan bleef Stalin daar veelal buiten. Want buiten de kring van de betrokkenen was meestal weinig bekend en evenmin kon er via de pers iets gedaan worden, omdat Stalin c.s. de informatie monopoliseerden. Ook zorgde Stalin er wel voor niet de schijn te wekken, dat hij niet op de massa's zou steunen.

Medvedev behandelt ook een aantal andere omstandigheden, die ten gunste van Stalin werkten. Onder andere de ontwikkelingen in de CPSU in de jaren twintig. Maatregelen bedoeld om de democratisering en de kritiek te bevorderen, genomen na de centralisering ten tijde van de burgeroorlog, werden in de tweede helft van de jaren twintig weer teniet gedaan. Voorts wreekte zich, dat er geen goed systeem was voor de wisseling van de leiders en ook heeft het monopolie van de partij op politieke activiteiten in het land te

Roy en Zhores Medvedev (Roy links afgebeeld) uit: Zhores en Roy Medvedev, *A Question of Madness*. Macmillan, Londen 1971.

lang geduurd, aldus Medvedev. De oppositie binnen de partij werd vrijwel onmogelijk en bovendien werd de controle op de partijorganen en -funktionarissen uitgehold, toen Stalin aan de opbouw van zijn positie bezig was. De GPOe, die in plaats van de Tsjeka kwam, werd een geweldig machtscentrum. Verder meent Medvedev dat het proletarisch element in de partij afnam, omdat na de revolutie veel kleinburgerlijke en gedeklasseerde elementen lid werden, die vaak meer aan de eigen carrière, dan aan de opbouw van het socialisme dachten. Lenin zuiverde de partij tot 1924, maar later werd de toegang weer zeer gemakkelijk zodat in 1927 het ledenaantal weer verdubbeld was ten opzichte van 1924. Onder de proletarische elementen vond men voorts veel dogmatici. Tot de omstandigheden, die Stalins optreden mogelijk maakten of begunstigten rekent Medvedev tenslotte ook de gespannen situatie met het buitenland.

Hoewel in dit deel schijnbaar afdoende antwoorden worden gegeven op belangwekkende vragen, roept Medvedev's visie nieuwe vragen op. Hij wekt namelijk de indruk te redeneren vanuit een these (Stalins persoonlijke verantwoordelijkheid), in plaats van deze te bewijzen. Het lijkt erop dat Medvedev te veel wil verklaren vanuit Stalin alleen. Weliswaar wilde hij een geschiedenis schrijven van het stalinisme, maar dat kan niet betekenen dat ontwikkelingen alleen of vooral aan Stalins optreden worden opgehangen. Men zou van een marxist (want zo noemt Medvedev zichzelf) een minder persoonsgebonden verklaring verwachten. Nu wekt Medvedev op zijn minst de suggestie dat Stalin behalve voor zijn misdaden, ook voor de gehele politieke ontwikkeling verantwoordelijk moet worden gesteld. Maar is het niet waarschijnlijker dat de loop der gebeurtenissen moet worden toegeschreven aan Stalin persoonlijk en aan de objectieve omstandigheden, namelijk de sociale en economische structuur van de Sovjet-Unie?

De indruk dat Stalin te zeer persoonlijk verantwoordelijk wordt gesteld, krijgt men ook na lezing van het derde deel, waarin de gevolgen van het stalinisme worden behandeld. Medvedev wijst er hier o.a. op dat door toedoen van Stalin in West-Europa de eenheidsfronten tussen kommunisten en socialisten te laat van de grond kwamen, waardoor het fascisme kansen kreeg. Een dergelijke interpretatie ontkent echter dat de westerse kommunistische partijen zelf niet tot samenwerking konden komen en dat deze partijen in deze dus ook zelf verantwoordelijkheid hebben.

Met meer reden wijst Medvedev op andere activiteiten van Stalin, zoals het te grote vertrouwen in Hitler na het verdrag met fascistisch Duitsland in 1939, waardoor de Sovjet Unie slecht was voorbereid op de oorlog. Door Stalins aarzelen sneuvelden miljoenen onnodig. Ook wijst Medvedev op het niet verlenen van steun aan de verzetsstrijders na de Engelse inval in Griekenland en de stalinistische ontwikkelingen in de Oosteuropese socialistische landen.

Eveneens is de funeste invloed van Stalin op kunst en wetenschap in de Sovjet-Unie duidelijk. Ook Stalins bijdrage aan de theorie van het socialisme is niet oorspronkelijk of groots te noemen, omdat schematisme en versimpeling bij hem overheersend zijn, aldus Medvedev: "Wat hij deed was het vervormen van de theorie en de praktijk van de kommunistische beweging, was iets dat het marxisme wezenvreemd is, was pseudo-kommunisme en pseudo-socialisme." (p. 612)

In zijn slotwoord gaat hij kort in op de burgerlijke, sociaal-demokratische, stalinistische en maoïstische visies op het stalinisme. Nogmaals spreekt hij zich daaruit daarbij uit tegen goed praten of begrijpelijk maken van de stalinistische politiek en tegen het middels het stalinisme in diskrediet brengen van het marxisme-leninisme. Kritiek is nodig, omdat alleen

zo de wortels van het stalinisme kunnen verdwijnen, aldus Medvedev.

Zijn bijdrage aan die kritiek is zeer zinvol en al kunnen er vragen worden gesteld over zijn opvattingen, het is een imposant boek. Dat hij zelf zijn visie niet als oplossing voor alle vragen ziet, blijkt uit het feit dat hij de oorspronkelijke titel "Voor het gerecht der geschiedenis" veranderde in het minder absolute en pretentieuze "Laat de geschiedenis oordelen".

N.B. De in Nederland gangbare transcriptie is Medvjedjev. Medvedev is de in Engeland gebruikelijke transcriptie. De Nederlandse vertaler heeft de Engelse schrijfwijze gevolgd.

MEDEDELINGEN

In het Museum voor het Onderwijs te Den Haag zal van 2 t/m 11 mei 1975 in het kader van de herdenking van de bevrijding 30 jaar geleden, een tentoonstelling worden gehouden onder de titel

VAN MEI TOT MEI.

De tentoonstelling wordt georganiseerd door de Documentatiegroep '40-'45 in samenwerking met het Museum voor het Onderwijs. Naast een twintigtal leden van de Documentatiegroep, die hun vaak zeer unieke collectie exposeren, zullen de Oorlogsgravenstichting, de Joodse Gemeente van Den Haag, het Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie en het Ministerie van Defensie een inzending verzorgen. Een en ander vormt een gelukkige combinatie met de permanente expositie van de afdeling Eigentijdse Geschiedenis van het Museum voor het Onderwijs over de Tweede Wereldoorlog.

Tijdens de tentoonstelling zullen er continu documentaires vertoond worden over de Tweede Wereldoorlog, die gratis toegankelijk zijn.

Dr. W. Drees Sr., Minister van Staat, zal de tentoonstelling op 2 mei om 16.00 uur openen.

De tentoonstelling is opgericht in het gebouw Hemsterhuisstraat 154.

Openingstijden: 2 mei 1975 : 19.00 – 21.30 u.

werkdagen : 10.00 – 17.00 u.

19.00 – 21.30 u.

zondag : 13.30 – 17.00 u.

Toegangsprijs: f. 0,25.

P.A.-COMMISSIE

Op vrijdag 16 en zaterdag 17 mei a.s. organiseert de commissie postacademiale vorming van de V.G.N. in "DE PIETERSBERG" te Oosterbeek de jaarlijkse conferentie, Het thema is: ZIONISME EN ARABISCH NATIONALISME

Als sprekers hebben wij uitgenodigd:

Ds. K.H. Kroon over Christendom en anti-semitisme

Mr. R.A. Levisson over Zionisme en de Joden

Dr. L.C. Biegel over Nationale beweging in de Arabische wereld in reactie op het Zionisme als nationale beweging van de Joden.

U. Suudi over Het ontstaan van het Palestijnse volk.

De conferentie vangt aan op vrijdagmiddag te 14.00 uur en eindigt op zaterdagmiddag voor wat het officiële gedeelte betreft te 13.00 uur. Gezien het feit dat de conferentie later begint dan gebruikelijk was de laatste jaren vanwege beperking van subsidie voor activiteiten die tijdens schooltijd plaats vinden, is het denkbaar dat het einde van de conferentie iets verschuift als er nog onderwerpen zijn waarover men in kleine groepen of in pleno wil doorpraten.

De deelnemers aan de conferentie ontvangen kort na 18 maart materiaal over de positie van de Joden in de Arabische landen in de vorm van een uittreksel uit de Encyclopaedia Judaica en een beredeneerde literatuurlijst.

Opgave voor deze conferentie dient te geschieden door overmaking van f 20,— (éénp. kamer, indien voorradig, hetgeen zeer onzeker is: f 25,—) op gironr. 527314 t.n.v. penningmeester PAV der VGN te Krimpen a/d IJssel, met vermelding: deelname conferentie. Zij die zich reeds als deelnemers hebben aangemeld worden verzocht er bij te zetten: opgave reeds geschied.

Wilt U ook vermelden of U in het conferentie oord of misschien elders (bv. bij een collega) wilt overnachten. De ruimte in het centrum is nogal beperkt en het te verwachten aantal deelnemers groot. Voor inlichtingen kunt U zich wenden tot de Hr. Vink, tel. 01731-8496.

BOEKBESPREKINGEN

Over water, klinkers en rails. Hillegersbergse vervoersproblemen 1709-1941. Uitgave van de Christelijke Scholengemeenschap "Melanchton", Rotterdam-Schiebroek, 1974, 89 blz.

De hier besproken uitgave is een werkstuk van de leerlingen van twee Atheneum-III klassen van bovengenoemde school, onder leiding van de leraar geschiedenis, de heer J.S. Bakker. In 25 bijdragen wordt de ontwikkeling geschetst van het verkeer en het openbaar vervoer in en om de vroegere gemeente Hillegersberg, nu een deel van Rotterdam. Elke bijdrage, op een enkele uitzondering na, is geschreven door twee leerlingen, met dien verstande dat de leraar van te voren de opdrachten min of meer had afgebakend. De leerlingen hebben daarna op het Rotterdamse gemeente archief de nodige gegevens verzameld en deze thuis uitgewerkt. Onderwerpen als: de marktschipper, enkele belangrijke sluizen en bruggen, verbetering van verschillende straatwegen, de tolleren op die wegen en de aanleg van de ringspoorbaan om Rotterdam, komen aan de orde, soms beknopt, soms ook zeer gedetailleerd. Het zwaartepunt van het gehele werkstuk ligt echter duidelijk op de geschiedenis van de tramverbinding met Rotterdam, waarvan de geschiedenis in alle stadia in negen bijdragen wordt beschreven. Men kan zodoende een aardige indruk krijgen van de perikelen rond deze lijn, eerst als paardetram, later als elektrische tram. Een nadeel van de gevolgde werkwijze is wel dat het onderwerp wat verbrokkeld overkomt en dat ook de kwaliteit van de verschillende bijdragen sterk wisselt; ook zijn er nogal wat overlappingsen tussen opeenvolgende hoofdstukken, iets wat waarschijnlijk moeilijk te voorkomen was. Wat ik wel gemist heb is een routekaart waar de verschillende concessie-aanvragen en uitgevoerde lijnen duidelijk op ingetekend zijn. De opgenomen illustraties als prentbriefkaarten, archiefstukken en materieeltekeningen verlevendigen het geheel overigens bijzonder goed. De hier aangevoerde bezwaren doen echter weinig afbreuk aan het geheel. Een dergelijk werkstuk lijkt mij een nuttige kennismaking met de praktische beoefening van de plaatselijke geschiedenis. De leerlingen krijgen een indruk van het nut van de archieven, waarin zo veel, vaak onbekend, materiaal voor de geschiedenis van de eigen streek of woonplaats bewaard is. Aan twee voorwaarden moet echter voldaan worden, wil een dergelijke opdracht mogelijk zijn: de leraar moet bereid zijn een duidelijke — en waarschijnlijk tijdrovende — begeleiding te geven, en er moet een actief en voldoende geoutilleerd gemeente of streekarchief aanwezig zijn. Indien aan deze twee voorwaarden voldaan kan worden lijkt dit werkstuk aan de "Melanchton" Scholengemeenschap mij een voorbeeld dat navolging verdient.

A.J. Veenendaal.

Koos Groen, Landverraders. Wat deden we met ze? Een documentaire over de bestraffing en berechting van NSB-ers en kollaborateurs en de zuivering van pers, radio, kunst, bedrijfsleven na de tweede wereldoorlog. In de toren, Baarn 1974, 311 blz., prijs f 24,50.

Ongetwijfeld zullen de meesten Groen's boek, of documentaire zoals hij het zelf noemt met gemengde gevoelens lezen. De stof behoort niet tot de fraaiste episoden uit ons vaderlands verleden. De collaboratie is een punt waarover men liever zwijgt — de schoolboeken zijn er erg goed in — of men spreekt er hoogstens over om anderen te duiden.

De auteur voert ons langs al de maatschappelijke, bestuurlijke en economische geledingen van onze samenleving en laat ons via een soms wat willekeurige keuze zien, waar wie over de schreef is gegaan. Het is een respectabel aantal. Na de bevrijding waren er zo'n 450.000 dossiers te behandelen. Het betrof 5% van de toenmalige bevolking. Uiteindelijk zijn er tegen 150.000 personen maatregelen genomen. Ter vergelijking geeft Groen het aantal personen, dat naar schatting actief bij het verzet betrokken was, zo'n 75.000. Uitvoerig behandelt hij gegevens over arrestaties, gevangenkampen, berechting en reclassering van NSB-ers en collaborateurs. De wantoestanden in sommige kampen worden vermeld en nagegaan.

Groen toont duidelijk de discrepantie aan tussen enerzijds zekere Londense ideeën en visies uit de illegaliteit over de berechting van NSB-ers e.d. en anderzijds de praktijk. In het reeds in 1944 bevrijde Zuiden, waar het Militair Gezag heerst, loopt de zuivering van het bedrijfsleven op niets uit. Volgens Groen zijn oud-Uniefiguren als Wijffels en Tromp hiervoor verantwoordelijk. Merkwaardig genoeg zwijgt Groen bij de verdere behandeling van de zuivering bij het bedrijfsleven over de Brabantse bedrijven Philips en DAF.

Groen gaat op de strafproblematiek uitvoerig in. Vele voorbeelden van de discussie over deze zaak, ook binnen de illegaliteit worden gegeven. Duidelijk is wel dat er, behalve over het feit dat een bijtjesdag voorkomen moest worden, geen eenstemmigheid was. Dit punt wordt door de auteur in zijn verdere behandeling te weinig gewaardeerd. Het voorbeeld dat hij zelf geeft over de "rechtspleging" in Frankrijk waar na de bevrijding zonder vorm van proces zo'n 40.000 verraders werden omgebracht, liegt er niet om.

Groen komt tot de conclusie na vele en vaak frapante gevallen de revue te hebben laten passeren, dat b.v. Duitse militairen en ambtelijke autoriteiten op een aantal notoire uitzonderingen na, relatief licht gestraft zijn.

Nederlandse ambtenaren, kunstenaars, radiofiguren, journalisten enz. zijn er in het algemeen goed, vaak te goed vanaf gekomen. Wel signaleert Groen dat de straf voor leiding gevend personeel lichter is dan voor de uitvoerders van de orders. Dit geldt voor alle sectoren. Kras zijn echter sommige voorbeelden bij burgemeesters, de zuivering van de Hoge Raad en de zuivering van de krantenconcerns e.d. De auteur constateert dat het establishment elkaar beschermde en deze constantering roept m.i. weinig tegenspraak op.

Als redenen voor dit verschijnsel geeft hij, angst voor het communisme na 1945, zwak ontwikkeld democratisch besef (hij wijst daarbij op de Nederlandse Unie), de problemen rond Indonesië, de wederopbouw en —dit laatste punt wordt m.i. door de schrijver te weinig beklemtoond—, het gevoel van een collectieve schuld.

Te weinig rekent hij ook met juridische problemen. Hoe kon men een zo groot aantal zaken snel afwikkelen? Ook bij politie en rechtelijke macht moest gezuiverd worden. Onzorgvuldige rechtspleging was om humane redenen verwerpelijk. Bovendien was voor de Nederlandse rechtspraak een nieuw soort delicten aan de orde, waar b.v. nog geen jurisprudentie over bestond. Ook houdt Groen te weinig rekening met de enorme bestuurlijke problemen die er na de bevrijding rezen en die om een snelle oplossing riepen.

Na lezing van het boek blijven er een aantal vragen over, die de auteur terecht t.a.v. het gevoerde zuiverings-en strafbeleid stelt. Enkele voorbeelden. Hoe sterk waren de anti-democratische tendenzen in en om de Londense regering? Waarom liet men het Militair Gezag zo lang zijn gang gaan? Welk standpunt namen de confessionele en liberale partijen na de bevrijding in t.o.v. berechting en zuivering? Was het alleen christelijke naasteliefde die hen bewoog of angst voor het communisme of speelde net als bij sommige liberalen het veilig stellen van het kapitaal een grote rol?

Welke mogelijke spanningen over het vervolgingsbeleid leefden er binnen de diverse kabinetten?

Jammer genoeg laat Groen het bij een signaleren. Te veel is dit boek een soort "who is who" van foute lieden, ondanks de vele vaak interessante gegevens. Enkele malen laat de schrijver zich ook te veel door zijn eigen visie meeslepen. Vermoedelijk heeft de noodzaak of de wil het boek voor mei 1974 klaar te hebben tot onnodige onnauwkeurigheden geleid. Citaten zijn niet altijd van een vindplaats voorzien en soms ook onjuist geïnterpreteerd.

Het citaat over *De Tijd* op blz. 222 komt wel in een ietwat ander daglicht te staan als men het vergelijkt met *L. de Jong*, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, dl V, 1e helft, blz. 307-308. De wijze waarop op blz. 141 nationaal-socialisme en Grootnederlandse beweging gekoppeld zijn via Van Geelkerken en de provinciale griffie te Utrecht is ontoelaatbaar en onjuist. Van Geelkerken telde in de Grootnederlandse beweging niet en al was de prov. griffie in zeker opzicht een Grootnederlandse burcht, de verdedigers van deze burcht zijn voor het overgrote deel goede vaderlanders geweest en gebleven. De op dezelfde blz. genoemde E. Wichman was geen oud-activist. Ook werd *de Toorts* niet op de griffie geredigeerd.

De opmerking op blz. 197 over Hirschfeld en diens visie in 1947, dat de Nederlandse economie gebaat was bij een snel hersteld Duitsland en dat daarom volgens Groen wel niet optimaal van de "Wiedergutmachung" geprofiteerd zou zijn, verdient nader bewijs. Naast enkele drukfouten staan er bij sommige personen onjuiste nadere gegevens: op blz. 223, Tobie i.p.v. Tobias Goedewaagen; blz. 228, F.J.W. ! ! Drion is nimmer SDAP-Kamerlid geweest, hij trad pas in '45 tot de SDAP toe; blz. 259 Hugo Visscher was hoogleraar te Utrecht; blz. 211, ir, i.p.v. drs. Hupkes; blz. 35, Boisot, i.p.v. Boiset; blz. 239, Huijts, i.p.v. Huyts. Tenslotte: een register zou in dit boek niet misstaan hebben

P. van Hees

Jan van Laarhoven, De Kerk van 1770-1970. Handboek van de Kerkgeschiedenis V. Nijmegen, Dekker & Van de Vegt, 1974. Paperback f 80,—, gebonden f 95,—.

Van huis uit is dit een bewerking van kardinaal De Jongs bekende handboek. Meer dan de sporen in de ondertitel en het voorwoord is er in het werk niet van overgebleven. Prof. Van Laarhoven, de Nijmeegse kerkhistoricus, heeft er een geheel eigen en nieuw opus van gemaakt. Nieuw alleen al vanuit de conceptie waarmee hij te werk is gegaan: de Kerk (met hoofdletter) is voor hem "de totale gemeenschap van hen die, conform met het oude Credo, Jesus Christus willen belijden en zijn boodschap trachten waar te maken tot heil van de wereld. "Het traditionele katholiek-confessionele standpunt van De Jong en zijn bewerkers tot nu toe is daarmee prijsgegeven, zij het dat dit boek kwantitatief veruit de grootste belangstelling blijft wijden aan de catholica. Nieuw voor Nederland is ook de brede setting waarin de kerkgeschiedenis hier haar plaats heeft. Alle hoofdstukken, volgens een makkelijk herkenbare chronologie afgebakend, hebben dezelfde geleding. Demografische gegevens en een cultureel-filosofisch kader vormen telkens de inleiding. Dan komen theologie en ecclesiologie aan de orde, waarna de vier eigenlijke "interne" kerkhistorische fragmenten volgen: eredienst en gebed, verkondiging en zending, spiritualiteit en moraliteit en tenslotte ambt en structuur. De twee slotparagrafen betreffen de relatie van de Kerk naar buiten: Kerk en maatschappij en Kerk en staat. Alleen deze ordening wijst al op een originele aanpak. Vanouds was kerkgeschiedenis bijna uitsluitend de geschiedenis der conflicten tussen kerk en staat vanaf de dagen van Constantijn tot en met de concordaten van de twintigste eeuw. Hier krijgt de kerkpolitiek slechts een bescheiden plaats en is de eerste letterlijk de laatste geworden.

Bibliografiën en literatuuropgaven van bewonderenswaardige omvang en relevantie versterken nog de indruk die dit boek maakt: up to date, ontdaan van de stoffigheden van een overwonnen apologetische methode en steeds stimulerend tot verder onderzoek.

Wat bepaald storend werkt, maar misschien is dat alleen een kwestie van smaak, zijn de talloze tussenvoegsels van allerlei aard die hier en daar zelfs de boektitels onderbreken. Zulke stilistische kunstigheden als teksten tussen haakjes, aanhalingstekens en uitroepetekens, puntjes en hoofdletters, al die hints om toch vooral niet te worden misverstaan, werken al gauw vermoeiend. De schrijver, druk gesticulerend, komt op die manier hinderlijk tussen zijn stof en de lezer in te staan. Ook de wat ouderwets aandoende jaartallenlijstjes vóór iedere paragraaf werken soms meer verduisterend dan illustrerend. (ik heb b.v. lang, vergeefs, gezocht naar wat: 1946 Malraux, *Conditio humana*—p. 349—te betekenen heeft.)—Een kleinigheid nog over de naamsaanduidingen van personen, functies en instellingen. Ook die wijken hier en daar af van wat gangbaar was. Wie zal onmiddellijk weten dat met "Martin" (p. 259) Theresia v. Lisieux bedoeld is? "Officie" staat er steeds wanneer het Heilig Officie bedoeld wordt. Men kan iets op de naamgeving tegen hebben, feit is dat die instantie tot voor kort zo heette, zoals er ook "ministers" waren en een "Comité de Salut Public", hoe weinig men ook die aanduidingen soms letterlijk kan nemen. —De stilistische bezwaren latend voor wat ze zijn: de voldoening dat dit boek er is, overheerst. Voor leerlingen van VWO en HAVO is het niet geschreven. Hun docenten zullen het steeds met vrucht kunnen raadplegen.

A.H.M. v. Schaik

A. Stam, Opkomst en ontbinding van het wereldcommunisme, Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam 1975, 342 pp., f 34,50.

Het is volstrekt onmogelijk om in een korte boekbespreking alle aspecten van het nieuwe boek van Dr. Stam adequaat aan de orde te stellen. Door de brede aanpak komen zoveel zaken naar voren dat ik mij tot de hoofdlijn beperk.

Uit het werk blijkt hoe men 'wereldcommunisme' kan verstaan: als onderdeel van de buitenlandse politiek van de Sovjet-Unie. Alleen al het ontstaan van de Komintern, de wereldpartij, geschiedde toen er nog geen wereldcommunisme was (p. 36). In de buitenlandse politiek der Sovjet-Unie was een spanningsveld tussen staatsbelang en proletarisch internationalisme (in de Komintern gebed), waarin al vroeg duidelijk werd dat de Sovjet-Unie *raison d'état* stelde boven een verbreiding van de revolutie, wat een steeds evidentere weerslag op de functie van de Komintern had, gezien de voortdurende hegemonie van de Sovjet-Unie daarin. De koers van de wereldpartij werd dan ook sterk bepaald door de interne ontwikkelingen in de Sovjet-Unie en door de Sovjet-waarneming van de buitenwereld. De opbouw van het boek van Dr. Stam demonstreert dit duidelijk. Een enkele opmerking evenwel naar aanleiding van zijn behandeling van de Derde Periode (1928-34) die een ultralinkse koerswijziging

inhiel. Als motief daartoe ziet Dr. Stam Stalins wens om de Komintern van Boecharins aanhang te kunnen zuiveren (p. 75). Nu mag dat voor het eerste jaar juist zijn, in het algemeen laat de Derde Periode een gelijkschakeling van de buitenlandse communistische partijen zien, waarin het etiket dat een zuivering dekte minder belangrijk was dan de vernieuwing der kaders door absolute conformisten (in ander verband wordt dit punt overigens wel aangevoerd, p. 80). Hoe schadelijk deze politiek kon zijn toont het niet vermelde geval der Tsjechoslowaakse partij die haar aanhang schier gedecimeerd zag. Het is evenwel niet zo dat Dr. Stam de leden van de Komintern eigen activiteit ontzegt, want hij besteedt ruimschoots aandacht aan hun interne ontwikkelingen. Met name de geschiedenis van de Chinese en Franse partijen, waaruit de relatieve zelfstandigheid opvalt, komt goed tot zijn recht. Minder duidelijk is een andere kwestie, de zuivering van Komintern-prominenten (p. 109), die dikwijls een likwidatie inhield. Op een andere plaats (p. 224) wordt dit slechts signaleerd, met betrekking tot de Poolse leiders.

Na de ontbinding van de Komintern (1943) wordt nog duidelijker hoezeer wereldcommunisme het staatsbelang dient door de ontwikkelingen in Oost-Europa. Van het idee 'wereld' is dan niet eens sprake: in de Kominform (1947-56) gaat het immers alleen om de Oosteuropese plus Franse en Italiaanse partijen. Er komen communisten aan het bewind die zelfstandig willen zijn: in Joegoslavië, China. Deze feitelijke situatie van verschillende wegen naar het socialisme (in China aanvankelijk nog niet zo evident, maar te verwachten) tastte het streven van de Sovjet-Unie naar eenheid van het communisme in de wereld onder haar leiding sterk aan. Er komen theorieën over polycentrisme op, eenheid in verscheidenheid (helaas niet door Dr. Stam behandeld, p. 225); er is eigenlijk alleen nog maar sprake van een 'conciliair' wereldcommunisme, van grote conferenties van een aantal communistische partijen die ongeregeld bijeenkomen (1957, 1960, 1969). Het zijn hoofdzakelijk pogingen van de Sovjet-Unie om een anti-Chinees forum te scheppen. Op zijn beurt trachtte de Chinese partij internationale aanhang te verwerven. Daarmee is de verbrokkeling van het wereldcommunisme, de ontbinding aangegeven.

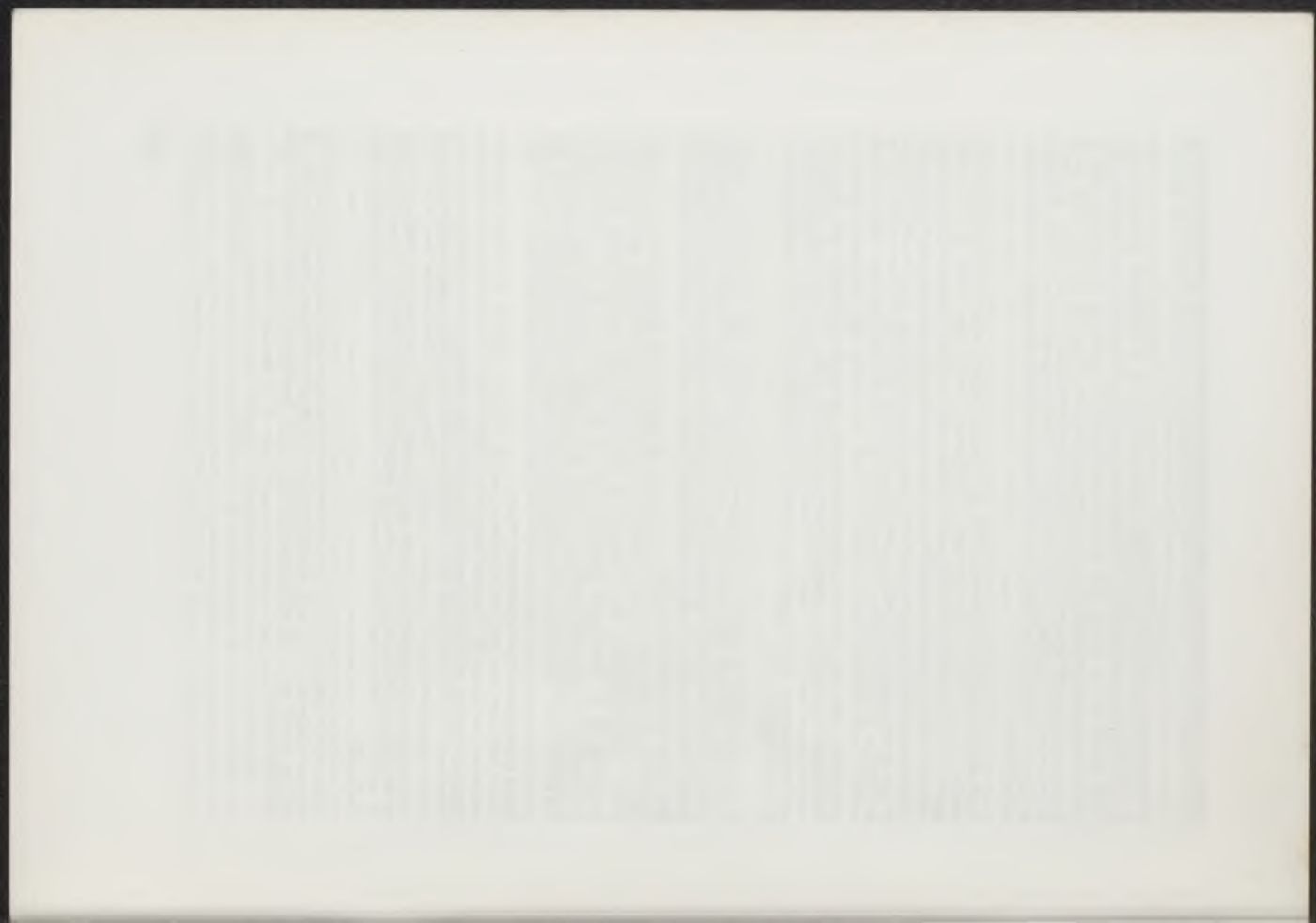
In zijn relaas draagt Dr. Stam zeer veel gegevens aan, niet alleen voor het Russisch en Chinees communisme, ook voor de ontwikkelingen in Oost-Europa, in India, Indonesië etc. Veel feiten zijn derhalve nodig om een beeld te ontwerpen. Het is dan ook niet altijd even gemakkelijk de draad vast te houden, mede doordat er weinig ruimte voor beschouwingen tussendoor is gereserveerd. Zo maakt het boek een nogal encyclopedische indruk.

Het spreekt dat voor een zo veelzijdige benadering de literatuur een belangrijke bron van gegevens vormt. Uiteraard heeft dat nadelen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de behandeling van de wortels der Koude Oorlog (hoofdstuk acht), waarvoor Dr. Stam nogal eens de Amerikaanse revisionisten raadpleegde en er alleen in dit hoofdstuk iets van laat doorsijpelen in zijn interpretatie. De problematiek van het 'tweede front' is wellicht mede daardoor wat tekort gedaan (p. 143), de onderhandelings techniek en tactiek van Stalin in de conferenties tijdens de Tweede Wereldoorlog komt niet tot zijn recht. Verder wordt een westelijk overwicht in West-Europa en Griekenland (p. 149, 156) genoemd als argument voor de sovjet-hegemonie over Oost-Europa (ongelijksoortige zaken!), zodat Stalins eigen motieven te weinig aandacht krijgen.

Voorts heeft een wat gemakkelijk hanteren van de literatuur mogelijk een aantal onjuistheden opgeleverd, hoe correct de annotatie overigens is. Bijvoorbeeld: a. de ministers van de Voorlopige Regering Goetsjkov en Miljoekov moesten in mei 1917 niet aftreden omdat zij teveel op annexaties belust waren (p. 22), maar omdat zij de oorlog verder wilden doorzetten en geen democratische vrede zonder schadeloosstelling of annexaties wilden. b. Rijkskanselier Cuno vormde niet na de Franse bezetting van het Ruhr-gebied een kabinet (p. 53), maar ervóór. c. Novotný liet in 1963 weliswaar de rehabilitatie van Štánský toe (p. 256), maar dat was partiëel, alleen juridisch en niet een rehabilitatie als partijlid. d. Hier en daar loopt de chronologie in de behandeling dooreen, wat verwarrend werkt (p. 25, 177).

Al met al is het boek van Dr. Stam een interessante bijdrage, gekenmerkt door een brede behandeling van de problematiek van opkomst en ontbinding van het wereldcommunisme, waardoor het werk, de titel van de serie waarin het verschijnt parafraserend, voor "geschiedenis buiten het schoolboek" van groot nut kan zijn.

A.P. van Goudoever

ONLANGS VERSCHENEN:

A. Th. van DEURSEN,

Bavianen en slijkgeuzen

Kerk en kerkvolk ten tijde van
Maurits en Oldebarnevelt

480 blz. gebonden f 59,—

Dit boek laat het licht vallen op gewone mensen: de kerk-gangers in de jaren rond het twaalfjarig bestand. Van Deursen heeft bij zijn beschrijvingen vooral gebruik gemaakt van kerkeraad-notulen uit tal van gemeenten uit de toenmalige provincie Holland. Hij stelt het kerkvolk centraal en laat door tal van voorbeelden zien hoe deze kerkelijke tumultueuze jaren op de persoonlijke stand-puntbepaling invloed hadden. Het boek is van wetenschap-pelijk oogpunt bekeken van hoge kwaliteit, maar tevens zeer toegankelijk voor al diegenen die met het gewone kerkvolk uit het begin van de 17e eeuw de ontwikke-lingen willen volgen.

bij uw boekhandel

DAVID LANE,

The roots of Russian communism

A social and historical study
of Russian social-democracy,
1898-1907

256 blz. 2e druk f 19,50

Serie: Publications on social
history, nr. 6

van gorcum

Politiek Overzicht

archief van de Nederlandse politiek

gezamenlijke uitgave van het Centrum voor
Staatkundige Vorming, de Kuypersstichting
en de Savornin-Lohmanstichting;
verschijnt 11 x per jaar.

Politiek Overzicht is het enige Nederlandse blad in zijn soort, dat maandelijks in handzame, beknopte vorm verslag doet van het politieke gebeuren in ons land en over de hoofdzaken van de internationale politiek. Het bevat alleen "feiten en cijfers", geen commentaar.

Politiek Overzicht biedt feitelijke informatie, gerangschikt per terrein, over handelingen en uitspraken van regering, parlement, partijen, maatschappelijke organisaties, enz. Ook geeft het blad officiële cijfers over werkgelegenheid, prijzen, woningbouw e.d. Bovendien worden de belangrijkste politieke "stukken" letterlijk afgedrukt.

Elk nummer van **Politiek Overzicht** bevat een inhoudsopgave, elke jaargang een register.

Kortom, **Politiek Overzicht** betekent voor de gebruiker een handig eigen archief.

BON

Naam: _____

Adres: _____

Plaats: _____

- ☐ abonneert zich met ingang van ..... tot wederopzegging op
Politiek Overzicht à f 21,50 per jaar
- ☐ verzoekt vrijblijvend toezending van een gratis proefnummer
van **Politiek Overzicht**

Deze bon kan verzonden worden in een open enveloppe zonder postzegel aan:
Centrum voor Staatkundige Vorming, Antwoordnummer 1459, Den Haag 2090

REGISTER

op KLEIO, Tijdschrift van de Vereniging van Leraren Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland (V.G.N.)

Jaargang XV — 1974

ARTIKELN

ARTIKELN M.B.T. DE DIDAKTIEK VAN DE GESCHIEDENIS

Ceges, zie pagina 3 van dit register	
C.M.L.G.S., zie pagina 3 van dit register	
Commissie Pedak, Geschiedenismethoden voor het basisonderwijs	228
L.G. Dalhuisen, Doelstellingen en de praktijk van het geschiedenis-onderwijs	459
Dr. P.F.M. Fontaine, Nieuws uit Den Bosch	236
Dr. P.F.M. Fontaine, De groei van het historisch bewust zijn	602
Dr. P.F.M. Fontaine, Het kind en zijn tijd	917
Dr. H. van Galen, De geschiedeniscriptie. Een reactie op een artikel van G. Groenhuis.	814
G. Groenhuis, De geschiedeniscriptie, notities over de methode	573
N.J. Maarsen, Middenschool en geschiedenis-onderwijs. Een programmatische overweging	596
Drs. R.L. Schuurisma, De historische compilatie-film	393
Drs. J.G. Toebe, Leerstofkeuze en ordening	423
Drs. J.G. Toebe, "Personalisering" in het geschiedenis-onderwijs	932

OVERIGE ARTIKELN EN SAMENVATTINGEN VAN POSTACADEMIALE COLLEGES

Dr. G.G.D. Aalders, Economische structuren in het Griekenland van de 5e en 4e eeuw v. Chr.	822
Drs. J.H. Bakker, Noord-Ierland 1965 — 1974. Een destructief conflict	859
Dr. I.J. Brugmans, Nieuwe inzichten over de Industriële Revolutie in Engeland	826
Dr. A.L. Constandse, Latijns Amerika	851
Dr. A.Th. van Deursen, Het Duitse Rijk en de Nederlanden (1568 — 1648)	381
Dr. H.W. von der Dunk, Over continuïteit en discontinuïteit in de Duitse geschiedenis	876
Dr. J. Hemels, Massacommunicatie als factor in de geschiedenis	865
Dr. M. Huizer, Oorsprong en rechtskarakter van de grondrechten	874
Dr. J.A. de Jonge, Economie en Onderwijs in Nederland gedurende de 19e en 20e eeuw	833
J.G. Kikkert, De Baltische Republieken in de 20e eeuw	840
Dr. J.M. Pluvier, Het Communisme in Zuidoost Azië	856
Dr. G. van Roon, De geschiedenis van het modern Griekenland, buitenlandse interventie en interne structurele ontwikkelingen	844
Dr. Mr. C. de Ru, De triasleer als didactisch uitgangspunt	871
P. van 't Veer, De jaren Drees	837
Dr. J. Verseput, La Belle Epoque	830
Dr. Th. Vogelsang, BRD und DDR. Ein Vergleich ihrer gesellschaftlichen Entwicklung und ihrer historischen Standortbestimmung	894
Drs. A.V.N. van Woerden, Het nationaal-socialisme in de Duitse samenleving	890

BOEKBESPREKINGEN

J. Asimov, De Romeinse Republiek (J.J. de Vries)	611
Atlas van de Nederlandse Democratie (H. Gerlach)	410
F. Boerwinkel, Einde of nieuw begin (C.A. de Leeuw)	947
J.C. Bijkerk, Vaarwel tot betere tijden (J. van Goor)	946
A. de Ceuster, Mijn herinneringen als gewoon soldaat (P. van Hees)	614
F.W.D. Deakin, Durmitov, De meest kritieke fase in de strijd van Tito's partizanen om de bevrijding van Joego-Slavië 1943 (A.P. van Goudoever)	249
R.T. Djajadiningrat, Herinneringen van een vrijheidsstrijder (J. van Goor)	818
Dr. A. Doedens, Nederland en de Frans-Duitse oorlog (C. Bol)	247

H. von der Dunk, Kleio heeft duizend ogen (G. Groenhuys)	913
M.J. Elfferick, De Joden (L. Blok)	247
C. Gerretson, Verzameld Werk dl 1 (P. van Hees)	248
H.B. Gisevius, Adolf Hitler (E. Jonker)	569
Van Gogh, schilderijen, tekeningen en litho's ingeleid door B. Petrie (P. van Hees)	820
H.G. de Graaf, Moordrecht in touw (P.D. 't Hart)	709
H. van der Hoeven, De Belgische beroerte. De Tiendaagse Veldtocht en de scheuring der Nederlanden 1830 — 1839 (Joh. S. Wijne)	819
R. Hough, Kapitein Eligh en Fletcher Christian. De mannen. De mouterij op H.M.S. Bounty (P. van Hees)	612
J. Huizinga, Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw (D.J. Roorda)	191
M.W. Jurriaanse, De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken 1813 — 1900 (J.P. Duyverman)	819
W. Kuiper, Stad zonder grendels. Kroniek van de Wederopers van Münster (A.H.M. van Schaik)	940
E. Kuttner, Het hongerjaar 1566 (I. Blok)	941
R. Linskens, Wat 'n leven. Mannen en vrouwen in de Middeleeuwen (D.A. Berents)	940
P. Marsden, De laatste reis van de Amsterdam (P. van Hees)	945
T.C. McLuhan, Want de aarde is onze moeder, Indianen van Noord-Amerika (E. Klijn)	611
H. Mommers, Europa onderweg (P. van Hees)	945
J. Roes, Het grote missie-uur 1915 — 1940 (A.H.M. van Schaik)	943
Jan en Annie Romein, De lage landen bij de zee (A.H.M. van Schaik)	615
G. van Roon, Protestants Nederland en Duitsland (S. Vellenga)	570
G. Schomaekers, Het Woeste Wilde Westen (Joh. S. Wijne)	612
L. Sinner, De wortels van de Nederlandse politiek. De 42 politieke partijen sinds 1848 (H.M. de Weerd)	568
C. Smit, Nederland in de eerste wereldoorlog (J. Verseput)	251
S. Tas, De onderontwikkelde vrijheid. Indonesia toen en nu (J. van Goor)	613
De stadsrekeningen van Deventer, ed. G.M. de Meyer dl III (D.A. Berents)	709
Universele Wereldgeschiedenis, dl IX De twintigste eeuw (P. van Hees)	452
Th. de Vries, Het motet voor de kardinaal (D.A. Berents)	913

PUBLICATIES VANWEGE BESTUUR EN COMMISSIES VAN DE V.G.N.

BESTUUR

Jaarvergadering 1974, uitnodiging en agenda	197
Jaarvergadering 1974, jaarverslagen over 1973	200
Overzicht van de Afdelingen	204
Bestellen van Kleio-nummers	215
Verslag van de Verenigingsraad 1973	216
Drs. H. Ulrich, Jaarrede ledenvergadering 1974	413
Notulen ledenvergadering 1974	416
H. Ulrich, In memoriam Huib de Ruyter	253
Brief aan de heer L.P. Verhage over het ongedeeld VWO en het geschiedenis onderwijs	406
Brief aan de Onderwijscommissie van de Tweede Kamer over de herziening van de Wet op het voortgezet onderwijs	909
Mededelingen	243, 406, 441, 817

DIDAKTIEK COMMISSIE

Jaarverslag over 1973	210
Didaktiek conferentie 1974, aankondiging	449
Seminarium voor jonge leraren 1974, aankondiging	450
Verslag didaktiek conferentie 1973: Werken met historisch materiaal	473

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

Jaarverslag over 1973	212
Lijst van sprekers en onderwerpen voor de cursus 1974 — 1975	398
College rooster herfst 1974	607

Mededelingen over de conferentie 1975	817, 939
Postacademica V	821
COMMISSIE PEDAGOGISCHE AKADEMIES (PEDAK)	
Jaarverslag over 1973	214
MAVO COMMISSIE	
Jaarverslag over 1973	214
REDAKTIE	
Jaarverslag over 1973	210
Rien Bosch, Wie zou niet wenen	253
ONDERWIJS ADVIESCOMMISSIE	
Doelstellingen van de commissie	939
COMMISSIE ONDERBOUW	
Voorlopig verslag van de werkzaamheden	707
COMMISSIE EINDEXAMENEXPERIMENTEN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING	
Verslag over de werkzaamheden in het jaar 1973	2
Vragen over "De onderdrukking van de vrijheid tijdens WO II in bezet Nederland en het verzet daartegen"	
— MAVO gedeelte	11
— Havo gedeelte	63
— VWO gedeelte	139
Evaluatie rapport van de eerste gecoördineerde proefwerken	256
Reactie Ceges op ingezonden brief n.a.v. Mededelingen Ceges-5	442
Circulaire over experimenten centraal schriftelijke examens geschiedenis en staatsinrichting in het schooljaar 1975 — 1976	446
Omschrijving van twee onderwerpen voor 1976	
— Van Nederlands-Indië tot Indonesië	621
— De Koude Oorlog	667
COMMISSIE MODERNISERING LEERPLAN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING	
Mededelingen n.a.v. de Werkgroep Vredesonderwijs	610
Mededelingen van de C.M.L.G.S. -2	
— Een inventarisatie verslag	722
— Actualiteit en het onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting	740
— Archieven en Onderwijs	745
— Doelstellingen en geschiedenis-onderwijs	800
INGEZONDEN MEDEDELINGEN	
Amsterdams Historisch Museum	244
Curriculum voor vredesonderwijs	564
Didaktisch Nieuws: Overzicht hulpmiddelen herzien	405
Geschiedenisdocumentatie	938
Ingezonden brief n.a.v. Mededelingen Ceges-5	439
KNOB: 75 jaar zorg voor monumenten	609
Het Nederlands Historisch Genootschap	609
O.S.G.N.- congres over Suriname	245
Sectie Geschiedenis Academische Raad	244
Scriptie — prijsvraag Reflector	912

COMMISSIES

DIDAKTIEKCOMMISSIE

A.P. DIJKSTRA, *voorzitter*, H. Mesdagstraat 1, Meppel, tel. 05220-53559.
MEJ. C.C.A. BRIET, *secretaresse*, Buurtweg 56, Ederveen, tel. 08387-1944.
J.C. VRIELINK, *penningmeester*, H. Stevinstraat 11, Harderwijk, tel. 03410-5288, postrekening 1561752 t.n.v. de penningmeester Didaktiekcommissie V.G.N.
J. BAALBERGEN, Abcoude.
J. BROUWER, Elst (Gld).
P. DOVES, Zaandam.
L.G. DALHUISEN, Warmond
C.J. LEIJH, Den Haag
H. van der VEEN, Veendam.

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

DRS. H.W. TIMMER, Rinze Koopmansstraat 83, Rotterdam, tel. 010-216004, *voorzitter*
DRS. K. van DIJK, Spechtstraat 7, Zwijndrecht, tel. 078-25843, *1e vice-voorzitter*, beleid colleges.
DRS. J.H. VINK, Delflandstraat 69, Nootdorp, tel. 01731-8496, *2e vice-voorzitter*, conferenties.
P.W. BROUWER, Esdoornlaan 1, Rotterdam-3012, tel. 010-226431, *1e secretaris*, interne zaken.
J.G. KIKKERT, Karekietlaan 12, Oostvoorne, tel. 01885-2926, *2e secretaris*, organisatie en administratie van de collegedagen.
W. BACHMAN, Veld en Beemd 65, Krimpen a.d. IJssel, tel. 01807-5429, *Penningmeester*, postrekening 527314 t.n.v. Penningmeester Commissie P.A.V. der V.G.N. te Krimpen a/d IJssel.
DR. J. SWART, Lindenlaan 40, Assen, tel. 05920-14591, portefeuilles.

AFDELINGEN

De organisatie van de postacademiale colleges in de diverse plaatsen is in handen van de besturen van de V.G.N.-afdelingen.

De adressen van de *afdelingssecretariaten* zijn:

<i>Alkmaar:</i>	Lindenlaan 12, Bergen N.H.	<i>Haarlem:</i>	Noorderdreef 160, Vennep.
<i>Arnhem:</i>	Kinkelenburglaan 2.	<i>Heerlen:</i>	Leenderkapelweg 27, Schaesberg.
<i>Amsterdam:</i>	Anton Mauvelaan 7, Nederhorst ten Berg.	<i>Hengelo:</i>	Th.de Keyserstraat 276, Enschede.
<i>Den Bosch:</i>	Philips de Tweedestr. 51.	<i>Leeuwarden:</i>	Gerard ter Borchstraat 19.
<i>Breda:</i>	St. Bavostr. 96. Rijsbergen.	<i>Maastricht:</i>	Veldspaatstraat 23.
<i>Eindhoven:</i>	Junolaan 16.	<i>Rotterdam:</i>	Kamperfoelielaan 15, Oostvoorne.
<i>Goes:</i>	Spanjaardstr. 37, Middelburg.	<i>Utrecht:</i>	J.F. Kennedylaan 131, Woudenberg.
<i>Groningen:</i>	Kamperfoelieweg 42, Paterswolde.	<i>Venlo:</i>	Groenstraat 244.
<i>Den Haag:</i>	Lindenstraat 22, 's-Gravenzande.	<i>Zutphen:</i>	Gerstekamp 12, Warnsveld.
		<i>Zwolle:</i>	Stevinstraat 11, Harderwijk.

MAVOCOMMISSIE

P.G. RUYS, *voorzitter*, Zandkamp 140, Hoogland, tel. 03493-2128.
B. BERENSCHOT, *secretaris*, Binnenweg 64, Maarssen, tel. 03465-1326.
A.L. VERHOOG, Leiderdorp.
P. DOVES, Zaandam.
G. ERIKS, Schagen.
F. VISSER, Den Haag.

COMMISSIE PEDAGOGISCHE AKADEMIES (PEDAK)

DR. F.G.G. GOVERS, *voorzitter*, Elzenstraat 12, Uden (N.Br.), tel. 04132-64117.
P.W. BROUWER, *secretaris*, Esdoornlaan 1, Rotterdam-12, tel. 010-226431
DRS. D.J. NOORDAM, *penningmeester*, Jan Vethkade 50, Dordrecht, tel. 078-37781.
J.E. BROUWER, Gorssel.
BR. EMILIUS GORDIJN, 's-Gravenhage.
B. SCHLAMAN, Eindhoven.

Vóór 1 september 1975 verschijnt van J. Beetsma cs

Geschiedeniswerkplaats 1-3

met de drie onderwerpen voor het *experimentele centraal schriftelijke eindexamen* geschiedenis en staatsinrichting in 1976:

1 De Koude Oorlog	ISBN 90 01 06420 5 ± f 6,00
2 Het Midden-Oosten	ISBN 90 01 06421 3 ± f 6,00
3 Van Nederlands-Indië tot Indonesië	ISBN 90 01 06422 1 ± f 6,00
Docentenhandleiding 1-3	ISBN 90 01 06423 X ± f 10,00

De verzameltitel *Geschiedeniswerkplaats* geeft het klimaat aan waarin de drie katernen zijn geschreven. De klas is in deze opvatting geen winkel waar de leraar kant en klare informatie aan de leerlingen doorgeeft. Het lokaal is eerder een timmermanswerkplaats waar de leerlingen onder leiding van de leraar oefenen in het op verschillende manieren *werken* met historisch *materiaal* en *gereedschap*.

Uitvoering

Drie katernen à 64 pagina's losbladig leerlingenmateriaal op multiformaat met ringbandpersing. Gecombineerde docentenhandleiding voor de drie onderwerpen.

Bestemming

Behalve voor het experimentele centraal schriftelijk eindexamen kan het materiaal worden gebruikt bij de behandeling van de twintigste-eeuwse geschiedenis en van de bijzondere onderwerpen voor het huidige eindexamen. Het is bestemd voor de bovenbouw van mavo/havo en voor 4 vwo.

De leerling

Het leerlingenmateriaal bestaat uit:

- basisteksten
- begrippenlijst
- chronologie
- uitvoerige verwerking

Werkvorm

De werkvorm is flexibel:

- individueel
- klassikaal
- projectmatig
- via de opdrachten

In de gecombineerde docentenhandleiding worden de verschillende mogelijkheden om het materiaal te bewerken uiteengezet. Bovendien worden de vragen, opdrachten en toetsen uit het leerlingenmateriaal uitvoerig becommentarieerd.

Ook wordt een uitgebalanceerde literatuuropgave gegeven.

Verkrijgbaar bij de boekhandel en de uitgever.

Bestellingen rechtstreeks bij de uitgever kunnen zonder berekening van leveringskosten alleen worden uitgevoerd op naam van een erkende onderwijsinstantie.

Van de leerlingenkaternen komen presentexemplaren beschikbaar. De docentenhandleiding kan uitsluitend worden toegezonden voor rekening met recht van retour.

Wolters-Noordhoff

242/4728